

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ**

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ VILFREDO PARETO

Του μεταπτυχιακού φοιτητή: Χρήστου Παπαγεωργόπουλου

A.M: 17411

Εξάμηνο: Δ'

Επιβλέπων Καθηγητής: Απόστολος Β. Νικολαΐδης

ΑΘΗΝΑ 2020

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ VILFREDO PARETO

ΑΘΗΝΑ 2020

CHRISTOS PAPAGEORGOPOULOS

THE ROLE OF RELIGION IN VILFREDO PARETO'S WORK

ATHENS 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος αυτής της Μεταπτυχιακής, Διπλωματικής Εργασίας, είναι η διερεύνηση της θέσης που έχει η θρησκεία στη σκέψη και το έργο του Vilfredo Pareto, ο οποίος υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς ερευνητές των οικονομικών και κοινωνικών πραγμάτων της προγενέστερης, αλλά και της σύγχρονης του εποχής και κοινωνίας. Ο εν λόγω στόχος, λοιπόν, επιτεύχθηκε μέσω της βιβλιογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε έργα του ιδίου τόσο στην πρωτότυπη ιταλική γλώσσα, όσο και σε αγγλικές, αλλά και ελληνικές μεταφράσεις. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν μέσω της έρευνας αυτής μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η θρησκεία για το μεγάλο αυτό στοχαστή και ακαδημαϊκό διδάσκαλο αποτελεί προϊόν όχι μόνο της κοινωνίας, αλλά και των βαθύτερων και πιο ισχυρών συναισθημάτων και αναγκών του ανθρώπου.

Παράλληλα, καθίσταται σαφές ότι το θρησκευτικό φαινόμενο επηρεάζει τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς των ανθρώπων, παρόλο που στερείται τη δυνατότητα επιστημονικής τεκμηρίωσης. Τέλος, επισημαίνεται ότι η θρησκεία, προκειμένου να πραγματώσει τον κοινωνικό της ρόλο, θα πρέπει να πάψει να εξυπηρετεί τα διάφορα συμφέροντα των ισχυρών, αλλά και των φιλόδοξων, και να επικεντρωθεί στο πώς θα κάνει τον άνθρωπο, και κατά συνέπεια και τον κόσμο, καλύτερο.

(Λέξεις κλειδιά: θρησκεία, κοινωνία, συναίσθημα, κοινωνική χρησιμότητα, συμφέροντα, άνθρωπος)

ABSTRACT

The aim of this Master's Thesis is to investigate the role of religion in Vilfredo Pareto's work, one of the foremost economic and social researchers of his current and previous time. This objective has, therefore, been achieved through bibliographical research conducted in the works of his own, which are written both in the original Italian language, as well as in English and Greek translations. The evidence gathered through this research leads us to conclude that religion for this great thinker and academic teacher, is the product not only of society, but also of the deepest and most powerful feelings and needs of human beings.

At the same time, it becomes clear that the religious phenomenon has the ability to regulate the way people think and behave, despite the fact that it, seems to not have any scientific substance, nor can it be observed and proven by any of its scientific methods. Finally, it is pointed out that, in order to gain authentic, social utility, it must cease serving the various interests of the powerful, but also the ambitious, and focus on how to make man, and therefore the world, better.

(Keywords: religion, society, emotion, social utility, interests, man)

Στους παππούδες μου
Χρήστο και Αλίκη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1.1.Αρχαία Ελλάδα.....	16
1.2.Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.....	18
1.3.Η θρησκεία του Χριστιανισμού.....	21
1.3.1.Βυζάντιο.....	27
1.3.2.Μεσαίωνας.....	28
1.3.3.Καθολικισμός.....	30
1.3.4.Μεταρρύθμιση.....	32
1.3.5.Γαλλική Επανάσταση.....	34
1.3.6.Η μαρξιστική κριτική της θρησκείας.....	35

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

2.1.Θρησκευτικές παθογένειες.....	38
2.2.Η θρησκεία ως συναίσθημα.....	47
2.3.Θρησκεία και ηθική.....	56
2.4.Θρησκεία και επιστήμη.....	60
2.5.Θρησκεία και μεταφυσική.....	71
2.6.Η λειτουργικότητα των θρησκευτικών δογμάτων.....	74
2.7.Θρησκεία και ανθρωπισμός.....	76

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

3.1.Θρησκεία και σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.....	79
3.1.1.Θρησκεία και κοινωνική συμπεριφορά.....	86
3.2.Η θρησκεία ως εργαλείο εξυπηρέτησης συμφερόντων.....	92
3.3.Θρησκεία και πολιτικές ιδεολογίες.....	97
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	106

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

κ.ά.: και άλλα

κ.ο.κ.: και ούτω καθεξής

κ.λ.π.: και λοιπά

λ.χ.: λόγου χάρη

μτφρ.: μετάφραση

No: Number/Νούμερο

σ.: σελίδα

Τόμ: Τόμος

trnsl.: translation

Vol.: Volume

w.p.: without place

χ.τ.: χωρίς τόπο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σπουδαιότητα του Vilfredo Pareto ως ερευνητή και ακαδημαϊκού διδασκάλου της εποχής, η διαχρονικότητα του έργου του, καθώς και η πληθώρα των αναφορών του σχετικά με το θρησκευτικό φαινόμενο και την κοινωνική του προοπτική, μου δημιούργησαν την επιθυμία να διερευνήσω τη θέση της θρησκείας στη σκέψη του σημαντικότερου αυτού στοχαστή. Μελετώντας, λοιπόν, το έργο του και έχοντας βέβαια πάντοτε υπόψη τη μεγάλη και διεθνή του φήμη ως κοινωνιολόγου και κυρίως ως οικονομολόγου, διαπίστωσα με κάποια έκπληξη, την ελλιπή έως τώρα έρευνα και ανάλυση των θέσεών του σχετικά με τη θρησκεία, παρά τις διαρκώς επαναλαμβανόμενες αναφορές του σε αυτή. Αυτό το γεγονός, όμως, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την επιθυμία μου να ασχοληθώ με το θέμα αυτό, με την ελπίδα ότι θα συμβάλλω με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην πρόοδο της συγκεκριμένης έρευνας.

Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της Μεταπτυχιακής, Διπλωματικής μου Εργασίας είναι κατά κύριο λόγο ξενόγλωσση, καθώς οι ελληνικές μεταφράσεις των έργων του μεγάλου αυτού διανοητή είναι, δυστυχώς, περιορισμένες και ιδιαίτερες δυσεύρετες. Παρόλ' αυτά, κατόρθωσα να έχω πρόσβαση σε ορισμένες από αυτές, τις οποίες και χρησιμοποίησα για την ολοκλήρωση της έρευνάς μου. Οι υπόλοιπες πηγές που εμφανίζονται στο βιβλιογραφικό πίνακα προέρχονται είτε από τα πρωτότυπα ιταλικά κείμενα του Pareto, είτε από αγγλικές μεταφράσεις έργων του ή πρόκειται για μελέτες άλλων ερευνητών που εντρυφήσαν στις θέσεις του.

Η εν λόγω εργασία, λοιπόν, αποτελεί μια προσπάθεια για την καλύτερη δυνατή κατανόηση και ερμηνεία των θέσεων του Vilfredo Pareto σχετικά με το θρησκευτικό φαινόμενο και το ρόλο που δύναται αυτό να διαδραματίσει στο κοινωνικό γίνεσθαι. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος μελετώντας τη θρησκεία και τις εκφάνσεις της μέσα στην κοινωνία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πορεία του ανθρώπινου γένους.

Επιπλέον, θεωρώντας ως δεδομένη την τάση του ανθρώπου να υιοθετεί συχνά θρησκευτικά πρότυπα, αλλά και να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τα θρησκευτικά του πιστεύω, μελέτησε το θρησκευτικό συναίσθημα και τους τρόπους με τους οποίους εκείνο εκφράζεται. Η έρευνά του αυτή τον οδήγησε στην πεποίθηση ότι η θρησκεία ως αντικείμενο δεν δύναται να διερευνηθεί από την επιστήμη, καθώς δεν μπορεί να διερευνηθεί αντικειμενικά και να αποδειχθεί ούτε μέσω του πειράματος, ούτε και μέσω της παρατήρησης. Για το λόγο αυτό εντάσσει τη θρησκευτική συμπεριφορά του ανθρώπου στο ευρύτερο πλαίσιο των μη έλλογων, κατά τον ίδιο, συμπεριφορών.

Παρόλ' αυτά, θεώρησε μείζονος σημασίας τη μελέτη του θρησκευτικού φαινομένου, ενώ η πεποίθησή του ότι το θρησκευτικό συναίσθημα καθορίζει την πορεία της ανθρωπότητας, τον

οδήγησε στο να αναζητήσει τα αίτια που στρέφουν τον άνθρωπο προς τη θρησκεία. Εκτός αυτού, προσπάθησε να διερευνήσει και να αποτυπώσει τη δύναμη των θρησκευτικών πεποιθήσεων, καθώς και τη θετική τους συμβολή στη διαμόρφωση μιας πιο ανθρώπινης κοινωνίας και ενός αισιόδοξου μέλλοντος. Προκειμένου να πετύχει το στόχο του αυτό, εξέτασε, τόσο τη θρησκευτική συμπεριφορά της εποχής κατά την οποία έζησε και έδρασε, όσο και τις μορφές με τις οποίες εξωτερικεύτηκε το θρησκευτικό αίσθημα προγενέστερων κοινωνιών και πολιτισμών, π.χ. στην αρχαία Ελλάδα, τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, το Μεσαίωνα κ.ο.κ.

Αν μελετήσει κάποιος επιφανειακά το έργο του, η θρησκεία δε φαίνεται να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, με μια πιο προσεκτική εξέταση στην πληθώρα των αναφορών του στο θρησκευτικό φαινόμενο, γίνεται αντιληπτό ότι η θρησκεία ασκεί μεγάλη δύναμη και επιρροή όχι μόνο στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, αλλά και στο κοινωνικό σύνολο. Τα συναισθήματα από τα οποία εκείνη προέρχεται αλλά και τα αισθήματα που τείνει να δημιουργεί επηρεάζουν καταστάσεις και γεγονότα που διαμορφώνουν την ανθρώπινη ιστορία ανά τους αιώνες.

Ωστόσο, η προσπάθεια του Pareto προκειμένου να εισέλθει στα μύχια της ανθρώπινης σκέψης και συμπεριφοράς είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ιδιαίτερα δυσνόητων όρων στα έργα του, όπως είναι τα “κατάλοιπα”, τα “παράγωγα” κ.ο.κ, οι οποίοι δυσχεραίνουν την κατανόηση και την ανάλυση των θέσεων του μεγάλου αυτού ερευνητή. Αναμφίβολα, η επίδραση που εκείνος άσκησε και ασκεί ακόμη και σήμερα είναι αναντίρρητη, ενώ η μελέτη της σκέψης και του έργου του δύνανται να συμβάλλουν στην αποσαφήνιση της δύναμης της θρησκευτικής πίστης να επηρεάζει ολόκληρες εποχές, πρόσωπα και καταστάσεις, αφήνοντας ανεξίτηλα τα σημάδια της εντός της ανθρώπινης πορείας και κοινωνίας.

Όσον αφορά την πρωτοτυπία της εν λόγω εργασίας, εκείνη συνίσταται στη διερεύνηση του μεγάλου αριθμού των θρησκευτικών του αναφορών, οι οποίες εντοπίζονται διάσπαρτες μέσα στις σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές του μελέτες. Η διερεύνηση των αναφορών αυτών έχει στόχο με τη σειρά της να συνθέσει το παζλ του νοήματος που αποδίδει ο Pareto στη θρησκεία ως φαινόμενο και της κοινωνικής λειτουργίας που πιστεύει πως επιτελεί.

Σχετικά με τη δομή της εργασίας, στο 1ο Κεφάλαιο εξετάζεται η πορεία την οποία ο στοχαστής μας βλέπει να διαγράφει η θρησκεία ανά τους αιώνες. Στο 2ο Κεφάλαιο γίνεται λόγος για την επιρροή που εκείνη ασκεί στον άνθρωπο και τη δράση του, ενώ στο 3ο Κεφάλαιο διερευνάται η επίδρασή της στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και στα επί μέρους στοιχεία που το συγκροτούν.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Απόστολο Νικολαΐδη, επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας μου, για την ενθάρρυνση, τις πολύτιμες συμβουλές του, την καθοδήγηση

και τη βοήθεια που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, της εκπόνησης και της συγγραφής της έρευνάς μου.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Το θρησκευτικό φαινόμενο συνδέεται άρρηκτα με τον άνθρωπο και την κοινωνία του, καθώς εκείνος είναι από τη φύση του “κοινωνικό και θρησκευτικό ον”¹. Ανάμεσα στην κοινωνία και το θρησκευτικό φαινόμενο εξελίσσεται μια διαρκής “διαλεκτική σχέση”² και αλληλεπίδραση που είναι εμφανής σε κάθε κοινωνία και εποχή, καθώς η θρησκεία ανέκαθεν αποτελούσε βασικό παράγοντα επιρροής και διαμόρφωσης της ανθρώπινης σκέψης και συμπεριφοράς.

Υπάρχει πλήθος ορισμών και ερμηνειών σχετικά με το θρησκευτικό φαινόμενο και όχι μόνο ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός³. Υπάρχουν τόσο θεωρίες περί της ύπαρξης θρησκειών με και χωρίς Θεό⁴, όσο και θεωρίες περί αδυναμίας υπάρξεως της θρησκείας δίχως την αποδοχή του θεϊκού, αλλά και του ανθρώπινου στοιχείου⁵.

Με βάση το θρησκευτικό περιεχόμενο των διαφόρων θρησκειών ανά τον κόσμο ο Pareto τις χωρίζει σε δύο είδη⁶:

α) Σε ευρέως διαδεδομένες θρησκείες, όπως είναι ο Χριστιανισμός, ο Μωαμεθανισμός, ο Ινδουισμός κ.ά.

β) Σε θρησκείες που έχουν ως κοινό στοιχείο την πίστη σε ένα ανώτερο ον, με το οποίο ο άνθρωπος δύναται να έρθει σε επαφή.

Όσον αφορά το πρώτο είδος των θρησκειών, εκείνες είναι πιο συγκεκριμένες και έχουν οργανωμένη διδασκαλία και λατρευτική ζωή. Αντιθέτως, το δεύτερο είδος είναι πιο ασαφές και γενικό, δίνοντας στον άνθρωπο μεγαλύτερη ελευθερία διαμόρφωσης προσωπικών αντιλήψεων, λατρείας και επικοινωνίας με το θεϊκό στοιχείο.

Θρησκεία ονομάζεται και η “σχέση” ανάμεσα στο Θεό και τον άνθρωπο⁷, η οποία τους ενώνει μεταξύ τους⁸. Ως λέξη προέρχεται από το ρήμα “θρώσκω” που σημαίνει “αναβαίνω”⁹, ενώ όταν συναντάται οργανωμένη μέσα σε μια κοινωνία, περιλαμβάνει “πίστη”, “λατρεία”, “ήθος”¹⁰ και “δόγμα”¹¹. Τέλος, ως προς τη μορφή με την οποία συναντάται εντός της ανθρώπινης ιστορίας, μπορεί κάποιος να τη διακρίνει σε πολυθεϊσμό, μονοθεϊσμό¹², αλλά και σε σύγχρονη θρησκευοποιημένη ιδεολογία.

1 Α.Β.ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.13.

2 Στο ίδιο, σ.13.

3 Στο ίδιο, σ.17.

4 Στο ίδιο, σ.18.

5 Μ.Π.ΜΠΕΓΖΟΣ, *Συγκριτική θρησκευτολογία*, σ.20.

6 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.1, σ.239.

7 Μ.Π.ΜΠΕΓΖΟΣ, *Συγκριτική θρησκευτολογία*, σ.19.

8 Στο ίδιο, σ.19.

9 Στο ίδιο, σ.19.

10 Στο ίδιο, σ.20.

11 Στο ίδιο, σ.21.

12 Στο ίδιο, σ.21.

1.1. Αρχαία Ελλάδα

Στο πλαίσιο της έρευνάς του για τους παράγοντες που επηρεάζουν τη σκέψη και τη συμπεριφορά του ατόμου μέσα σε μια κοινωνία ο Pareto εξετάζει το θρησκευτικό φαινόμενο κατά την εποχή της αρχαίας Αθήνας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι στην εν λόγω κοινωνία οι παράγοντες αυτοί αποτελούν εκδήλωση των βαθύτερων και διαχρονικών συναισθημάτων του ανθρώπου¹³. Βασιζόμενος σε αυτό, υποστηρίζει ότι στην υιοθέτηση του θρησκευτικού φαινομένου από πλευράς του ανθρώπου αποκτούν σάρκα και οστά οι ενδόμυχες σκέψεις, οι επιθυμίες και οι φόβοι του ανθρώπινου είδους.

Αναφερόμενος λοιπόν στην αρχαία Αθήνα, υπογραμμίζει ότι τα υψηλότερα κοινωνικά της στρώματα απομακρύνονταν ολοένα και περισσότερο από τα συναισθήματα θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ τα χαμηλότερα αθηναϊκά κοινωνικά στρώματα της εποχής, έδειχναν αρχικά μια απροθυμία να αποχωρισθούν τα εν λόγω συναισθήματα, αλλά στη συνέχεια ενέδωσαν στην ευρύτερη κοινωνική τάση και ακολούθησαν το παράδειγμα των ανώτερων κοινωνικών βαθμίδων¹⁴. Επίσης, υποστηρίζει πως στην αρχαιοελληνική περίοδο, δεν υπήρχε κάποιος όρος που να αποδίδει πλήρως στη λέξη “religio” και πως ακόμη και κατά την εποχή του Κλασικισμού η θρησκευτικότητα των Ελλήνων συσπειρωνόταν γύρω από ένα συναίσθημα ανταπόκρισής τους στο καθήκον¹⁵.

Επιπρόσθετα, αναφέρεται και στην αρχαιοελληνική περίοδο και κοινωνία, θεωρώντας ότι πιθανώς να ήταν κοινωνικώς χρήσιμο το “αίσθημα που τους οδήγησε(τους Αθηναίους) να καταδικάσουν τον Αναξαγόρα ως ένοχο για την άρνηση της θεότητας του ήλιου, αλλά είναι επίσης βέβαιο ότι αυτό ήταν επιζήμιο για την πρόοδο της πειραματικής Αστρονομίας”¹⁶. Παράλληλα, την ίδια σκληρή αντιμετώπιση επέδειξαν απέναντι στο Σωκράτη, τον οποίο κατηγόρησαν ότι διέφθειρε τους νέους και εισήγαγε καινά δαιμόνια (νέους θεούς), ενώ αντίθετα, ήταν πολύ ελαστικοί με τον Αριστοφάνη¹⁷.

Την ίδια στιγμή, ο Pareto θεωρεί ότι ο ανθρωπομορφισμός που χαρακτήριζε τους αρχαιοελληνικούς θεούς τους καθιστούσε πιο “ζωντανούς” και πιο άμεσους από τις αντίστοιχες ρωμαϊκές θεότητες¹⁸. Έτσι λοιπόν, βλέπει κάποιος, σύμφωνα με τον Pareto, ότι μια σειρά από εκφάνσεις της ζωής των Αθηναίων (υγεία, παιδεία, ηθική κ.α.), αλλά και κάποια φυσικά φαινόμενα ήταν αποτέλεσμα της εμπλοκής των θεών στην καθημερινότητά τους (π.χ. η Αθηνά, θεά της σοφίας, ο Ποσειδώνας, θεός της θάλασσας, ο Άρης, ο Ασκληπιός, οι Ερινύες κ.α.). Έτσι

13 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.43.

14 V.PARETO, *Manuale di Economia Politica*, σ.81.

15 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.160.

16 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.227.

17 Στο ίδιο, σ.227.

18 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2 , σ.601.

γεννήθηκαν οι αρχαιοελληνικές θεότητες, που προσέλαβαν ανθρώπινα χαρακτηριστικά¹⁹.

Επιπλέον, μιλώντας σχετικά με τη θρησκευτικότητα των αρχαίων Ελλήνων, υπογραμμίζει ότι για εκείνη την εποχή και κοινωνία, “οι θυσίες στον Ποσειδώνα και η κωπηλασία με κουπιά, ήταν εξίσου λογικές”²⁰. Το τι ήταν λοιπόν λογικό και τι όχι για τη θρησκεία και την κοινωνία της εποχής εκείνης το καθόριζαν οι συνθήκες και οι παράγοντες που τις διαμόρφωναν. Την ίδια στιγμή, συγκρίνει τις αρχαιοελληνικές θεότητες με τις ανατολικές θεότητες και υποστηρίζει ότι παρόλο που και οι δύο είναι αποκυήματα της ανθρώπινης φαντασίας, ο τρόπος που οι πρώτες φαίνεται να δρουν εντός της μυθολογίας είναι λογικοφανής, σε αντίθεση με τον τρόπο δράσης των δεύτερων²¹ και την ασάφεια, την αοριστία και το μυστηριακό στοιχείο που τις περιβάλλουν.

Κάνει επίσης λόγο για την ιστορικά αποδεδειγμένη συνήθεια των αρχαίων Ελλήνων να ζητούν χρησμούς από το μαντείο των Δελφών σχετικά με σημαντικά κοινωνικοπολιτικά, προσωπικά και άλλα ζητήματα²². Μια συνήθεια που παρά την όποια ιστορική και κοινωνιολογική της αξία, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να αποδείξει την “ύπαρξη του Απόλλωνα”, ούτε φυσικά και την εγκυρότητα των χρησμών που δίνονταν στο όνομά του²³. Πρόκειται, έτσι, για μια πράξη που δε βασίζεται κατά τον ίδιο στο σημερινό, λογικό τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς.

Στη συνέχεια, παρατηρεί ότι κατά την εν λόγω εποχή λάμβαναν χώρα περισσότεροι διωγμοί για “ασέβεια” απέναντι στους θεούς απ’ ότι στην αρχαία Ρώμη, καθώς και ότι οι ρωμαϊκοί διωγμοί έναντι των χριστιανών, ήταν λιγότεροι από τους μετέπειτα χριστιανικούς διωγμούς έναντι των αλλοθρήσκων²⁴. Αναφέρεται, επίσης, στην από κοινού προσπάθεια της αρχαιοελληνικής και της ρωμαϊκής θρησκείας να ενδύσουν τα “εγκλήματα των θεών” όπως αυτά περιγράφονται στη μυθολογία τους, με ένα βαθύτερο νόημα και μια ηθική τα οποία τείνουν να ευνοούν τους ισχυρούς σε βάρος των αδυνάτων²⁵. Αντίθετα, με την άνοδο του Χριστιανισμού δίνεται βάρος στις συνθήκες διαβίωσης των αδυνάτων μέσα σε μια κοινωνία που είναι φτιαγμένη για να ενισχύει και να διαιωνίζει την ευημερία της άρχουσας κοινωνικής τάξης²⁶.

Έτσι, με βάση όλα όσα προαναφέρθηκαν, το θρησκευτικό φαινόμενο, σύμφωνα με τον Pareto, διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στην αρχαιοελληνική κοινωνία και καθημερινότητα, ρυθμίζοντας τις συμπεριφορές των ανθρώπων και των κυβερνήσεων. Παράλληλα, αποκομμένο από κάθε δυνατότητα ορθολογικής ερμηνείας, εξυπηρέτησε πλήθος κοινωνικοπολιτικών βλέψεων και συμφερόντων, καταλήγοντας εν τέλει να ξεμακρύνει και από την ίδια του την ουσία.

19 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.104.

20 Στο ίδιο, σ.77.

21 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.125.

22 Στο ίδιο, σ.127.

23 Στο ίδιο, σ.127.

24 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.163.

25 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.127.

26 Στο ίδιο, σ.127.

1.2. Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Ο Pareto προβαίνει στη διερεύνηση της λειτουργίας του θρησκευτικού φαινομένου κατά την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και υποστηρίζει ότι η αρχαία ρωμαϊκή θρησκεία, μέχρι την εμφάνιση και την επιρροή της αρχαιοελληνικής θρησκείας σε αυτή, έπασχε από σημαντικότερη έλλειψη θεολογίας. Το γεγονός αυτό θεωρεί πως είναι η βασική αιτία για τη μετέπειτα σταδιακή της υποχώρηση και εξάλειψη²⁷.

Διατείνεται ότι η θεολογική αξία μιας θρησκείας δεν την καθιστά απαραίτητα και χρήσιμη κοινωνικά, ούτε συμβάλλει στη μέτρηση της κοινωνικής της λειτουργικότητας²⁸. Επισημαίνει, έπειτα, ότι η υιοθέτηση αρχαιοελληνικών θεοτήτων από την επικρατούσα θρησκεία της Ρώμης, αποτελεί μία σημαντική απόδειξη της ευρύτερης προσαρμογής και επανερμηνείας προγενέστερων θεοτήτων, που προέρχονται από ξένα περιβάλλοντα, δηλαδή από τις περισσότερες θρησκείες που γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν ανά τους αιώνες²⁹.

Ουσιαστικά, ο Pareto, διερευνώντας το θρησκευτικό φαινόμενο στα ρωμαϊκά χρόνια, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, αν και ασπάσθηκε εν τέλει το Χριστιανισμό, δεν κατόρθωσε ποτέ να εφαρμόσει στην πράξη τα χριστιανικά ήθη και ιδεώδη³⁰. Κατά τον Pareto, οι Ρωμαίοι συνέδεαν τον χριστιανισμό με την παρακμή και το απόλυτο κακό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, γεγονός που σχετίζεται με τη γενικότερη τάση του ανθρώπου να αποδίδει την κακία σε αιτίες που δεν έχουν σε τίποτα να κάνουν με την πραγματικότητα³¹ και εξυπηρετούν απλώς συγκεκριμένα συμφέροντα ή εκτονώνουν συσσωρευμένες ορμές και συναισθήματα.

Ιδιαίτερη μνεία κάνει ο Pareto και για την παρατήρηση του Πολυβίου σχετικά με τη μεγάλη ισχύ τόσο της Ρώμης, όσο και της Καρχηδόνας, καθώς και για την από κοινού επιθυμία τους για επικράτηση κατά τη διάρκεια των Καρχηδονιακών Πολέμων, θεωρώντας ότι οι λόγοι που αφορούσαν εθνικές ή θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των δύο αυτών λαών και πολιτισμών, δε θα μπορούσαν στην πραγματικότητα να αποτελέσουν βασικούς λόγους για να ξεσπάσει πόλεμος μεταξύ τους³². Το εν λόγω γεγονός, καθώς και ο παραπάνω τρόπος σκέψης του ερευνητή μας, αποδεικνύουν ότι τον πρωτεύοντα ρόλο στον πόλεμο αυτό, αλλά πιθανότατα και σε όλους τους υπόλοιπους πολέμους της ανθρώπινης ιστορίας, διαδραματίζουν τόσο οι βλέψεις των λαών για εξάπλωση και επικράτηση³³, όσο και τα διάφορα καλά κρυμμένα κοινωνικά, πολιτικά και

27 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.40.

28 Στο ίδιο, σ.40.

29 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.412.

30 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.71.

31 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.121.

32 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.29.

33 Στο ίδιο, σ.37.

οικονομικά συμφέροντα.

Εν συνεχεία, υποστηρίζει ότι η Ρώμη φρόντισε να περιβάλλει με ένα ιδεολογικό μανδύα και να δικαιολογήσει τις επεκτατικές της βλέψεις³⁴, οι οποίες προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις φιλοδοξίες των ηγετών της και όχι από την αναγκαιότητα για προάσπιση των πεποιθήσεων, των παραδόσεων, της θρησκείας και των λοιπών πολιτιστικών της στοιχείων. Μιλώντας για τα είδη των κυβερνήσεων που έχουν εμφανισθεί ανά τους αιώνες, κάνει ιδιαίτερη μνεία σε εκείνες που βασίστηκαν στη “φυσική δύναμη και σε θρησκευτικά ή άλλα παρόμοια αισθήματα” και επωφεληθήκαν από εκείνα, συγκαταλέγοντας σε αυτές τις κυβερνήσεις των τριάκοντα τυράννων στην αρχαία Αθήνα και των Ρωμαίων αυτοκρατόρων Αυγούστου και Τιβέριου³⁵.

Ο Pareto, τονίζει ότι η αρχαία ρωμαϊκή θρησκεία, συνέδεσε τη θρησκευτική της πρακτική με γεγονότα της καθημερινής ζωής των Ρωμαίων πολιτών, ενώ αναφέρει και ότι οι διάφορες επιθυμίες των ανθρώπων τους οδηγούν συχνά σε μια έντονη προσμονή μιας άμεσης θεϊκής παρέμβασης³⁶ τόσο για την βελτίωση της καθημερινότητάς τους, όσο και για την κοινωνική τους ευημερία. Κάνει επιπλέον λόγο και για τη σημασία που είχε στην αρχαία Ρώμη το να γνωρίζει κανείς σε ποιο θεό να απευθυνθεί ανάλογα με την περίπτωση³⁷. Πάντως, οι Ρωμαίοι, έμειναν προσκολλημένοι στους τύπους σε όλους τους τομείς της καθημερινής τους ζωής και δεν κατάφεραν να αποφύγουν την επικράτηση και την παγίωσή τους, ακόμη και στο ίδιο το θρησκευτικό φαινόμενο, γεγονός που υπονόμεισε την ουσία της θρησκείας τους³⁸.

Επιπροσθέτως, υποστηρίζει ότι ο ρωμαϊκός νόμος και η θρησκεία διέπονται από τα ίδια χαρακτηριστικά, ενώ συγκρίνοντάς τα με τον αντίστοιχο νόμο και τη θρησκεία της αρχαίας Αθήνας παρατηρεί σημαντικές διαφοροποιήσεις³⁹. Ο νομικισμός, αλλά και η αφοσίωση των ίδιων των ρωμαίων πολιτών της αρχαιότητας, τόσο στο δίκαιο, όσο και στη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καθίστανται έκδηλα⁴⁰.

Ο Pareto, πιστεύει ότι η θρησκευτική ανοχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προς όποια θρησκεία δεν προκαλούσε προβλήματα στο κατεστημένο σε αυτή κοινωνικό σύστημα, μοιάζει με την ανοχή των διαφόρων και διαφορετικών ηθικών αρχών και συστημάτων, από πλευράς των σύγχρονων κρατών⁴¹. Τέλος, υπογραμμίζει ότι, αν και η Ιταλία, από τα αρχαία ήδη χρόνια μέχρι και τη σύγχρονη του εποχή, δεν υπήρξε ποτέ ιδιαίτερος θρησκόληπτη⁴², παρόλ' αυτά το

34 Στο ίδιο, σ.180.

35 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.45.

36 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.46.

37 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.147.

38 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1448.

39 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.152.

40 Στο ίδιο, σ.161.

41 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.618-619.

42 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.48-49.

θρησκευτικό φαινόμενο συνέβαλλε σημαντικά στη διατήρηση της πειθαρχίας στους κόλπους της⁴³.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε κάποιος να πει ότι ο Pareto όσον αφορά τη λειτουργία της θρησκείας στη ρωμαϊκή κοινωνία, διαπιστώνει για ακόμη μια φορά την αλλοίωση του ρόλου της, καθώς και την εξυπηρέτηση και την υλοποίηση διαφόρων φιλοδοξιών από πλευρά των κρατούντων. Μέσα από την ιστορική πορεία των θρησκειών της εποχής αυτής, θεωρεί ότι δύναται κάποιος να κατανοήσει τον τρόπο εξάπλωσης των θρησκειών ανά τον κόσμο και την εισδοχή θεοτήτων και χαρακτηριστικών τους σε άλλες θρησκείες, οι οποίες τα προσέλαβαν και τα επανανοηματοδότησαν σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες, πεποιθήσεις και επιθυμίες. Κατά τον τρόπο αυτό, βέβαια, καθίσταται δυνατή και η διάσωση πλήθους πολιτισμικών στοιχείων που αν και προσλαμβάνουν νέα μορφή, δεν παύουν να υπάρχουν και να μεταδίδουν τα νοήματά τους μέσα από το μύθο και τη θεολογία.

43 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.167.

1.3. Η θρησκεία του Χριστιανισμού

Ο Pareto αναφέρεται επιπλέον στην άγνοια και την αδυναμία πολλών ανθρώπων να κατανοήσουν τα κοινωνικά τεκτενόμενα, μια άγνοια που πολλές φορές τους ωθεί προς το θρησκευτικό φαινόμενο και ακόμη πιο συγκεκριμένα προς το Χριστιανισμό και η οποία καθιστά εμφανή και επείγουσα την ανάγκη της διεύρυνσης των πνευματικών και γνωστικών τους οριζόντων⁴⁴. Έτσι, η τάση του ανθρώπου προς τη θρησκεία και προς την αναζήτηση απαντήσεων για τα μεγάλα ερωτήματα της ζωής και για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, καθίσταται εμφανής σε κάθε εποχή και κοινωνία μέχρι σήμερα.

Ο ίδιος τονίζει επίσης και την τάση για θεολογική ερμηνεία ήδη υπάρχοντων αποφάσεων και συμπεριφορών, δίνοντας ως παράδειγμα, εκείνο της επίκλησης της φιλοξενίας του θεού Δία στην αρχαία Αθήνα, μια συμπεριφορά που για τον ίδιο αποδεικνύει μια ήδη προϋπάρχουσα τάση-προδιάθεση και θέληση φιλοξενίας των ξένων εντός της πόλης των Αθηνών⁴⁵. Η ίδια όμως πρόφαση για φιλοξενία, χρησιμοποιήθηκε εκτός από την αρχαία Αθήνα και την αναφορά στη φιλοξενία του θεού Δία, και από το Χριστιανισμό, με τη διαφορά ότι σε αυτόν η φιλοξενία του συνανθρώπου, ερμηνεύθηκε ως φιλοξενία προς τον ίδιο τον Ιησού Χριστό⁴⁶. Παρά το γεγονός όμως ότι η αρχαιοελληνική και η χριστιανική φιλοξενία πηγάζουν από το ίδιο συναίσθημα, εντούτοις, προέρχονται από δύο εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους κοσμοθεωρίες και δε δύνανται να εναρμονισθούν πλήρως⁴⁷.

Ο Pareto αναφέρεται ύστερα στους Χριστιανούς, οι οποίοι έχοντας προαποφασίσει να βρουν τα χαρακτηριστικά ενός τέλει ανθρώπου στο πρόσωπο ενός Μεσσία, στρέφονται με ευλάβεια και θαυμασμό προς το Θεάνθρωπο Χριστό, παραβλέποντας τα όποια ιστορικά στοιχεία της προσωπικότητάς του και εμμένοντας στα στοιχεία εκείνα του μύθου που οι ίδιοι έχουν την ανάγκη να δούν σε Εκείνον⁴⁸. Κατά τον τρόπο αυτό ο Ιησούς γίνεται Χριστός και μια ολόκληρη θρησκεία ξεκινά να διδάσκεται και να διαδίδεται ανά τον κόσμο.

Στη συνέχεια κάνει λόγο για την προϋπάρχουσα του Χριστιανισμού αντίληψη περί της γενέσεως ενός τέκνου με θεϊκές ιδιότητες, που πραγματοποιήθηκε μέσα από την όποιου είδους συνένωση ενός θεϊκού και ενός θνητού-ανθρώπινου όντος⁴⁹. Ο ίδιος, όμως, διαπιστώνει ότι στα περισσότερα παραδείγματα της εν λόγω συνένωσης γίνεται αναφορά σε αρσενικούς θεούς και θνητές γυναίκες, γεγονός που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα παραδείγματα αυτά αποτελούν

44 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.56.

45 Στο ίδιο, σ.63.

46 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1236.

47 Στο ίδιο, σ.1237.

48 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.65.

49 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.545.

τυπικά παραδείγματα του πατριαρχικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν και διατυπώθηκαν⁵⁰. Μάλιστα, ο Pareto, δε διστάζει να υποστηρίξει ότι και ο Χριστιανισμός με τη σειρά του υιοθέτησε την πρακτική αυτής της συνένωσης που προήλθε από τις προγενέστερες εκείνου θρησκείες⁵¹. Ο Χριστιανισμός έχει επίσης υιοθετήσει σε σημαντικό βαθμό παλαιότερους του ιδίου ειδωλολατρικούς μύθους και σύμβολα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν αρκετές φορές με σκοπό την προσέλκυση δωρεών και τη συσσώρευση πλούτου από πλευράς της θρησκείας και της Εκκλησίας⁵².

Ο ίδιος κάνει λόγο για μια ευρύτερη υιοθέτηση μαγικών και ειδωλολατρικών πρακτικών από πλευράς του Χριστιανισμού⁵³, όπως είναι η θυσία ως μέσο εξαγνισμού, η οποία προήλθε μεν από παλαιότερες παγανιστικές θρησκείες, διατηρήθηκε όμως και στο Χριστιανισμό αλλάζοντας μορφή και προβάλλοντας ως το κατεξοχήν παράδειγμα αυτής τη σταυρική θυσία του Χριστού⁵⁴. Η ανάγκη αυτή για εξαγνισμό όπως και οι διάφορες θρησκευτικού τύπου εξαγνιστικές τελετές, συνδέονται άρρηκτα με την έννοια της αμαρτίας την οποία πιστεύεται ότι φέρει ο άνθρωπος⁵⁵. Τόσο οι Χριστιανοί, όσο και οι Ειδωλολάτρες δίνουν μεγάλη σημασία στις εξαγνιστικές αυτές τελετές χρησιμοποιώντας ως βασικό στοιχείο σε αυτές το νερό, αλλά και διάφορες άλλες ουσίες⁵⁶.

Αναφερόμενος στην προφητεία ως πρακτική εντός των πλαισίων του Χριστιανισμού, πιστεύει ότι οι χριστιανικές προφητείες είναι εξίσου αποτελεσματικές με τις παγανιστικές προφητείες, καθώς απευθύνονται αμφοτέρως σε ανθρώπους που θα τις κατανοήσουν εκ των υστέρων, δηλαδή μετά την πραγματοποίησή τους⁵⁷ και οι οποίοι διακατέχονται από ισχυρή πίστη. Κατά τον τρόπο αυτό, θα μπορούσε να πει κάποιος ότι τείνουν να λειτουργούν σαν ένα είδος αυθυποβολής.

Κάνει λόγο και για την υιοθέτηση από πλευράς του Χριστιανισμού, του παλαιότερου ειδωλολατρικού όρου “δαίμονας”, καθώς και για την παραλλαγή και το διαχωρισμό του από το θεϊκό στοιχείο σε αντίθεση με την πρότερη σημασία του⁵⁸. Παρόλ' αυτά, ο Pareto επισημαίνει ότι για τον ίδιο, το αντίθετο στο Θεό δεν είναι ο Διάβολος(δαίμονας), αλλά η έλλειψη πίστης γενικότερα⁵⁹.

Επίσης, θεωρεί ως ακόμη ένα δάνειο του Χριστιανισμού από την ειδωλολατρία, την ιδιαίτερη σημασία που αποδόθηκε από πλευράς του στο μαγικό αριθμό 3, ο οποίος συνέβαλε και

50 Στο ίδιο, σ.545-546.

51 Στο ίδιο, σ.551-552.

52 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1655.

53 Στο ίδιο, σ.572.

54 Στο ίδιο, σ.775-776.

55 Στο ίδιο, σ.779-780.

56 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.506

57 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1026.

58 Στο ίδιο, σ.1052.

59 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.531.

στη διαμόρφωση του δόγματος περί της Αγίας Τριάδας⁶⁰. Το γεγονός αυτό, συνιστά μία ακόμη απόδειξη ότι πολλά στοιχεία που προϋπήρχαν του Χριστιανισμού υιοθετήθηκαν από εκείνον και επανερμηνεύθηκαν σύμφωνα με τις νέες χριστιανικές αντιλήψεις.

Ο Pareto υπογραμμίζει ότι ο Χριστιανισμός είχε τη δυνατότητα όταν ήρθε αντιμέτωπος με τους παγανιστικούς θεούς, να καταφύγει είτε στην απαξίωση και την απόθησή τους στη σφαίρα της ανθρώπινης φαντασίας, είτε στο να τους επανανοηματοδοτήσει και να τους προσφέρει μια θέση στη νέα τάξη πραγμάτων, τρόπους που δοκίμασε εξίσου κατά διαστήματα, δείχνοντας βέβαια προτίμηση προς τη δεύτερη εκδοχή αντιμετώπισής τους⁶¹. Αντιστοίχως, οι διάφορες μαγικές πρακτικές, τα οράματα και ο πνευματισμός των παγανιστικών θρησκειών, ερμηνεύθηκαν από το Χριστιανισμό ως έργα του Διαβόλου⁶².

Θεωρεί επιπλέον ότι είναι λάθος να αναφέρεται κανείς σε μια εισβολή του Χριστιανισμού στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Πρόκειται απλώς για μια χριστιανική μεταστοιχείωση πρότερων θρησκευτικοθητικών “καταλοίπων”, η οποία προήλθε από λαούς και αντιλήψεις που πρώτα κατακτήθηκαν και έπειτα αφομοιώθηκαν, εξαπλώθηκαν και επικράτησαν εντός της Αυτοκρατορίας⁶³. Έτσι, πλήθος θρησκευτικών, και όχι μόνο, αντιλήψεων απέκτησαν νέο περιεχόμενο και διαχωρίστηκαν με βάση τα καινούρια δεδομένα σε ιερά και δαιμονοποιημένα.

Αναφέρεται έπειτα στο τέταρτο από τα τέσσερα Ευαγγέλια, επισημαίνοντας το γεγονός ότι εκείνο περιέχει περισσότερους συμβολισμούς και μεταφυσικά στοιχεία από τα υπόλοιπα⁶⁴. Κατά τον τρόπο αυτό, το τέταρτο Ευαγγέλιο συμπληρώνει με τον μεταφυσικό του χαρακτήρα τα υπόλοιπα τρία σε ότι αφορά την ικανοποίηση των θρησκευτικών αναγκών του ανθρώπου, οι οποίες προκειμένου να καλυφθούν χρειάζονται το συνδυασμό μεταφορικών και ρεαλιστικών στοιχείων⁶⁵.

Την ίδια στιγμή επισημαίνει ότι την παραδοσιακή χριστιανική θρησκεία αντιμάχεται στη σύγχρονη του εποχή μια νέα μορφή Χριστιανισμού, που επιθυμεί την απομάκρυνσή της από το υπερφυσικό στοιχείο⁶⁶. Τη σύγχρονη αυτή μορφή του Νεο-Χριστιανισμού, ο ίδιος βλέπει να τη διακατέχουν έντονα “δημοκρατικά συναισθήματα”, ενώ διακρίνει σε αυτή και μια προσπάθεια για αποδέσμευσή της από την αυθαίρετη, εσωτερική αποδοχή όλων όσων προωθεί η θρησκευτική διδασκαλία⁶⁷. Ο Νεο-Χριστιανισμός, στην προσπάθειά του να αποδεσμεύσει τη θρησκεία από το υπερφυσικό της στοιχείο την απογυμνώνει από τις βάσεις της⁶⁸, ενώ διακατέχεται από μια δυναμική τάση της σύγχρονης εποχής για σταδιακό παραγκωνισμό της θεικής φύσης του Ιησού Χριστού και

60 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3 , σ.1099.

61 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.366-367.

62 Στο ίδιο, σ.367.

63 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1277.

64 Στο ίδιο, σ.1083.

65 Στο ίδιο, σ.1110.

66 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.367.

67 Στο ίδιο, σ.381.

68 Στο ίδιο, σ.469.

την αντικατάστασή της από ένα ιδανικό γήινο, ανθρώπινο πρότυπο⁶⁹.

Επίσης, αναφέρεται και στα αντιθετικά συναισθήματα που δημιουργεί στο άτομο η Καινοδιαθηκική διήγηση των Παθών του Χριστού, μέσα από την έμφαση που δίνεται στο μεγαλείο, τη Σταύρωση, το θάνατό Του κ.ο.κ., στοιχεία τα οποία μπορεί κάποιος να εντοπίσει και σε πλήθος άλλων διηγήσεων και μύθων, γεγονός που καθιστά πολύ δύσκολη την οποιαδήποτε ιστορική τους επαλήθευση, καθώς και την αντικειμενική τους ορθότητα και εγκυρότητα⁷⁰. Ο Χριστιανισμός πιστεύει ότι προήλθε από ένα ευρύτερο θρησκευτικό αίσθημα, που με την ορμή του οδήγησε τον άνθρωπο της αρχαιότητας στη βαθιά θρησκευτική πίστη και ευλάβεια που εκφράζει η χριστιανική θρησκεία, η οποία όμως, στην προσπάθειά της να επικρατήσει των υπολοίπων θρησκειών, αλλοιώθηκε, αφομοιώνοντας προγενέστερές της αντιλήψεις και κοσμοθεωρίες⁷¹.

Υποστηρίζει επιπλέον ότι με το πέρασμα των χρόνων, ο αρχέγονος Χριστιανισμός νοθεύτηκε και έγινε πιο άγριος-επιθετικός και για το λόγο αυτό κατάφερε να επιβιώσει για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα⁷². Διαπιστώνει ότι πολλές από τις προτροπές και τις διδαχές των Ευαγγελίων φέρουν εντός τους και εκφράζουν συγκεκριμένα “κατάλοιπα”, γι’ αυτό και είναι διαχρονικές και γίνονται εύκολα αποδεκτές από πολλούς και διαφορετικούς λαούς⁷³. Επιπλέον, παρατηρεί και την σθεναρή αντίσταση που έχει προβάλλει ο Χριστιανισμός σε κάθε έως σήμερα προσπάθεια κατάρριψής του⁷⁴. Τα έντονα συναισθήματα λοιπόν που δημιουργεί στον άνθρωπο η χριστιανική θρησκεία μοιάζουν να αποτελούν το βασικό λόγο επιβίωσης και εξάπλωσής της.

Ο Pareto πιστεύει ότι ιστορικά δε θα άλλαζαν και πολλά πράγματα εάν στη θέση του Χριστιανισμού είχε επικρατήσει κάποια άλλη θρησκεία ή κάποιο άλλου είδους δόγμα, καθώς τα συναισθήματα από τα οποία πηγάζει το θρησκευτικό φαινόμενο είναι πάντοτε τα ίδια⁷⁵. Ορισμένα εκ των αποδεικτικών στοιχείων περί των κοινών ανθρωπίνων συναισθημάτων που ευθύνονται για τη δημιουργία της θρησκείας είναι τόσο το σύμβολο του “σταυρού”, όσο και εκείνο της γυναίκας “Παρθένου”, που έχουν χρησιμοποιηθεί και σε άλλες θρησκείες που προηγήθηκαν τοπικά και χρονικά της χριστιανικής θρησκείας όπως είναι οι ινδιάνικες θρησκείες και το αρχαιοελληνικό δωδεκάθεο⁷⁶.

Κάνει έπειτα λόγο για τις έντονες διώξεις που πραγματοποίησαν τόσο οι Καθολικοί, όσο και οι Προτεστάντες έναντι των θρησκευτικών και κοινωνικών τους αντιπάλων⁷⁷. Το γεγονός αυτό, κάνει εμφανή τη σταδιακή αύξηση της επιθετικότητας των χριστιανικών δογμάτων παρά την

69 Στο ίδιο, σ.368.

70 Στο ίδιο, σ.451-452.

71 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.26-27.

72 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1249.

73 Στο ίδιο, σ.1250.

74 Στο ίδιο, σ.920.

75 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.27.

76 Στο ίδιο, σ.28-29.

77 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.138.

αντίθετη προς την επιθετικότητα διδασκαλία τους, με σκοπό την επιβίωση και την επικράτησή τους. Έτσι, η κοινωνική πρακτική και αναγκαιότητα επισκιάζει σιγά σιγά τη θεωρία, η οποία περνά έστω και ασυνείδητα σε δεύτερη μοίρα.

Παραταύτα, επισημαίνει ότι ο σύγχρονος Χριστιανισμός έχει αλλοιώσει και εξευγενίσει κατά κάποιο τρόπο τον άγριο και εκδικητικό πολλές φορές Θεό που παρέλαβε από τον Ιουδαϊσμό, αλλά και τον Απόστολο Παύλο, προσδίδοντας παράλληλα στον εαυτό του έναν “ψευδοεπιστημονικό” χαρακτήρα⁷⁸, που επιδιώκει ανεπιτυχώς να τεκμηριώσει και να παγιώσει τη θρησκεία με επιστημονικούς όρους. Υπογραμμίζει επίσης ότι η χριστιανική διδασκαλία και πράξη δεν εφαρμόζονται το ίδιο από όλους τους λαούς και τους ανθρώπους που έχουν ενστερνισθεί και ακολουθήσει το Χριστιανισμό⁷⁹. Αυτό, οφείλεται στις επί μέρους κοινωνικοπολιτιστικές καταβολές και επιρροές του εκάστοτε έθνους και ατόμου.

Σύμφωνα με τον Pareto, μέσω του επιχειρήματος του θείου θελήματος δύνανται να δικαιολογηθούν όλες οι πράξεις του ανθρώπου, ακόμη και οι πιο ωφελμιστικές και απάνθρωπες όπως είναι για παράδειγμα οι Σταυροφορίες⁸⁰. Επίσης, υπογραμμίζει ότι οι πραγματικοί στοχαστές που επιδιώκουν την ελευθερία της σκέψης οφείλουν να είναι ανοιχτοί στη συζήτηση τόσο υπέρ, όσο και κατά του Χριστιανισμού⁸¹. Όχι να προσκολλώνται σε θεολογικού τύπου προκαταλήψεις και αιτιολογίες προσπαθώντας να αποδείξουν το Χριστιανισμό μέσα από την πίστη και τις θεϊκές επιταγές.

Κατά την περίοδο της πλήρους άνθισης και επικράτησης του Χριστιανισμού είναι ήδη αισθητά τα στοιχεία εκείνα που θα συμβάλλουν τα μέγιστα στην επικείμενη παρακμή του, που δεν είναι άλλα από τον ωφελμισμό και τα διάφορα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα που συχνά κρύβονται πίσω από την εφαρμογή του και το βαθιά θρησκευτικό του προσωπείο⁸². Βέβαια, ο ίδιος καυτηριάζει έντονα και κατακρίνει και την υποκρισία που τείνουν να καλλιεργούν τα εν λόγω συμφέροντα στους κόλπους του θρησκευτικού φαινομένου⁸³.

Επιλογικά, στο έργο του Pareto, η προσπάθεια του ανθρώπου να κατανοήσει το ανεξήγητο, καθώς και η άγνοιά του σχετικά με εκείνο τον οδηγεί συχνά στο να ασπασθεί το Χριστιανισμό, ο οποίος σε πολλά μέρη του κόσμου αποτελεί την επικρατούσα θρησκεία. Στη θρησκεία αυτή, ο άνθρωπος βρίσκει παρηγοριά στην αδυναμία του να απαντήσει στα μαγάλα και ανεξήγητα ερωτήματα της ζωής, καθώς και ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο. Οι χριστιανοί για τον ίδιο, έχουν την τάση να βλέπουν όλα όσα ελπίζουν και επιθυμούν στο πρόσωπο του Χριστού, παραβλέποντας

78 Στο ίδιο, σ.216.

79 Στο ίδιο, σ.224.

80 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.923.

81 Στο ίδιο, σ.996.

82 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.62-63.

83 Στο ίδιο, σ.64.

την ιστορική και ανθρώπινη μορφή του. Ο Χριστιανισμός υιοθέτησε, όπως και οι άλλες θρησκείες, στοιχεία από προϋπάρχοντα εκείνου θρησκευόμενα, όπως είναι η γέννηση ενός υιού με θεϊκή φύση από μια θνητή και παρθένο γυναίκα, οι διάφορες εξαγνιστικές πρακτικές, το πατριαρχικό πρότυπο που προωθεί κ.ο.κ. Η θρησκεία αυτή, θεωρεί πως κατέληξε να εξυπηρετεί πλήθος συμφερόντων και σταδιακά ανέπτυξε μια επεκτατική τάση-πολιτική με στόχο την επιβίωση και την εξάπλωσή της. Επιπλέον παρατηρεί μια αποτυχημένη προσπάθεια για σύνδεσή της με την επιστήμη, καθώς και την παραχάραξη του αρχικού της περιεχομένου και τη συμπίευσή της με σύγχρονες του Pareto κοινωνικές τάσεις και θεωρίες. Τέλος, συμπεραίνει ότι όπως όλες οι άλλες θρησκείες, έτσι και ο Χριστιανισμός, πηγάζει από τα βαθύτερα και ισχυρότερα συναιθήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, που ωθούν τον άνθρωπο στην αναζήτηση της πραγματικής του φύσης και των ορίων της, καθώς και στην προσπάθεια για τη διαμόρφωση ενός κόσμου ιδανικού, όπου θα υπερισχύουν η δικαιοσύνη και η αλληλεγγύη.

1.3.1.Βυζάντιο

Αναφερόμενος ο Pareto στην επικράτηση του Χριστιανισμού στο Βυζάντιο, υπογραμμίζει ότι η πιθανότερη αιτία επιλογής του από το Μεγάλο Κωνσταντίνο ως επίσημης θρησκείας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν ο μεγάλος αριθμός των χριστιανών στρατιωτών που πλαισίωναν τα στρατεύματά του⁸⁴. Κατά τον τρόπο αυτό, ο Κωνσταντίνος είχε τη δυνατότητα ευνοώντας τους, να επωφεληθεί του γεγονότος αυτού και να κερδίσει την απόλυτη πίστη και υπακοή τους.

Επιπροσθέτως, θεωρεί μεταξύ άλλων ως ένα προϊόν της τάσης-ικανότητας του ανθρώπου για αυτοεξαπάτηση, τις διάφορες αιρέσεις που μάχονταν τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό κατά την περίοδο του Βυζαντίου, πιστεύοντας ότι οι μεταξύ τους διαφορές και οι αντιθέσεις τους ως προς την επίσημη χριστιανική θρησκεία της Αυτοκρατορίας ήταν παράλογες και ασυνάρτητες⁸⁵. Το ίδιο παράλογες και ασυνάρτητες με την ίδια τη χριστιανική θρησκεία, η οποία δέσποζε τα χρόνια εκείνα σε ολόκληρο το Βυζάντιο και η οποία δίχως ουσιαστικά επιχειρήματα και αποδείξεις βασίστηκε σε μια ασαφή και καθαρά θεωρητική κατά τον ίδιο θεολογία, παραβλέποντας κάθε ανάγκη για απόδειξη των ισχυρισμών της. Αυτό, διότι για τον Pareto, πραγματική αξία έχουν μόνο όλα όσα αποδεικνύονται πρακτικά και μέσα από το λογικό τρόπο σκέψης και δράσης.

Όμως, οι διαφορές των εν λόγω αιρέσεων, τόσο αναμεταξύ τους όσο και ανάμεσα σε εκείνες και τη χριστιανική θρησκεία ως προς τα πιστεύω τους και τις λεπτομέρειές τους, δεν αναιρούσαν την ομοιότητά τους ως προς την ουσία τους, η οποία δεν ήταν άλλη από τα βαθύτερα ανθρώπινα συναισθήματα. Τα ίδια εκείνα συναισθήματα είναι αυτά που θεωρεί ότι ευθύνονται για τη δημιουργία και τη διαίωνιση του θρησκευτικού φαινομένου από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονή του εποχή και τα οποία εκφράστηκαν κατά τα βυζαντινά χρόνια κυρίως μέσα από το Χριστιανισμό. Φυσικά, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Pareto, συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν ήταν μονάχα τα ενδόμυχα ανθρώπινα αισθήματα που συνέβαλαν στη διάδοση και την επικράτηση του Χριστιανισμού, αλλά και ο ρόλος που η εν λόγω θρησκεία διαδραμάτιζε ως προς την εξυπηρέτηση πλήθους κοινωνικοπολιτικών συμφερόντων.

84 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.785.

85 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.30.

1.3.2.Μεσαίωνας

Σημαντικό ρόλο αποδίδει ο Pareto ως προς την παγίωση της θρησκείας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, στην εποχή του Μεσαίωνα, καθώς την εποχή εκείνη οποιοσδήποτε εξέφραζε μία γνώμη διαφορετική από τη γνώμη της θρησκείας και της Εκκλησίας διωκόταν και συχνά θανατωνόταν⁸⁶. Η εν λόγω πρακτική βέβαια επέφερε στο μέλλον αρνητικά αποτελέσματα και έντονες αντιδράσεις, όπως γίνεται εμφανές μέσα από σημαντικά ιστορικά γεγονότα που ακολούθησαν τη μεσαιωνική περίοδο, όπως είναι ο Διαφωτισμός, η Μεταρρύθμιση κ.λ.π.

Επιπλέον, ο ίδιος, θεωρεί ότι το ποσοστό διαφθοράς των κληρικών του Μεσαίωνα δεν ήταν κατά πολύ υψηλότερο από το ευρύτερο ποσοστό διαφθοράς της μεσαιωνικής κοινωνίας⁸⁷. Φυσικά, ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτισε η Εκκλησία εντός της εν λόγω κοινωνίας σε ότι αφορά τα κοινωνικοπολιτικά τεκτονόμενα είναι αναντίρρητος, δεν έχει όμως συχνά σχέση με τη θεολογική της διδασκαλία και ηθική, καθώς υφίσταται σαφής διαχωρισμός μεταξύ κλήρου και αυθεντικής θρησκευτικότητας⁸⁸.

Κάνει επίσης λόγο για τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτισε και τη μεγάλη ισχύ που απέκτησε η Εκκλησία κατά τη μεσαιωνική εποχή της διακυβέρνησης της δυναστείας των Καρολιδών⁸⁹. Υπογραμμίζει, όμως, την τάση των υστερομεσαιωνικών κυβερνήσεων να δίνουν περισσότερη έμφαση στο σκεπτικισμό, την επιστήμη και τη “λογική φιλοσοφία”, παρά στη θρησκεία⁹⁰.

Η εκκλησιαστική δύναμη, έπαιξε επίσης σημαντικότερο αντισταθμιστικό ρόλο απέναντι στις υπόλοιπες αυτοκρατορικές και στρατιωτικές δυνάμεις, περιορίζοντας τις πιθανές τους αυθαιρεσίες⁹¹. Έτσι, πολλές φορές διαδραμάτισε το ρόλο του προστάτη για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που συχνά καταπιέζονταν από την άρχουσα τάξη, η οποία αποσκοπούσε στο να διατηρεί γεμάτα τα κρατικά ταμεία.

Οι χριστιανοί άρχοντες της μεσαιωνικής περιόδου λειτούργησαν σε πολλές περιπτώσεις συνδυάζοντας στο πρόσωπό τους την εγωιστική αλαζονεία και τη χριστιανική φιλανθρωπία⁹². Για το λόγο αυτό, ο Pareto τους κατηγορεί ανοιχτά για υποκρισία και ωφελιμισμό. Θεωρεί επίσης πως ο ενθουσιασμός που προήλθε από τα θρησκευτικά συναισθήματα των φεουδαρχών και τους οδήγησε στη διεξαγωγή των Σταυροφοριών, τους τύφλωσε σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν κατάφεραν να προβλέψουν τα αρνητικά αυτής τους της απόφασης, η οποία θα αποτελούσε την αρχή του τέλους

86 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.44.

87 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.860.

88 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.184.

89 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.46.

90 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.63.

91 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1529.

92 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.292.

για εκείνους⁹³.

Η ταύτιση της διανόησης και της γνώσης με την Εκκλησία κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου συνέβαλε σημαντικά στην ενδυνάμωση του κλήρου, ο οποίος είχε συγκεντρώσει στους κόλπους του μεγάλης φήμης και ευρείας μόρφωσης στοχαστές της εποχής που του προσέδιδαν κύρος και αυθεντία⁹⁴. Αντιθέτως, η Εκκλησία αποδυναμώθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό στα μετέπειτα χρόνια, όταν πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός της γνώσης από την πίστη και τον κλήρο και απέκτησε πρόσβαση σε εκείνη ο απλός καθημερινός άνθρωπος⁹⁵, διαμορφώνοντας μέσα από την επιστήμη την αντίληψη ότι η θρησκεία είναι μονάχα ένα από τα πολλά επιστημονικά αντικείμενα⁹⁶ και όχι το ευρύτερο αντικείμενο που περιλαμβάνει όλα τα άλλα.

Συμπερασματικά, ο Pareto, αναγνωρίζει την τεράστια ισχύ της Εκκλησίας κατά το Μεσαίωνα, καθώς και τον κεντρικό και ρυθμιστικό της ρόλο εντός της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας. Πραγματοποιεί ιδιαίτερη μνεία για το μονοπώλιο που διατήρησε για καιρό ο κλήρος στη μόρφωση και την ενασχόληση με την επιστήμη, ενώ κατακρίνει τους διωγμούς που άσκησε η Καθολική Εκκλησία στους αντιφρονούντες αυτής. Τέλος, υπογραμμίζει τις συνέπειες όλων των παραπάνω, οι οποίες σχετίζονται με τη δημιουργία αντιδράσεων ως προς τις πρακτικές του μεσαιωνικού κλήρου, καθώς και με την απομάκρυνση σημαντικής μερίδας ανθρώπων από τον Καθολικισμό.

93 Στο ίδιο, σ.1564.

94 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.185.

95 Στο ίδιο, σ.185.

96 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.52.

1.3.3.Καθολικισμός

Αναφερόμενος ο Pareto στις θρησκευτικού χαρακτήρα διώξεις, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, τονίζει ότι η εκδίωξη που πραγματοποιήθηκε από την Καθολική Εκκλησία κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα εναντίον των αντιφρονούντων, υπήρξε πιο οργανωμένη και πιο συστηματική από τις αντίστοιχες διώξεις της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έναντι του Χριστιανισμού⁹⁷. Το γεγονός αυτό, αποδεικνύει τόσο την αδυναμία του ανθρώπου να μάθει από τα λάθη του, όσο και την τάση του να διαφθείρεται όταν καταλαμβάνει την εξουσία.

Επιπλέον, τόσο ο Καθολικισμός όσο και ο Ανθρωπισμός, θεωρεί πως υποκινούνται από τα ίδια, βαθύτερα ανθρώπινα συναισθήματα, και για το λόγο αυτό διεκδικούν και τα δύο την απόλυτη αυθεντία και αλήθεια της διδασκαλίας και της πίστης τους⁹⁸. Ο ίδιος, παρατηρεί επίσης μια εντυπωσιακή ομοιότητα ανάμεσα στις καθολικές θρησκευτικές εορτές και στις μεγάλες εθνικές εορτές, γεγονός που σχετίζει με την προαναφερθείσα ομοιότητα μεταξύ του Καθολικού και του ανθρωπιστικού δόγματος⁹⁹.

Υποστηρίζει έπειτα ότι απ' όλες τις μορφές και τα δόγματα του Χριστιανισμού, ο Καθολικισμός είναι ο ιδανικότερος για να “διατηρήσει την πειθαρχία” μεταξύ των πιστών¹⁰⁰, μέσα από τη διδασκαλία του και το ασκητικό του ιδεώδες. Η ικανότητά του αυτή, φάνηκε βέβαια ιδιαίτερος χρήσιμη σε όλες τις άρχουσες τάξεις που τον χρησιμοποίησαν με στόχο την αύξηση της επιρροής τους και την κοινωνικοπολιτική τους επιβολή.

Κατακρίνει επίσης τους σύγχρονους του Καθολικούς που συνεργάστηκαν με κυβερνήσεις, οι οποίες είχαν σκοπό να αντιταχθούν στον Καθολικισμό, πράξη που κάνει εμφανή την ουσιαστική “χλιαρότητα της πίστης τους” σε σύγκριση με τη βαθιά θρησκευτική πίστη, τους αγώνες και τις θυσίες των “μαρτύρων”, προκειμένου να διασώσουν και να διαδώσουν τη θρησκεία τους¹⁰¹. Κάνει όμως λόγο και για την έντονη εισχώρηση του σοσιαλισμού, της κρατικής παρέμβασης και των διαφόρων συμφερόντων στο σύγχρονο Καθολικισμό, αλλοιώνοντας το πρωταρχικό του περιεχόμενο και το παράδειγμα του τρόπου ζωής του Ιησού Χριστού¹⁰². Ύστερα, ασκεί κριτική στην ώθηση που έδωσε η γαλλική άρχουσα τάξη στον Καθολικισμό στην προσπάθειά της να αντικρούσει το σοσιαλισμό, γεγονός που συνέβαλε στην ανάπτυξη και την άνοδο του “εθνικισμού” ως ένα νέο είδος θρησκείας το οποίο άσκησε μεγάλη επιρροή στα σώματα του γαλλικού στρατού¹⁰³.

Στη συνέχεια διερευνά τις διάφορες ακρότητες του Καθολοκισμού, όπως είναι η σχετική κίνηση της Καθολικής Εκκλησίας για την πώληση συγχωροχαρτιών, η οποία προκάλεσε μαζικές

97 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.668.

98 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1157.

99 Στο ίδιο, σ.1157.

100 Στο ίδιο, σ.1290.

101 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.162-163.

102 Στο ίδιο, σ.375.

103 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.117-118.

αντιδράσεις και είχε ως αποτέλεσμα τη Μεταρρύθμιση και τη δημιουργία του Προτεσταντισμού, και επισημαίνει ότι τέτοιου είδους ενέργειες επιφέρουν συνήθως αρνητικά αποτελέσματα¹⁰⁴. Μέσα από τις ενέργειες αυτές, τα διάφορα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα εμπλέκονται γι' ακόμη μια φορά με τη θρησκευτική πίστη και παραχαράσσουν το αληθινό νόημα και τη διδασκαλία της θρησκείας.

Συνοψίζοντας, ο Pareto παρατηρεί και επισημαίνει την προέλευση του Καθολικισμού από τα μύχια της ανθρώπινης ψυχολογίας, καθώς και την εμμονή του στη μία και μοναδική αλήθεια που εκφέρει μέσω της διδασκαλίας του. Επιπροσθέτως διαβλέπει την εργαλειοποίησή του από τη εξουσία για τη διασφάλιση των κυριαρχικών της συμφερόντων και αναγνωρίζει τη συμβολή του συντηρητισμού και της νεοφοβίας που ενυπάρχουν σε εκείνον, στην ενίσχυση των εθνικιστικών κύκλων. Την ίδια στιγμή υπογραμμίζει και τη σημασία των υπερβολών του για τη γέννηση και την εξάπλωση του Προτεσταντισμού. Τέλος, διατείνεται ότι το Καθολικό δόγμα έχει πλέον απωλέσει την αυθεντικότητά του, καθώς έχει δεχτεί έντονες επιρροές από το σοσιαλιστικό, αλλά και από τον ωφελμιστικό τρόπο σκέψης όσων το μεταχειρίστηκαν για την εξυπηρέτηση των προσωπικών τους βλέψεων.

104 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.248.

1.3.4.Μεταρρύθμιση

Ο Pareto δεν παραλείπει να αναφερθεί στην ανεπτυγμένη οικονομία της Γερμανίας και της Γαλλίας, η οποία συνέβαλε στην προετοιμασία και την πραγματοποίηση της Μεταρρύθμισης, αλλά και στην προώθηση του δημοκρατικού ιδεώδους¹⁰⁵. Η οικονομική ευημερία μιας κοινωνίας, ωθεί τους ανθρώπους που την απαρτίζουν να διευρύνουν τους πνευματικούς τους ορίζοντες και να συμβάλλουν στη δημιουργία και την ανάπτυξη του πολιτισμού.

Τονίζει επίσης ότι δεν μπορεί να είναι τυχαίο ότι εκείνη εμφανίστηκε σε συγκεκριμένες χώρες, όπως είναι η Γερμανία, η Γαλλία, η Ελβετία, κ.ο.κ., όπου το χριστιανικό αίσθημα και στοιχείο υπήρξε ιδιαίτερος ενεργός και όπου ο κλήρος της περιόδου εκείνης έτεινε να ενδιαφέρεται κυρίως για τις επίγειες και ιδιοτελείς του επιδιώξεις¹⁰⁶. Η συνύπαρξη, λοιπόν, του έντονου θρησκευτικού συναίσθηματος και της προφανούς κοινωνικής αδικίας ήταν επόμενο να δημιουργήσει τις απαραίτητες προστριβές για τη δημιουργία του κινήματος της Μεταρρύθμισης.

Παρόλ' αυτά, ο ίδιος θεωρεί τη Μεταρρύθμιση ως ένα είδος επανάστασης, κατά την οποία άνθρωποι παρακινούμενοι από το συναίσθημα έδρασαν με τρόπο εσπευσμένο και επιπόλαιο, ο οποίος εν τέλει έβλαψε τα συμφέροντά τους¹⁰⁷. Μέσα από εκείνη έπληξαν την ελευθερία της σκέψης, ενώ διέκοψαν την όποια πρόοδο είχε κάνει έως τότε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στον τομέα της ανοχής και της ελευθερίας του ατόμου και της διαφορετικότητάς του¹⁰⁸.

Για τον Pareto, η Μεταρρύθμιση, η Γαλλική Επανάσταση, αλλά και η θρησκευτική αντίδραση της Αγγλίας, αποτελούν τρόπους αντίδρασης των ανθρώπων απέναντι στην καταπίεση που άσκησε το θρησκευτικό φαινόμενο και οι εκάστοτε ηγεσίες του ανά τους αιώνες¹⁰⁹. Βέβαια, ακόμη κι έτσι, πιστεύει ότι κατά τη Μεταρρύθμιση, μία άρχουσα τάξη αντικατέστησε απλώς μία άλλη άρχουσα τάξη¹¹⁰, γεγονός που αποδεικνύει πως ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε καμία ριζική κοινωνική αλλαγή.

Ο Pareto θεωρεί παράδοξο το γεγονός ότι η πρακτική ανισότητα και η εκμετάλλευση μεταξύ των ανθρώπων, τους οδήγησε σε μια θεωρητική διατύπωση της ισότητάς τους επιστρατεύοντας το θρησκευτικό φαινόμενο, στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν τις πράξεις και τις συμπεριφορές τους¹¹¹. Έτσι, η θρησκεία μεταβλήθηκε σε μια καλή δικαιολογία για διαιώνιση της κοινωνικής αδικίας και της διαρκούς επιβολής των δυνατών στους αδυνάτους.

Υποστηρίζει επίσης ότι οι Προτεστάντες αλλοίωσαν την ιστορική μορφή του Χριστού και

105 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.384.

106 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.36.

107 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1564.

108 Στο ίδιο, σ.1718.

109 Στο ίδιο, σ.1722.

110 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.36.

111 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.414-415.

δημιούργησαν με τη φαντασία τους ένα Χριστό έτσι όπως εκείνοι θα τον ήθελαν¹¹². Τονίζει έπειτα και την ιδιαίτερη σημασία που εκείνοι προσέδωσαν στην ανθρώπινη συνείδηση¹¹³, η οποία μεταβαλλόταν γρήγορα και σταθερά με βάση τα δεδομένα της εποχής και μαζί της μεταβαλλόταν και η θρησκεία.

Επιπρόσθετα, πιστεύει ότι ο Προτεσταντισμός υπό την ηγεσία του Καλβίνου υπήρξε πιο καταπιεστικός από τον Καθολικισμό, αλλά και ότι η επίθεση που δέχθηκε η Καθολική Εκκλησία με τη Μεταρρύθμιση, την έκανε ακόμη πιο επιθετική¹¹⁴. Γίνεται έτσι εμφανής μια κυκλική κίνηση δράσης και αντίδρασης, κατά την οποία λαμβάνει χώρα ένα ατέρμονο παιχνίδι εξουσίας και επιβολής μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, ο Pareto πιστεύει ότι οι αρνητικές συνέπειες, που ακολούθησαν το ξέσπασμα της Μεταρρύθμισης το 1517, ήταν περισσότερες από τις αντίστοιχες θετικές συνέπειες που εκείνη επέφερε. Παρά το γεγονός ότι αποτέλεσε την αντίδραση-αντίσταση απέναντι στις υπερβολές και την καταπίεση του Καθολικισμού, εντούτοις, η Μεταρρύθμιση δημιούργησε τις προϋποθέσεις για νέες υπερβολές και καταπιεστικές πρακτικές. Τέλος, βασιζόμενη στα βαθύτερα συναισθήματα και τις ανάγκες του ανθρώπου της εποχής, παραχάραξε την αρχική χριστιανική πίστη και διδασκαλία, ακολουθώντας το δικό της ξεχωριστό θρησκευτικό δρόμο.

112 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1700.

113 Στο ίδιο, σ.1699.

114 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1144.

1.3.5.Γαλλική Επανάσταση

Αναφερόμενος ο Pareto στη Γαλλική Επανάσταση, τη χαρακτηρίζει ως “θρησκευτική επανάσταση” που απλώς έριξε μία ελίτ, ανυψώνοντας στη θέση της μία άλλη κοινωνική ομάδα, και αυτό, διότι θεωρεί ότι κινητήρια δύναμή της υπήρξαν τα γενικότερα θρησκευτικά συναισθήματα των χαμηλότερων κοινωνικά στρωμάτων κατά του τρόπου σκέψης και λειτουργίας της άρχουσας τάξης, η οποία είχε σε μεγάλο βαθμό αποδυναμωθεί και αδρανοποιηθεί¹¹⁵. Για τους παραπάνω λόγους τη χαρακτηρίζει μάλιστα και ως μία “ανατροπή της θρησκείας των μαζών ενάντια στους σκεπτικιστές ηγέτες τους”¹¹⁶, καθώς οι ιδέες και τα ιδανικά εκείνα που την παρακίνησαν, απολυτοποιήθηκαν και αποθεώθηκαν, ενώ θεωρήθηκαν και ως η βάση για την ανοικοδόμηση και αναδιοργάνωση της κοινωνίας μετά τη λήψη της εξουσίας.

Επίσης, κάνει λόγο και για τον αμιγώς αντιχριστιανικό χαρακτήρα που προέβαλλε η Γαλλική Επανάσταση. Ο ίδιος όμως πιστεύει ακράδαντα ότι εκείνη και η Μεταρρύθμιση, αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, ως δύο δηλαδή διαφορετικές εκφάνσεις των ανθρωπίνων αισθημάτων¹¹⁷ σε περιόδους κοινωνικής και πνευματικής κρίσεως και αστάθειας. Έτσι, τα ανθρώπινα συναισθήματα σε συνδυασμό με τα κοινωνικά τεκτονόμενα κατηύθυναν για ακόμη μια φορά τις πράξεις των ανθρώπων, ορίζοντας εκ νέου το ρου της ιστορίας και βρίσκοντας καινούριους τρόπους για να εκφραστούν. Όμως, παρά τις εφήμερες αλλαγές που επέφεραν δεν κατάφεραν να αλλάξουν και πολύ, πόσο μάλλον να βελτιώσουν την επικρατούσα κοινωνική κατάσταση, καθώς η κύρια επιτυχία τους περιορίστηκε στη μετάβαση της εξουσίας από μία άρχουσα τάξη σε μία άλλη, μιας εξουσίας, που ενώ άλλαξε χέρια, δεν άλλαξε χαρακτήρα και περιεχόμενο.

115 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.36.

116 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.27.

117 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.36.

1.3.6. Η μαρξιστική κριτική της θρησκείας

Σχετικά με το Μαρξισμό, ο Pareto, υποστηρίζει ότι εκείνος αποτελεί ένα είδος ενδοκοσμικής θρησκείας¹¹⁸. Πιστεύει ότι ο άνθρωπος, στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει τις πράξεις του, συχνά αυθυποβάλλεται και ξεγελά τον ίδιο του τον εαυτό¹¹⁹. Έτσι, καταλήγει να απολυτοποιεί τα πιστεύω του, προσδίδοντάς τους ιερό χαρακτήρα και περιεχόμενο.

Συγκρίνοντας το Χριστό με το Μαρξ, ως προς την “αλήθεια” που ο καθένας τους προσέφερε για την βελτίωση του παρόντος κόσμου και των δομών του, καταλήγει στο ότι η χριστιανική διδασκαλία χρειάστηκε ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα προκειμένου να καταλήξει στη σύγχρονη, διαβρωμένη της μορφή, σε αντίθεση με τη μαρξιστική θεωρία, η οποία πολύ γρήγορα παραχαράχθηκε και αμαυρώθηκε¹²⁰. Έχοντας τη διαφθορά αυτή κατά νου, παρομοιάζει τη συγκεντρωτική θεολογική πρακτική του Μεσαίωνα, με εκείνη της σύγχρονης του ιδεολογίας-θεολογίας του Κομμουνισμού, καθώς και του προλεταριάτου που προήλθε από εκείνον¹²¹.

Ο Pareto παρομοιάζει ως προς τον ιδεολογικό τους άξονα τη θεολογική διδασκαλία περί της Αγίας Τριάδας με τη μαρξιστική έννοια της υπεραξίας, θεωρώντας ότι και οι δύο έχουν ως τελικό στόχο την κατάληψη της εξουσίας¹²². Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το “μυστήριο της Αγίας Τριάδας”, πιστεύει ότι εκείνο δεν απέχει πολύ από τη “Μαρξιστική θεωρία”, καθώς και τα δύο προέρχονται από τα συναισθήματα και τις ανάγκες του ανθρώπου και στρέφονται εναντίον ενός “μεγάλου εχθρού της ανθρωπότητας”(του διαβόλου από τη μία πλευρά και του καπιταλισμού από την άλλη)¹²³. Επίσης, θεωρεί πως και τα δύο κατέληξαν στην πράξη να συνδεθούν άρρηκτα με την εξουσία, υποστηρίζοντας με κάθε δυνατό τρόπο τα συμφέροντά της¹²⁴. Για το λόγο αυτό, θεωρεί ότι μοιάζουν πολύ μεταξύ τους η “εκκλησιαστική θεολογία” με τη “σύγχρονη θεολογία του προλεταριάτου”¹²⁵.

Έπειτα, επισημαίνει ότι παρά τις όποιες επιστημονικές προσπάθειες που έλαβαν χώρα έως τη σύγχρονη του εποχή προκειμένου να καταπολεμηθούν τόσο ο Μαρξισμός-σοσιαλισμός όσο και ο Χριστιανισμός, ουσιαστικά δεν καρποφόρησαν, καθώς η συνεχής εξάπλωση και η ακμή τους είναι αδιαμφισβήτητες¹²⁶. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι η επιστήμη και οι μέθοδοί της που πηγάζουν από τη λογική, αδυνατούν πολλές φορές να αναμετρηθούν με το ανθρώπινο συναίσθημα και τα παράγωγά του.

Υποστηρίζει εν συνεχεία ότι οι “πρώτοι χριστιανοί” αποκήρυξαν την “παγανιστική

118 Στο ίδιο, σ.14.

119 Στο ίδιο, σ.21.

120 Στο ίδιο, σ.62.

121 Στο ίδιο, σ.185.

122 Στο ίδιο, σ.184.

123 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.51.

124 Στο ίδιο, σ.51.

125 Στο ίδιο, σ.52.

126 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.121.

γραμματεία και επιστήμη” κατά τον ίδιο τρόπο που οι σύγχρονοί του, υποστηρικτές του Μαρξισμού, αποστρέφονται κάθε ιδεολογία που δε συμφωνεί με τη δική τους κοσμοθεωρία και τους δικούς τους στόχους¹²⁷. Ο ίδιος εντοπίζει την ύπαρξη έντονων θρησκευτικών στοιχείων εντός του Μαρξισμού και του σοσιαλισμού, τα οποία έχουν την τάση να δημιουργούν υποστηρικτές-πιστούς που διακατέχονται από ισχυρή πίστη, ακριβώς όπως εκείνη των “πρώτων χριστιανών στο Ευαγγέλιο”¹²⁸.

Για τον Pareto, όσοι πραγματικά έχουν “ζωντανή πίστη” δεν έχουν κανένα λόγο και καμία ανάγκη να προβάλλουν ιδεολογικού τύπου προφάσεις για να την υποστηρίξουν. Αυτό ισχύει και για όσους δηλώνουν ανοικτά ότι λειτουργούν με βάση όσα τους ωφελούν, όπως συμβαίνει με το Μαρξισμό, ο οποίος παραδέχεται ότι έχει ως στόχο να φέρει σε επαφή και συνεργεία το προλεταριάτο ανά τον κόσμο¹²⁹. Τα πιστεύω του ανθρώπου, θεωρεί πως πρέπει να είναι ξεκάθαρα και ειλικρινή και να μην κρύβονται πίσω από πομπώδεις έννοιες και καλά τεκμηριωμένες δικαιολογίες.

Αναφέρεται ύστερα και στην ιδιαίτερη έλξη που ασκεί η Μαρξιστική θεωρία στα εργατικά στρώματα και στους απλούς καθημερινούς ανθρώπους του μόχθου¹³⁰. Υπογραμμίζει παρόλ' αυτά, ότι ο Μαρξισμός βρίσκεται πλέον σε ύφεση, την οποία συγκρίνει με εκείνη που γνώρισε το “δόγμα του ιμπεριαλισμού μετά το θάνατο του Καρλομάγνου”¹³¹. Αναγνωρίζει όμως ότι η σημερινή κατάσταση της Μαρξιστικής θεωρίας δεν της στερεί τη δυνατότητα να επανέλθει κάποια στιγμή με μια καινούργια μορφή και δυναμική¹³².

Επιλογικά, ο Vilfredo Pareto, ερευνώντας τη Μαρξιστική θεωρία, παρατηρεί την ύπαρξη ουσιαστικών θρησκευτικών χαρακτηριστικών εντός της, όπως είναι η απολυτοποίηση της διδασκαλίας της, η προσπάθειά της να δημιουργήσει μια ιδεατή κοινωνία, η απόρριψη κάθε άλλης πίστης και θεωρίας που δε συμφωνεί με τις απόψεις και τους σκοπούς της, καθώς και η ικανότητά της να ενδυναμώνει την πίστη όσων την ενστερνίζονται. Παράλληλα, αναγνωρίζει τη μεγάλη της επιρροή σε σημαντική μερίδα του λαού, ειδικά σε ό,τι αφορά τις εργατικές τάξεις. Τέλος, κάνει λόγο για την παραχάραξη του περιεχομένου της μέσω της σύνδεσής της με την προσπάθεια φιλόδοξων ανθρώπων να επωφεληθούν από εκείνη είτε υιοθετώντας τη και επιβάλλοντάς τη, είτε διαβάλλοντάς τη και διώκοντας τους υποστηρικτές της.

127 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.64.

128 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.20-21.

129 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.180.

130 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.30.

131 Στο ίδιο, σ.51.

132 Στο ίδιο, σ.51.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

2.1. Θρησκευτικές παθογένειες

Ο Pareto, μελετώντας στο έργο του το θρησκευτικό φαινόμενο, εντοπίζει μια σειρά από παθογένειες που προκύπτουν από αυτό. Οι παθογένειες αυτές πηγάζουν κυρίως από το θρησκευτικό αίσθημα καθώς και τη διάσταση μεταξύ θρησκείας και λογικής (όπως την εννοεί ο ίδιος) που απορρέει από αυτό. Για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι οι διάφορες θρησκευτικές διηγήσεις και διδασκαλίες, όπως αυτή του πρωτόγονου σταδίου τελειότητας του ανθρώπου που συναντάται στον Ιουδαϊσμό και στο Χριστιανισμό (αναφέροντας τη βιβλική διήγηση της Γενέσεως σχετικά με τους Πρωτοπλάστους) είναι εκτός του αντικειμένου και του ενδιαφέροντος της επιστήμης της κοινωνιολογίας¹³³, καθώς δεν μπορούν να αποδειχθούν επιστημονικά, ακολουθώντας έτσι τους κανόνες της λογικής.

Κατά τον ίδιο τρόπο η θρησκευτική πίστη γενικότερα, με την προσφορά θυσιών και την τέλεση θρησκευτικών τελετών δε δύνανται να μετρηθούν και να αποδειχθούν με επιστημονικό τρόπο ως προς το πρακτικό και αντικειμενικό τους αποτέλεσμα, καθώς πρόκειται για ανθρώπινες πράξεις που προέρχονται από ανθρώπινα συναισθήματα και απευθύνονται σε αβέβαιες ως προς την ύπαρξή τους θεϊκές οντότητες¹³⁴.

Σκεπτόμενος σχετικά με τη δυνατότητα λογικής επιχειρηματολογίας υπέρ της θρησκείας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η παρέμβαση του θεϊκού στοιχείου στη ζωή του ανθρώπου είναι ένα γεγονός που δεν είναι αντικειμενικά παρατηρήσιμο και το οποίο αποτελεί μία αφηρημένη πεποίθηση που λογικά δεν προκύπτει από πουθενά¹³⁵. Κατά συνέπεια η θεϊκή παρέμβαση και παρουσία εντός του κόσμου είναι για εκείνον κάτι το μη πραγματικό, το οποίο αποτελεί επινόηση του ανθρώπινου μυαλού που πασχίζει με κάθε δυνατό τρόπο να εξηγήσει όλα όσα αδυνατεί να κατανοήσει. Ίσως ένα παραπέτασμα καπνού, που γεμίζει το μυαλό του ανθρώπου με ψεύτικες ελπίδες και λανθασμένα μηνύματα.

Ο Pareto συνδέει άρρηκτα το θρησκευτικό φαινόμενο με τις διαφόρων ειδών προκαταλήψεις, καθώς και με το φόβο για κάθε τι καινούριο¹³⁶. Ιδιαίτερως σημαντική θεωρεί τη συμβολή της θρησκείας και των διδασκαλιών της, στην τάση διαμόρφωσης και υιοθέτησης από πλευράς των ανθρώπων, διαφόρων ειδών προλήψεων, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι πολλοί είναι οι καθολικοί πιστοί που πιστεύουν ότι η Παρασκευή είναι ημέρα κακοτυχίας, καθώς είναι η μέρα των παθών του Χριστού¹³⁷. Επιπλέον, διαπιστώνει μια περαιτέρω δημιουργία προλήψεων στους χριστιανούς, αναφέροντας το παράδειγμα του αριθμού 30, ο οποίος τους κάνει να

133 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.156.

134 Στο ίδιο, σ.35.

135 J.V.FEMIA/A.J.MARSHALL, *Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries*, σ.79.

136 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.56.

137 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.178.

αισθάνονται αμήχανα, καθώς τους φέρνει υποσυνείδητα στο νου την προδοσία του Ιούδα και τα τριάντα αργύρια που εκείνος πήρε προκειμένου να προβεί στην πράξη της προδοσίας¹³⁸.

Η θρησκεία για τον ίδιο, δεν μπορεί να προέρχεται αυτή καθαυτή από τα ταμπού του ανθρώπου, αν και στα πλαίσια των διαφόρων θρησκειών συχνά συναντά κάποιος πλήθος από ταμπού και προκαταλήψεις¹³⁹. Το γεγονός αυτό ενισχύει την πεποίθησή του για το αντίθετο, τη δημιουργία δηλαδή και τη διαιώνιση των διαφόρων μη λογικών τρόπων σκέψης και πράξης (πάσης φύσεως προλήψεων και προκαταλήψεων) από πλευράς του θρησκευτικού φαινομένου, το οποίο προέρχεται κατά βάση από τα βαθύτερα και ισχυρότερα ανθρώπινα συναισθήματα. Για τη δημιουργία και την εξωτερίκευση των συναισθημάτων αυτών, ευθύνονται και τα κατάλοιπα προγενέστερων θρησκειών που έχουν εισχωρήσει στις ευρέως διαδεδομένες θρησκείες της σύγχρονης εποχής προσδίδοντάς τους νέα δυναμική και εμπλουτίζοντάς τις με νέα κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία¹⁴⁰.

Αναφέρεται πιο συγκεκριμένα στα ταμπού-προκαταλήψεις που συχνά καλλιεργεί η θρησκευτικότητα στον άνθρωπο, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε τρία είδη θρησκευτικών ταμπού¹⁴¹:

- 1) εκείνα που σχετίζονται με τη βρώση κρέατος
- 2) εκείνα που αφορούν την κατανάλωση οίνου
- 3) τα ταμπού που σχετίζονται με την ερωτική επιθυμία

Ο Pareto, δεν αποκλείει μάλιστα το ενδεχόμενο, η απαγόρευση σε ορισμένες θρησκείες της βρώσης συγκεκριμένων ζώων, όπως για παράδειγμα το χοιρινό για τους Μουσουλμάνους, να οφείλεται στο ότι κατά το παρελθόν εκείνα λατρεύονταν ως θεϊκά όντα στις παγανιστικές θρησκείες¹⁴², γεγονός που πιθανώς τα καθιστά ακάθαρτα για τις σύγχρονες μεγάλες θρησκείες.

Ως σχετική παραδοξότητα που σχετίζεται με την κατανάλωση οίνου θεωρεί τον υπέρμετρο ζήλο των πολεμίων της κατανάλωσης αλκοολούχων ποτών, οι οποίοι συχνά καταλήγουν σε ακραίες πρακτικές και στους οποίους συναντάται ένα έντονο ασκητικό ιδεώδες¹⁴³. Δε διστάζει να παρομοιάσει τα άτομα αυτά με τους χριστιανούς Αποστόλους, οι οποίοι προσέφευγαν σε κάθε δυνατή ενέργεια προκειμένου να “σώσουν” εκείνους που, σύμφωνα με τις χριστιανικές πεποιθήσεις, είχαν παρεκκλίνει από το “σωστό δρόμο”¹⁴⁴. Θεωρεί μάλιστα πως οι πολέμιοι του αλκοόλ έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τα διάφορα θρησκευτικά τάγματα, όπως

138 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.512.

139 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.220.

140 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.795.

141 Στο ίδιο, σ.813.

142 Στο ίδιο, σ.772-773.

143 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.40-41.

144 Στο ίδιο, σ.42.

συμβολισμούς, τελετές μύησης κ.λ.π. Το πάθος και η εμμονή που εκείνοι προσδίδουν στα πιστεύω τους, δύνανται να τους οδηγήσουν εκτός πραγματικότητας και να τους καταστήσουν επικίνδυνους σε επίπεδο μεγαλύτερο και από εκείνο της Ιεράς Εξέτασης¹⁴⁵.

Ιδιαίτερη εντύπωση κάνει στον Pareto ότι, παρά την επιβίωση και τη θεοποίηση του σεξ στο σύγχρονο πολιτισμένο κόσμο, η επιρροή της ερωτικής επιθυμίας στον άνθρωπο έχει σε βάθος χρόνου δημιουργήσει ένα μεγάλο αριθμό από ταμπού. Προβληματίζεται έτσι για το γεγονός ότι στην εποχή του θα μπορούσε κάποιος να βλασφημεί μεν άφοβα το Θεό, αλλά δεν θα μπορούσε να δημοσιεύσει άσεμνα βιβλία και εικόνες ερωτικού περιεχομένου δίχως επιπτώσεις¹⁴⁶.

Ο ίδιος παρατηρεί ότι η συμμετοχή σε σεξουαλικές αιρέσεις τείνει να θεωρείται ακόμη και στις χώρες του σύγχρονου κόσμου ως έγκλημα, σοβαρότερο από εκείνο της ανθρωποκτονίας, γεγονός που είναι ενδεικτικό των ταμπού που δημιουργεί η θρησκεία στο άτομο¹⁴⁷. Επιμένει δε σε ένα ακόμη “κατάλοιπο” σεξουαλικών ταμπού του Χριστιανισμού, στην τοποθέτηση της “Παρθένου Μαρίας” ως το κατεξοχήν παράδειγμα προς μίμηση, σχετικά με την παρουσία και τη συμπεριφορά των γυναικών στους κόλπους της Χριστιανικής θρησκείας¹⁴⁸.

Υπογραμμίζει ότι η έντονη σεξουαλική παρόρμηση συχνά ωθεί τους Χριστιανούς στην αποστροφή προς τη σεξουαλικότητα και προς τον μισογυνισμό-σεξισμό¹⁴⁹. Ακόμη κι έτσι, όμως, οι σεξουαλικού τύπου παρορμήσεις του ανθρώπου δεν μπορούν να κατασταλούν από πλευράς της θρησκείας όσο έντονα και οργανωμένα και αν εκείνη το προσπαθήσει¹⁵⁰. Ιδιαίτερος περίεργο του φαίνεται το ότι, ενώ η ίδια η Εκκλησία συχνά κατακρίνει τη σεξουαλικότητα, εντούτοις χρησιμοποιεί στα πλαίσια της διδασκαλίας της μεταφορές που πηγάζουν από εκείνη, προκειμένου να εκφράσει την πίστη της, όπως για παράδειγμα τον αυτοχαρακτηρισμό της ως Νύμφης του Χριστού κ.ο.κ¹⁵¹. Και όλα αυτά, την ίδια στιγμή που υποστηρίζει ότι ο γάμος είναι κατώτερος της παρθενίας¹⁵².

Επισημαίνει έπειτα ότι οι θρησκευτικού τύπου πράξεις που δεν προέρχονται από τη λογική συχνά υποτιμούν την επιστήμη. Ένα σχετικό παράδειγμα έχουμε με την περίπτωση του Νικία κατά την αρχαιότητα, ο οποίος ερμήνευσε την έκλειψη της σελήνης ως αντίρρηση των θεών στα σχέδια των Αθηναίων για επιστροφή από το λιμάνι των Συρακουσών και παύση της πολιορκείας, γεγονός που τους στέρησε την ευκαιρία για ασφαλή διαφυγή και επιβίωση¹⁵³.

Ανάμεσα στις παθογένειες στις οποίες αναφέρεται ο Pareto εντάσσεται και η θρησκοληψία,

145 Στο ίδιο, σ.43.

146 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.810.

147 Στο ίδιο, σ.608.

148 Στο ίδιο, σ.845.

149 Στο ίδιο, σ.841.

150 Στο ίδιο, σ.883.

151 Στο ίδιο, σ.844

152 Στο ίδιο, σ.854-855.

153 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.99.

η οποία συνδέεται άμεσα με τη γενικότερη υπερβολική εκδήλωση του θρησκευτικού αισθήματος. Η θρησκοληψία με τη σειρά της ενισχύεται και τροφοδοτείται από την αδυναμία που χαρακτηρίζει τη σύγχρονή του αστική τάξη ως προς τη διατήρηση της κοινωνικής της ισχύος. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν πηγή προέλευσης της υφιστάμενης “θρησκευτικής κρίσης”¹⁵⁴ που βιώνει η ανθρώπινη κοινωνία.

Αποτέλεσμα της εν λόγω “κρίσης” είναι η διαμόρφωση του τρόπου συμπεριφοράς του απλού, καθημερινού ανθρώπου, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μη βασίζεται στη λογική¹⁵⁵, αλλά στα έντονα συναισθήματα που βιώνει¹⁵⁶. Αυτή η τάση του ανθρώπου να μη στηρίζεται στο λογικό τρόπο σκέψης, καθώς και οι “προκαταλήψεις” του τον οδηγούν σε πολύ συγκεκριμένους τρόπους ερμηνείας των όσων λαμβάνουν χώρα εντός της καθημερινότητάς του και της κοινωνικής πραγματικότητας¹⁵⁷. Οπότε θα μπορούσε να γίνει λόγος όχι μόνο για μια “θρησκευτική κρίση”, αλλά και για μια “πνευματική κρίση” που αντιμετωπίζουν ο άνθρωπος και η κοινωνία.

Ο ίδιος διαχωρίζει τις ανθρώπινες πράξεις και δραστηριότητες σε λογικές και μη λογικές, κατατάσσοντας τη θρησκεία και τις διάφορες θρησκευτικές τελετές στη δεύτερη κατηγορία, δίνοντας μάλιστα ως παράδειγμα την τέλεση θυσιών από πλευράς των αρχαίων Ελλήνων ναυτικών, με σκοπό τη διασφάλιση της εύνοιας του θεού Ποσειδώνα και την εξασφάλιση ακίνδυνων θαλάσσιων ταξιδιών¹⁵⁸. Μία ακόμη μη λογική πράξη, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι και η καθαρά υποκειμενική ερμηνεία και απόδοση της νίκης των Αθηναίων κατά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, στον περίφημο χρησμό του μαντείου των Δελφών, που έκανε λόγο για τα “απόρθητα ξύλινα τείχη”, τα οποία κατά τη μάχη θεωρήθηκε πως ήταν τα πλοία του αθηναϊκού στόλου¹⁵⁹. Στην περίπτωση αυτή, το επιθυμητό αποτέλεσμα της νίκης αποδόθηκε σε θεϊκή παρέμβαση προκειμένου να καλύψει τις συναισθηματικές ανάγκες των νικητών Αθηναίων, ενισχύοντας την αυτοπεποίθησή τους στη σκέψη ότι έχουν τους θεούς με το μέρος τους.

Ο Pareto κάνει ιδιαίτερη μνεία και για τη μη λογική πρακτική των ανθρωποθυσιών που συναντά κάποιος στη λατρευτική πρακτική διαφόρων θρησκειών¹⁶⁰, ενώ με μια γενικότερη αναφορά του στο θρησκευτικό φαινόμενο δε διστάζει να το χαρακτηρίσει ως “άμορφη μάζα μεταφυσικών προκαταλήψεων και συναισθηματικών εκδηλώσεων”¹⁶¹. Έτσι, για τον ίδιο, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο πειστικό στοιχείο που να αποδεικνύει τη λογική βάση και προέλευση των θρησκευτικών δογμάτων και διδασκαλιών¹⁶².

154 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.83.

155 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.11.

156 Α.Β.ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Ευσύνοπτη κοινωνιολογία*, σ.60.

157 V.PARETO, *The transformation of democracy*, σ.26.

158 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.26.

159 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.22-23.

160 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.460.

161 Στο ίδιο, σ.497.

162 Στο ίδιο, σ.426.

Πραγματοποιεί στη συνέχεια μια εκτενή αναφορά θρησκευτικού τύπου μη λογικών πράξεων, όπως είναι το μάτιασμα¹⁶³, οι μαγικοί αριθμοί 6 και 7 (ειδικότερα για τους Χριστιανούς και για τους Ιουδαίους), σχετιζόμενοι με τη βιβλική διήγηση περί της δημιουργίας του κόσμου από το Θεό¹⁶⁴, καθώς και η χρήση των ταμάτων¹⁶⁵. Δίνει επίσης ως σχετικό παράδειγμα τους Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι αντλούν οποιαδήποτε γνώση σχετικά με τον άνθρωπο και τη φύση, ακόμη και πρακτικού χαρακτήρα, από τις Γραφές¹⁶⁶.

Για τον ίδιο λόγο, κατακρίνει ως μη λογικά σκεπτόμενους και όλους όσους αναλαμβάνουν μέσα από το συγγραφικό τους έργο να δικαιώσουν τις διδασκαλίες της θρησκείας τους, χαρακτηρίζοντάς τους ως “δήθεν” συγγραφείς¹⁶⁷. Πιστεύει, ότι τα εν λόγω άτομα δεν μπορούν να είναι αντικειμενικά ως προς την κρίση τους και πως το αποτέλεσμα των γραπτών κειμένων τους δεν μπορεί παρά να είναι μια στείρα καταγραφή προσωπικών πεποιθήσεων ή κατήχηση.

Κάνει λόγο για τη μη λογική σύνδεση πράξεων και αποτελεσμάτων, φαινόμενο ιδιαιτέρως σύνηθες μεταξύ των διαφόρων λαών οι οποίοι κάνουν προσευχές και θυσίες στο όνομα του Θεού ή των θεών που πιστεύουν, αναμένοντας την πραγματοποίηση των επιθυμιών τους, όπως είναι για παράδειγμα μια πιθανή βροχόπτωση¹⁶⁸. Σε αυτού του είδους τα παραδείγματα θεωρεί ότι ανήκουν “όλες οι πράξεις θρησκευτικού τύπου”, οι οποίες εκφράζονται μέσα από σύμβολα, επικαλούμενες το ιερό-θεικό στοιχείο¹⁶⁹. Το ίδιο ισχύει και για τα διάφορα είδη χρησμών, όπως είναι οι χρησμοί περί νίκης ή ήττας σε μάχη ή πόλεμο που έπαιρναν οι στρατηγοί της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τα εντόσθια των ζώων που προσέφεραν ως θυσία στους θεούς¹⁷⁰.

Παραθέτει ως ένα ακόμη παράδειγμα του μεταφυσικού-θρησκευτικού τρόπου σκέψης που δε βασίζεται στη λογική τη μεσαιωνική πεποίθηση ότι όποιος αφιερώσει και πουλήσει την ψυχή του στο Διάβολο θα αποκτήσει υπερφυσικές, σκοτεινές δυνάμεις¹⁷¹. Έχοντας υπόψην του τις διάφορες προλήψεις που δημιουργεί και διαιωνίζει το θρησκευτικό φαινόμενο, επισημαίνει ότι η Καθολική Εκκλησία, μην μπορώντας να αποτρέψει τη μαγεία και τον παγανισμό που ρίζωσαν βαθιά στη καθημερινή πρακτική των ανθρώπων, τα επανερμήνευσε με θεολογική βάση¹⁷². Έτσι, ξεκίνησε η πεποίθηση ότι η μαγεία προέρχεται από το Διάβολο, στον οποίο εκείνη επετράπη από το Θεό με σκοπό να ενώσει και να ενισχύσει τους πιστούς που θα εναντιωθούν σε εκείνη. Κατά τον τρόπο αυτό, όμως, ξεκίνησε και ο διωγμός όλων εκείνων που προέβαιναν στην άσκησή της¹⁷³.

163 TOY ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.579.

164 Στο ίδιο, σ.584.

165 Στο ίδιο, σ.803.

166 TOY ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.32.

167 Στο ίδιο, σ.376.

168 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.151.

169 Στο ίδιο, σ.153.

170 Στο ίδιο, σ.155-156.

171 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.1, σ.109.

172 Στο ίδιο, σ.127.

173 Στο ίδιο, σ.127.

Παραταύτα, το κινήγι των μαγισσών από πλευράς της Εκκλησίας πέτυχε ακριβώς το αντίθετο από εκείνο που επιδίωκε. Αντί, δηλαδή, να εξαλείψει την πρακτική της μαγείας και τις διάφορες λαϊκές δοξασίες, τις ενδυνάμωσε και τις πολλαπλασίασε¹⁷⁴.

Στο σημεία αυτό, κάνοντας λόγο για τις μη λογικές σκέψεις που δημιουργεί το θρησκευτικό φαινόμενο, παρουσιάζει το ασκητικό ιδεώδες ως μία από αυτές. Παρατηρεί έτσι ότι οι πιστοί μιας θρησκείας συχνά έχουν την τάση να ακολουθούν τον ασκητισμό που αυτή προωθεί¹⁷⁵. Ως σχετικό παράδειγμα αναφέρει την ασκητική των Στυλιτών ασκητών, εκφράζοντας έντονες αμφιβολίες τόσο για τη λογικότητά της, όσο και για τη λογικότητα σύνολου του ασκητισμού ως φαινομένου και τρόπου ζωής¹⁷⁶, θεωρώντας τον ακατανόητο και μη λειτουργικό.

Μάλιστα, πιστεύει ότι η ασκητική μέθοδος που προβάλλει ο Χριστιανισμός ως ιδανικό τρόπο ζωής του κάθε πιστού, δημιουργεί συχνά στον άνθρωπο έναν “παθολογικό φανατισμό της καθαρότητας”¹⁷⁷, ένα είδος ψυχαναγκασμού, που περισσότερο βλάπτει παρά οφελεί το άτομο. Τα χριστιανικά δόγματα, όπως πιστεύει, φέρουν έντονο το ασκητικό αυτό ιδεώδες και τα παράγωγά του, ειδικότερα το Ορθόδοξο δόγμα και οι διάφορες αιρέσεις και τα σχίσματα του Χριστιανισμού. Στο Καθολικισμό, ωστόσο, παρατηρεί μια ηπιότερη ασκητική τάση¹⁷⁸.

Αναφέρει χαρακτηριστικά πως θεωρεί και την ερωτική επιθυμία του ανθρώπου ως “κατάλοιπο”, όταν εκείνη συνδέεται με τις διάφορες ασκητικές πρακτικές¹⁷⁹ που τη δαιμονοποιούν και την παραγκωνίζουν. Ακόμη και η ασκητική απομάκρυνση από την ερωτική πράξη με σκοπό την αίσθηση μιας πνευματικής καθαρότητας πηγάζει από τα βαθύτερα ανθρώπινα συναισθήματα, καθώς και από την ανάγκη του ανθρώπου να κατανοήσει το άγνωστο και να προσεγγίσει το θεϊκό στοιχείο.

Κάνει λόγο και για το ασκητικό στοιχείο που εντοπίζει σε διάφορες σύγχρονες του θεωρίες, όπως είναι ο σοσιαλισμός, αλλά και η χορτοφαγία¹⁸⁰, ιδεολογίες τις οποίες ο Pareto προσομοιάζει με θρησκείες. Οι ιδεολογίες αυτές, όπως και η θρησκεία, σπρώχνουν το άτομο προς τη στέρηση με μόνη διακαίολογία την επικείμενη αυτοβελτίωσή του. Παρά την προσπάθειά τους όμως να ανυψώσουν πνευματικά τον άνθρωπο, δεν μπορούν να εγγυηθούν το αποτέλεσμα, ενώ οι μέθοδοί τους είναι βασισμένες σε ανεπαρκή επιχειρήματα.

Ως προς το ασκητικό ιδεώδες, υπάρχουν θρησκείες όπως ο Βουδισμός, οι οποίες ισχυρίζονται ότι η αποκοπή του ανθρώπου από το ίδιο θέλημα και το συμφέρον του είναι μείζονος

174 Στο ίδιο, σ.137.

175 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.706.

176 Στο ίδιο, σ.711.

177 Στο ίδιο, σ.811-812.

178 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1257-1258.

179 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.41.

180 Στο ίδιο, σ.129.

σημασίας για την εξέλιξή του¹⁸¹. Ο Pareto, όμως, πιστεύει ότι κάθε ασκητικού τύπου υπερβολή στην οποία ωθεί το άτομο ο θρησκευτικός ασκητισμός είναι κοινωνικά και ανθρωπίνως ανούσιες¹⁸² και επιζήμιες.

Μελετώντας πιο συγκεκριμένα την ασκητική πρακτική της θρησκείας ως προς την κοινωνική της διάσταση, της ασκεί κριτική, θεωρώντας τα στοιχεία του ασκητισμού και της συμπόνοιας ως υπερβολή της ανθρώπινης κοινωνικότητας¹⁸³. Η ασκητική πρακτική, για τον ίδιο, δεν έχει κάποια κοινωνική χρησιμότητα. Αντιθέτως, προσκολλά το άτομο στο “εγώ” του, απομακρύνοντάς το από το κοινωνικό σύνολο και οδηγώντας το σε αχρείαστες στερήσεις.

Ο ευρύτερος ασκητισμός που προωθούν οι διάφορες θρησκείες (συμπεριλαμβανομένου του Χριστιανισμού), θεωρεί πως έχει οδηγήσει πολλούς ανθρώπους στο να ζουν σε βάρος της κοινωνίας, όντας κοινωνικά και εργασιακά απόμακροι και απομονωμένοι¹⁸⁴. Αναγνωρίζει βέβαια την κοινωνική χρησιμότητα της ικανότητας του ανθρώπου να κυριαρχεί στις επιθυμίες του και να τις μετριάζει¹⁸⁵, αλλά δε συμερίζεται τις μεθόδους του ασκητισμού για την επίτευξη του στόχου αυτού.

Έτσι, ο Pareto παρατηρεί ότι ο ασκητισμός προβάλλεται από πλήθος θρησκειών και ιδεολογιών ως ένας τρόπος βελτίωσης του ανθρώπου μέσα από την υπέρβαση του εαυτού του. Όμως, το συχνά υπερβάλλον ασκητικό ιδεώδες και οι πρακτικές τις οποίες εκείνο προωθεί, όχι μόνο δεν είναι χρήσιμα, αλλά είναι μάλλον επιβλαβή, τόσο για τον άνθρωπο ως μονάδα όσο και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Κάνει επίσης ιδιαίτερη αναφορά στη “θρησκεία του μίσους, η οποία εξαπλώνεται ευρέως” και η οποία φέρει εντός της μεγάλη κοινωνική δυναμική και αποτελεσματικότητα, ιδίως σε περιόδους ιδεολογικών συγκρούσεων¹⁸⁶. Έτσι, τόσο ο φανατισμός σε κάποια πίστη-ιδέα όσο και ο διχασμός που ο φανατισμός αυτός επιφέρει ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιφρονούντες αυτής, προσλαμβάνουν έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα και ιερό περιεχόμενο.

Ως προς την κοινωνική λειτουργία του θρησκευτικού αισθήματος, ο Pareto θεωρεί ότι εκείνο ενέχει συχνά τον κίνδυνο ανάπτυξης διαφόρων θρησκευτικών δεισιδαιμονιών που ενισχύουν με τη σειρά τους το έργο των “απατεώνων”, οι οποίοι αισχροκερδούν εις βάρος των θρησκόληπτων ανθρώπων, ιδίως σε περιόδους κρίσης, όπου τόσο το θρησκευτικό αίσθημα όσο και οι θρησκευτικού τύπου προλήψεις συναντώνται σε μεγάλο βαθμό¹⁸⁷. Η έξαρση αυτή των αισθημάτων που προκαλεί στον άνθρωπο το θρησκευτικό φαινόμενο χρησιμοποιείται επίσης συχνά από τους

181 Στο ίδιο, σ.101.

182 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.189.

183 Α.Β.ΝΙΚΟΛΑΙΔΗΣ, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.46.

184 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.3, σ.1252.

185 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.189

186 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.166.

187 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.49.

εκάστοτε κυβερνώντες με στόχο την παγίωση της κυριαρχίας τους¹⁸⁸. Έτσι, η εκάστοτε άρχουσα κοινωνική τάξη χρησιμοποιεί ως εργαλείο το θρησκευτικό αίσθημα με σκοπό να χειραγωγήσει τα πλήθη, καθώς και να τα πείσει να λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο που να βολεύει την ίδια και τις επιδιώξεις της¹⁸⁹.

Μία ακόμη από τις παθογένειες που συναντάται στο έργο του Pareto είναι και η υποκρισία που εμφανίζεται στους κόλπους του θρησκευτικού φαινομένου. Συχνά οι άνθρωποι στρέφονται υποκριτικά προς το θρησκευτικό φαινόμενο με σκοπό την αυτοεπιβεβαίωση και την ικανοποίηση των διαφόρων προσωπικών τους βλέψεων¹⁹⁰. Βέβαια, υπάρχει και η αντίθετη όψη του νομίσματος. Δεν είναι λίγες οι φορές που η ίδια η Εκκλησία έχει επιδιώξει να επωφεληθεί από την πίστη πολλών ανθρώπων στη μαγική και θαυματουργική πρακτική. Ο Pareto φέρνει ως σχετικό παράδειγμα τον Κάρολο τον Μέγα, ο οποίος προέτρεπε τους πιστούς να προσφέρουν χρηματικά ποσά στην Εκκλησία με την προοπτική της εξασφάλισης της καρποφορίας των κτημάτων τους¹⁹¹.

Ο ίδιος παρατηρεί ότι η πίστη στα πλαίσια μιας θρησκείας “διαφέρει από το ένα άτομο στο άλλο” και πως μπορεί κάποιος να συναντήσει στους κόλπους της τόσο πραγματικά πιστούς ανθρώπους οι οποίοι διακατέχονται από το αυθεντικό θρησκευτικό αίσθημα, όσο και υποκριτές που παριστάνουν τους ευσεβείς προκειμένου να πραγματοποιήσουν τους στόχους και τις φιλοδοξίες τους¹⁹². Επισημαίνει ότι για όσους κρίνουν τα γεγονότα συναισθηματικά, μια θρησκεία που προσελκύει την υποκρισία αποτελεί μια “αδύναμη θρησκεία”¹⁹³. Για εκείνους όμως, που ασχολούνται με την πειραματική έρευνα, “η υποκρισία είναι σημάδι της δύναμης μιας θρησκείας” μέσα από την οποία το θρησκευτικό φαινόμενο αποκτά ευρεία αποδοχή, υποστηριζόμενο με τρόπο συχνά υποκριτικό από ανθρώπους που επιθυμούν να γίνουν και οι ίδιοι αποδεκτοί από τον κοινωνικό τους περίγυρο¹⁹⁴.

Δηλώνει, όμως, ότι και η “υποκρισία” εντός της Εκκλησίας δεν αποτελεί απτή απόδειξη της αδυναμίας της θρησκείας, διότι ακόμη και εντός των εκκλησιαστικών κόλπων βρίσκεται και δραστηριοποιείται σημαντικός αριθμός ανθρώπων που βιώνουν το αυθεντικό θρησκευτικό αίσθημα και καταβάλλουν σημαντική προσπάθεια για να κάνουν τον κόσμο καλύτερο, παράγοντας σημαντικότερο κοινωνικό και ανθρωπιστικό έργο¹⁹⁵. Κατά τον τρόπο αυτό, αναγνωρίζει τη σημασία της συμβολής των ανθρώπων αυτών, καθώς και τη θετική επίδραση που δύναται να έχει το θρησκευτικό φαινόμενο εντός του κοινωνικού γίνεσθαι, υπό την προϋπόθεση ότι θα αποδεσμευθεί

188 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.58.

189 Στο ίδιο, σ.190.

190 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1314.

191 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1,σ.128.

192 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.64.

193 Στο ίδιο, σ.64.

194 Στο ίδιο, σ.64.

195 Στο ίδιο, σ.64-65.

από τις ανθρώπινες φιλοδοξίες και τα διάφορα κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικά συμφέροντα.

Θεωρεί, λοιπόν, ότι η πίστη αποτελείται από πληθώρα έμμονων ιδεών που έχουν τη δύναμη και τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τη σκέψη και τη συμπεριφορά του ατόμου¹⁹⁶, ενώ πιστεύει ότι οι διάφορες θεολογίες απαρτίζονται κυρίως από μη λογικά τεκμηριωμένες προτάσεις, οι οποίες έχουν συνδυαστεί κατά τρόπο παράδοξο με πραγματικά γεγονότα¹⁹⁷. Το γεγονός όμως ότι ο άνθρωπος και οι πράξεις του επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα συναισθήματα που τον διακατέχουν δε σημαίνει και ότι οφείλει να αφήνεται έρμαιο του θρησκευτικού φαινομένου, κάτι που επίσης αποτελεί μη λογική πράξη¹⁹⁸.

Υπογραμμίζει την ουσιαστική και αγεφύρωτη διαφορά ανάμεσα στην ανθρώπινη σκέψη και πράξη που απορρέει από τη λογική και σε εκείνη που απορρέει από τη θρησκευτική πίστη και συμπεριφορά του ατόμου¹⁹⁹. Ο δεύτερος αυτός τρόπος σκέψης και δράσης, βασιζόμενος καθαρά και μόνο σε αυθαίρετες θρησκευτικές αντιλήψεις, δεν μπορεί παρά να μην είναι λογικός²⁰⁰. Μεταξύ λοιπόν της λογικής και της πίστης, ο Pareto προτιμάει σαφώς την πρώτη, στηριζόμενος πάντοτε σε ορθολογικά επιχειρήματα και μεθόδους απόδειξης και επαλήθευσης.

Συμπερασματικά, ο Pareto συνδέει άρρηκτα τη θρησκευτική πίστη και διδασκαλία με τη δημιουργία και τη διαίωνηση θρησκευτικών συναισθημάτων και προκαταλήψεων που δεν απορρέουν σε καμία περίπτωση από ένα λογικό τρόπο σκέψης και γι' αυτό δε δύνανται να διερευνηθούν επιστημονικά και έγκυρα ως προς την πηγή προέλευσής τους και τα αποτελέσματά τους. Ο ίδιος θεωρεί ότι η τάση αυτή του ανθρώπου να συνδέει κατά τρόπο αυθαίρετο τα γεγονότα με φανταστικές αιτίες, προέρχεται από τη βαθύτατη ανάγκη και επιθυμία του να κατανοήσει τον κόσμο γύρω του, αλλά και να νοηματοδοτήσει την ίδια του την ύπαρξη. Η προσπάθειά του αυτή, τον ωθεί συχνά με τη σειρά της στον ασκητισμό, ο οποίος είναι ένας ακόμα μη λογικός τρόπος σκέψης που προκύπτει από τη διάσταση μεταξύ λογικής και θρησκείας. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τον ασκητισμό το άτομο οδηγείται χωρίς λόγο σε μια αυτοτιμωρία και στην εκούσια απομάκρυνση από τα επίγεια αγαθά και τις ομορφιές της ζωής, ενώ ταυτόχρονα αποκτηνώνεται και ξεμακρύνει από το περιβάλλον του, απεμπολώντας την κοινωνική του φύση και κατά συνέπεια την ίδια την ανθρώπινη ταυτότητά του. Τέλος, οι διάφοροι θρησκευτικοί συνειρμοί στους οποίους καταλήγει ο άνθρωπος, οι οποίοι δεν προέρχονται από τη λογική, αλλά από το συναισθήμα, τον οδηγούν σε υπερβολικές συμπεριφορές που τον εγκλωβίζουν στα δεσμά του φανατισμού, της νεοφοβίας, και της άκρατης κοινωνικής αδικίας, στερώντας του τη δυνατότητα να εξελιχθεί και να ανοικοδομήσει μια κοινωνία δικαιότερη και πιο ανθρώπινη.

196 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1170.

197 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.7.

198 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.53.

199 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.247.

200 Στο ίδιο, σ.250.

2.2. Η θρησκεία ως συναίσθημα

Για τον Pareto το συναίσθημα είναι μια πανίσχυρη κινητήριο δύναμη για τον άνθρωπο ενώ όσον αφορά το θρησκευτικό αίσθημα πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι εκείνο μπορεί εκτός από παράγοντα δημιουργίας της θρησκείας να αποτελέσει και καταλυτικό παράγοντα για τη διαμόρφωση και τη διασφάλιση της κοινωνικής σταθερότητας²⁰¹. Το θρησκευτικό φαινόμενο και η διαρκώς αυξανόμενη εκδήλωση του θρησκευτικού αισθήματος μέσα σε μια κοινωνία έχουν βέβαια και τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην πραγματοποίηση σημαντικότερων κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών μέσα από την εναλλαγή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (ελίτ) στην εξουσία²⁰².

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές για τον ίδιο ότι τα συναισθήματα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα κοινωνικά τεκτονόμενα και όχι μόνο. Συγκεκριμένα, το θρησκευτικό αίσθημα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τον κόσμο. Ο Pareto, λοιπόν, θεωρεί ότι το συναίσθημα συχνά μετατρέπεται σε συνδετικό κρίκο μεταξύ πίστης και πραγματικότητας, βοηθώντας τον άνθρωπο να ξεπεράσει τους φόβους και τις αδυναμίες του. Έτσι, όπως υποστηρίζει, ο άνθρωπος έχει την έμφυτη τάση να συνδέει με βάση το συναίσθημα ανεξάρτητα μεταξύ τους γεγονότα, το οποίο γίνεται αντιληπτό μέσα από τη στροφή του στη θρησκεία και την υιοθέτηση διαφόρων θρησκευτικών αντιλήψεων και ερμηνειών του κόσμου και των πραγμάτων²⁰³.

Παρατηρεί ότι είναι συχνό φαινόμενο τα συναισθήματα που ορίζουν την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση να προσλαμβάνουν “θρησκευτική μορφή”²⁰⁴. Φυσικά, αυτό ισχύει για όλων των ειδών τα ισχυρά ανθρώπινα συναισθήματα είτε εκείνα είναι θετικά (π.χ. αγάπη, αλληλεγγύη), είτε αρνητικά (π.χ. φόβος, ανασφάλεια). Έτσι, ακόμη και η ανάγκη και η επιθυμία του ανθρώπου να προσεγγίσει την απόλυτη γνώση, προερχόμενη από το φόβο για το άγνωστο, τον οδηγεί πολλές φορές στον ενστερνισμό “θρησκευτικών ή μεταφυσικών πεποιθήσεων” τις οποίες χρησιμοποιεί έπειτα προκειμένου να ερμηνεύσει και να νοηματοδοτήσει όλα όσα λαμβάνουν χώρα εντός της κοινωνικής πραγματικότητας²⁰⁵.

Οι άνθρωποι, όπως πιστεύει, τείνουν να αποδέχονται ή να απορρίπτουν γεγονότα και καταστάσεις χρησιμοποιώντας θεολογικού ή άλλου τύπου αιτιολογίες, οι οποίες όμως στην πραγματικότητα απορρέουν από τα ίδια τους τα συναισθήματα²⁰⁶. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί

201 V.PARETO, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.53.

202 Στο ίδιο, σ.158.

203 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.46.

204 V.PARETO, *The transformation of democracy*, σ.63.

205 Στο ίδιο, σ.63.

206 A.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.173.

η αναγωγή της απαγόρευσης του φόνου στο Δία κατά την αρχαιοελληνική περίοδο, πεποίθηση που ουσιαστικά προερχόταν από τη γενικότερη αποστροφή των ανθρώπων απέναντι στη δολοφονία ανθρώπου από άνθρωπο²⁰⁷.

Το ίδιο θρησκευτικό αίσθημα οδήγησε τους αρχαίους Αθηναίους στην πεποίθηση της υπακοής στη θεότητα του Ηλίου, αλλά και τους Καθολικούς στην αντίληψη περί της ακινησίας της Γης και της καταδίκης όλων όσων πίστευαν και υποστήριζαν το αντίθετο²⁰⁸. Επίσης, το ίδιο αυτό συναίσθημα οδήγησε το Βουδισμό στην πολυθεΐα, καθώς και τον Pareto να δηλώσει πως “δεν πιστεύει ότι τα θρησκευτικά συναισθήματα έχουν απαραίτητα ως αντικείμενο έναν προσωπικό Θεό”²⁰⁹. Αυτό, διότι η επιθυμία του ανθρώπου να προσεγγίσει και να γνωρίσει υπεράνθρωπες δυνάμεις, τον ωθεί στη δημιουργία των θρησκειών, αλλά και διαφόρων επικλήσεων σε θεϊκές ή και δαιμονικές ακόμη οντότητες²¹⁰.

Ο Pareto υποστηρίζει ότι το θρησκευτικό φαινόμενο (σε κάθε του μορφή) πηγάζει από τα πιο ισχυρά αισθήματα. Τα τελευταία επηρεάζουν και κατευθύνουν τις ανθρώπινες πράξεις και συνδέονται στενά με έννοιες που είναι έντονα συναισθηματικά φορτισμένες, όπως είναι για παράδειγμα η πατρίδα. Με βάση αυτό, αναφέρεται στη θρησκευτική μορφή που προσλαμβάνει ο πατριωτισμός σε διάφορα μεγάλα κράτη, όπως είναι η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία και η Αμερική²¹¹.

Ο ίδιος χρησιμοποιεί τον όρο “διατήρηση των αθροισμάτων” για να περιγράψει το πλήθος των “θρησκευτικών, εθνικών και πατριωτικών αισθημάτων που διατηρούν οι κοινωνίες”²¹². Παρατηρεί, λοιπόν, μια ισχυρότατη σύνδεση ανάμεσα στο θρησκευτικό και το πατριωτικό αίσθημα, γεγονός που αποδεικνύεται από το δανεισμό όρων θρησκευτικής προέλευσης από πλευράς του πατριωτισμού²¹³, στην προσπάθειά του να προσδώσει ιερό και αναλλοίωτο χαρακτήρα σε όλα όσα πρεσβεύει. Επιπλέον, καθιστά σαφές ότι τόσο το θρησκευτικό όσο και το πατριωτικό αίσθημα που διακατέχουν τον άνθρωπο, διαμορφώνουν τόσο την ιδιοσυγκρασία του όσο και την πορεία του μέσα στην ιστορία και το κοινωνικό γίγνεσθαι²¹⁴ κι επομένως τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που ενστερνίζεται. Συγκρίνοντας, έτσι, την πίστη στη θρησκεία με την πίστη στο έθνος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εκείνες μοιάζουν μεταξύ τους, διότι διεκδικούν και οι δύο την απόλυτη κυριαρχία και αυθεντία επί των υπολοίπων θρησκειών και εθνών αντιστοίχως²¹⁵.

Για τον Pareto, λοιπόν, τόσο η “θρησκευτική πίστη” όσο και ο λεγόμενος “πατριωτισμός”,

207 Στο ίδιο, σ.173.

208 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.138.

209 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.83.

210 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.29.

211 Στο ίδιο, σ.39.

212 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.247.

213 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.347.

214 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.248.

215 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.4, σ.1493.

αλλά και η “ηθική”, δεν είναι παρά “συναισθήματα” που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της “πνευματικής παραγωγής” του ανθρώπου²¹⁶. Δεν τα βλέπει δηλαδή μονάχα ως κοινωνικά προϊόντα (συμφωνώντας έτσι με τον Ντυρκέμ)²¹⁷, αλλά και ως αποκυήματα της ανθρώπινης φαντασίας προς κάλυψη των αναγκών και ανακούφιση των φόβων του ανθρώπου.

Ο ίδιος κάνει λόγο για τη σημασία και το ψυχικό όφελος που έχει για το άτομο η συναισθηματική κάλυψη των θρησκευτικών του αναγκών²¹⁸. Ακριβώς αυτή η ικανότητα των θρησκειών, αλλά και των θρησκαιοποιημένων ιδεολογιών, πιστεύει πως είναι που αποδεικνύει την κοινή συναισθηματική καταγωγή του Χριστιανισμού, της πίστης στο θεό Μύθρα, της ειδωλολατρίας και πολλών ακόμη θρησκευτικών και μη δογμάτων²¹⁹.

Ακόμα, ο Pareto θεωρεί πως το θρησκευτικό αίσθημα επιτελεί μια σειρά από λειτουργίες, ανάμεσα στις οποίες είναι και η δημιουργία των “παραγώγων”. Τα “παράγωγα”, όπως τα ορίζει ο ίδιος, αποτελούν “τα πνευματικά συστήματα δικαίωσης μέσω των οποίων τα άτομα καλύπτουν τα πάθη τους ή δίνουν μια επιφάνεια ορθολογικότητας σε προτάσεις ή συμπεριφορές που δεν έχουν ορθολογικότητα”²²⁰. Ο εν λόγω ορισμός αφορά τόσο τις διάφορες ανθρώπινες συμπεριφορές όσο και τον ψευτολογικό τρόπο σκέψης που τις συνοδεύει²²¹. Θεωρεί ότι η επίκληση στο θεϊκό στοιχείο και τους αγίους, ανήκει σε ακριβώς αυτά τα “παράγωγα” που αντλούν τη δυναμική τους από την αυθεντία και τα συναισθήματα που δημιουργούν στον άνθρωπο²²².

Όπως υποστηρίζει, μία ακόμη ενέργεια του θρησκευτικού φαινομένου, η δημιουργία του οποίου οφείλεται στον άνθρωπο, είναι ότι έχει ως βασικό σκοπό την κάλυψη των ανασφαλειών του. Ο ίδιος θεωρεί ότι το άτομο αυθυποβάλλεται από τα αισθήματά του σχετικά με την εκφορά της απόλυτης αυθεντίας και της μίας και μοναδικής αλήθειας του δόγματος στο οποίο πιστεύει. Δίνει, μάλιστα, ως παράδειγμα τη συμπεριφορά των Μουσουλμάνων, για τους οποίους αναφέρει ότι “θεωρούν ότι είναι οι μόνοι οπαδοί της αληθινής πίστης και ότι ο Θεός τούς βοήθησε να κατακτήσουν μεγάλες περιοχές για να τη διαδώσουν”²²³. Βέβαια, χαρακτηρίζει θεολογικώς αβάσιμο το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα των μουσουλμανικών εδαφών, κατακτήθηκαν από άλλους, εχθρικούς και αλλόπιστους λαούς με το πέρασμα των χρόνων²²⁴.

Δίνει στη συνέχεια ως παράδειγμα νεοδημιουργηθείσας θρησκείας στην οποία οδηγείται η ανθρωπότητα, εκείνο του ερωτικού αισθήματος, το οποίο δύναται να προσλάβει εξίσου τα χαρακτηριστικά του θρησκευτικού αισθήματος. Τέτοιου είδους φαινόμενα μπορούν να οδηγήσουν

216 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.29.

217 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.235-236.

218 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.101.

219 Στο ίδιο, σ.129.

220 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.147.

221 Στο ίδιο, σ.200.

222 Στο ίδιο, σ.194-195.

223 V.PARETO, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.203.

224 Στο ίδιο, σ.203.

σε ασκητικού τύπου υπερβολές²²⁵. Οι υπερβολές αυτές, συνδεδεμένες με το θρησκευτικό και μη λογικό τρόπο σκέψης, τείνουν με τη σειρά τους να οδηγούν συχνά το άτομο στο φανατισμό, στο φθόνο καθώς και στην επιθυμία για εξάλειψη κάθε είδους απόκλισης²²⁶ και μη επιθυμητής συμπεριφοράς.

Υπογραμμίζει ότι οι βαθύτερες και πολυπλοκότερες θρησκευτικές έννοιες, συχνά προκαλούν δέος στον απλό άνθρωπο, ο οποίος αδυνατεί να τις κατανοήσει και για το λόγο αυτό έλκεται από εκείνες²²⁷. Με τη βοήθεια των εννοιών αυτών, η θρησκευτική πίστη δημιουργεί στον πιστό την ανάγκη συμμετοχής στις διάφορες λατρευτικές τελετές προκειμένου να ικανοποιηθεί το θρησκευτικό συναίσθημα που βιώνει²²⁸.

Απόδειξη της ύπαρξης και της επιρροής των θρησκευτικών συναισθημάτων αποτελεί, κατά τον ίδιο, το γεγονός της θρησκευτικής έκστασης. Ο πιστός οδηγείται σε αυτή μέσα από τη λατρεία και την πίστη, έννοιες στενά συνδεδεμένες με το θρησκευτικό αίσθημα. Η θρησκευτική έκσταση παραμένει ακριβώς ίδια καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας και σε όλους τους πολιτισμούς και τις θρησκείες, ακόμη και αν εκείνα δεν έχουν άλλα κοινά στοιχεία μεταξύ τους²²⁹. Τα αισθήματα αυτά, όμως, δε διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο μόνο στην καλλιέργεια της πίστης και της ευσεβείας του εκάστοτε πιστού, αλλά συμβάλλουν και στη διαμόρφωση των θρησκευτικών και λατρευτικών τελετών και πρακτικών²³⁰.

Μία ακόμη από τις ενέργειες της θρησκείας είναι ότι απομακρύνει τον άνθρωπο από τη λογική. Βασιζόμενος σε αυτό, ο Pareto κάνει ιδιαίτερη μνεία για την έντονη και διαρκώς αυξανόμενη στροφή των ανθρώπων όχι μόνο προς τη θρησκεία, αλλά και προς τον πνευματισμό και άλλες μεθόδους που έχουν σκοπό να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και τα θέλω τους. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει γι' ακόμη μια φορά την ακατανίκητη δύναμη που ασκούν στο άτομο τα ίδια του τα συναισθήματα²³¹. Κατά τον τρόπο αυτό, τα αισθήματα τείνουν να επιβάλλονται στην ανθρώπινη λογική προβάλλοντας θεολογικού και όχι μόνο χαρακτήρα, ερμηνείες των πραγμάτων και των γεγονότων, καθώς και κρυφά θρησκευτικά μηνύματα και νοήματα, ακόμη και αν εκείνα ουσιαστικά είναι αβάσιμα²³².

Παράλληλα ο Pareto αναφέρεται στον όρο “ζωντανή πίστη”²³³ που ο ίδιος εφηύρε, περιγράφοντας την τεράστια επιρροή που έχουν στον άνθρωπο τα ισχυρά του συναισθήματα, οδηγώντας τον συχνά εκτός των ορίων της λογικής. Η εν λόγω πίστη, μέσα από τα διάφορα

225 Στο ίδιο, σ.44.

226 Στο ίδιο, σ.45.

227 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.897.

228 Στο ίδιο, σ.1273.

229 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.47.

230 Στο ίδιο, σ.48.

231 V.PARETO, *Compendio di sociologia generale*, σ.47.

232 Στο ίδιο, σ.49.

233 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.49.

θεολογικά και μεταφυσικά στοιχεία της, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος “τείνει να έχει τα χαρακτηριστικά των πολέμων των θρησκειών”²³⁴, καθώς σε αυτόν συμμετείχαν πολλοί λαοί με απολυτοποιημένες ιδεολογίες τις οποίες και προσπάθησαν να επιβάλουν στον υπόλοιπο κόσμο. Επίσης, τα συναισθήματα που εκδηλώθηκαν κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, θεωρεί πως είναι παρόμοια με εκείνα που εμφανίζονται στο θρησκευτικό φαινόμενο²³⁵. Μέσω των συναισθημάτων αυτών και της “ζωντανής πίστης” που εκείνα δημιούργησαν, μετατράπηκαν σε εχθροί όλοι οι άνθρωποι που έφεραν διαφορετικές μεταξύ τους αντιλήψεις στιγματίζοντας ο ένας τον άλλον με τους όρους “αιρετικός” και “άπιστος”²³⁶.

Ο Pareto, λοιπόν, διαπιστώνει ότι σε όλες τις περιπτώσεις όπου το συναίσθημα υπερτερεί της λογικής, το άτομο οδηγείται σχεδόν αναπόφευκτα στο θρησκευτικό φαινόμενο και απομακρύνεται από την επιθυμία της λογικο-πειραματικής απόδειξης των πεποιθήσεών του²³⁷. Μάλιστα λέει χαρακτηριστικά ότι “οι άνθρωποι διακατέχονται από τα αισθήματα κι όχι από τη λογική”²³⁸ ενώ δηλώνει ρητά ότι στη σκέψη του, τα συναισθήματα και οι θρησκευτικές τους εκφάνσεις δεν έχουν καμία θέση δίπλα στην επιστημονική έρευνα και πως είναι “εχθροί της λογικο-πειραματικής συλλογιστικής”²³⁹. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι πιστεύει πως η απλή παρόρμηση επιβάλλεται στο λογικό και πειραματικό τρόπο σκέψης, προσκολλώντας τον άνθρωπο σε αναπόδεικτες θρησκευτικές διδασκαλίες και αποπροσανατολίζοντάς τον από οποιαδήποτε αντικειμενική γνώση περί του κόσμου και του εαυτού του.

Από την άλλη πλευρά, στις δυτικές χώρες της Ευρώπης, συγκριτικά με άλλα μέρη του κόσμου, ο Pareto θεωρεί ότι είναι ευκολότερο να βρει ανθρώπους που δεν πιστεύουν σε κάποια από τις μεγάλες θρησκείες παρά να συναντήσει άτομα που δε συμερίζονται το λογικό και πειραματικά αποδεδειγμένο τρόπο σκέψης²⁴⁰. Στην Ευρώπη, βέβαια, από το 1815 και έπειτα λαμβάνει χώρα μια ακμή της “χριστιανικής ηθικής”²⁴¹, η οποία όμως, παρά τα έντονα συναισθήματα που δημιουργεί στον άνθρωπο δεν εμποδίζει την πρόοδο της επιστήμης και τη στροφή του ανθρώπου προς εκείνη.

Με βάση τα παραπάνω, δηλώνει ότι “όποιος σκέφεται με το συναίσθημα, την πίστη και τη μεταφυσική δεν έχει το δρόμο γεμάτο από πολλά εμπόδια”, εννοώντας ότι οι παραπάνω τρόποι σκέψης δίνουν στον άνθρωπο ένα είδος “μασημένης τροφής” που τον καθοδηγεί στη ζωή δίχως να τον φέρνει αντιμέτωπο με μεγάλα και ουσιώδη διλήμματα και ερωτήματα σχετικά με την ύπαρξη και τη φύση του²⁴². Έτσι, ο άνθρωπος γλιτώνει από τον “κόπο” να ζήσει και να νοηματοδοτήσει από

234 Στο ίδιο, σ.49.

235 Στο ίδιο, σ.345.

236 Στο ίδιο, σ.49.

237 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.202.

238 Στο ίδιο, σ.117.

239 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.315.

240 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.24.

241 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.64.

242 Στο ίδιο, σ.228.

μόνος του τη ζωή του, μιας και όλες οι απαντήσεις του προσφέρονται έτοιμες. Από την άλλη πλευρά, χάνει κάθε ευκαιρία για αυθεντική, πνευματική και κατά συνέπεια κοινωνική πρόοδο.

Ο Pareto, μελετώντας την κοινωνική λειτουργία του θρησκευτικού αισθήματος, πιστεύει ότι τα βαθύτερα ανθρώπινα συναισθήματα που συμβάλλουν στη δημιουργία της θρησκευτικής πίστης και ευσέβειας είναι τα ίδια συναισθήματα με αυτά που συμβάλλουν στη διαμόρφωση και των υπολοίπων αξιών και ιδανικών που πλαισιώνουν την ανθρώπινη ζωή και κοινωνία, όπως είναι η οικογένεια, η δικαιοσύνη, η δημοκρατία, η πατρίδα κ.ο.κ.²⁴³. Όσο δυνατότερα είναι τα συναισθήματα αυτά, τόσο πιο ισχυρά τείνουν να είναι και τα παράγωγά τους²⁴⁴, όπως είναι για παράδειγμα το φαινόμενο της θρησκευτικής πίστης. Παρατηρεί, μάλιστα, πως στη σύγχρονή του κοινωνία τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα απομακρύνονται δυσκολότερα από το θρησκευτικό φαινόμενο, εξαιτίας των διαφόρων προλήψεών τους και των συναισθημάτων τους και κυρίως λόγω του φόβου τους για κάθε τι καινούριο²⁴⁵.

Κάνοντας έπειτα λόγο για τον όρο “θρησκεία”, επισημαίνει την ασάφεια που περιβάλλει την προσπάθεια ορισμού της και τη σημασία που κατ' επέκταση προσλαμβάνει η κοινωνική της λειτουργία. Πιστεύει, δηλαδή, ότι ο όρος από μόνος του δε δύναται να καθοριστεί επακριβώς²⁴⁶. Δύναται όμως να καθοριστεί η κοινωνική λειτουργία και η αξία μιας θρησκείας, η οποία έγκειται στα συναισθήματα που εκφράζονται και ικανοποιούνται μέσα από εκείνη²⁴⁷, καθώς και μέσα από τα αποτελέσματα που εκείνα επιφέρουν²⁴⁸.

Η ανάγκη των ανθρώπων να εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους συνδέεται άρρηκτα με τη “θρησκευτική έξαρση” που δύναται να συναντήσει κάποιος εντός της ανθρώπινης κοινωνίας²⁴⁹, ενισχύοντάς τη και διαιωνίζοντάς τη στο πέρασμα του χρόνου. Η ικανότητα των συναισθημάτων να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν το κοινωνικό γίνεσθαι είναι από τα βασικότερα χαρακτηριστικά τους, ανεξαρτήτως από το εάν εκείνα εξωτερικεύονται προσλαμβάνοντας θρησκευτική ή πολιτική μορφή²⁵⁰. Οι σκέψεις και οι πράξεις που δημιουργούνται από εκείνα τείνουν πολλές φορές να εκφράζονται με έντονο τρόπο και υποδεικνύουν την εκάστοτε “ψυχική κατάσταση” στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι²⁵¹.

Η εξάπλωση ή η υποχώρηση των διαφόρων θρησκευτικών συναισθημάτων εξαρτάται από τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες της κάθε κοινωνίας και εποχής²⁵². Ανάλογα με την κάθε

243 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.47.

244 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.4, σ.1445.

245 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, Vol.3, σ.1185.

246 Στο ίδιο, σ.1289-1290.

247 Στο ίδιο, σ.1294.

248 Στο ίδιο, σ.1301.

249 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.182.

250 V.PARETO, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.32.

251 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.166-168.

252 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.3, σ.1428.

κοινωνία και εποχή, η υπεροχή των θρησκευτικών συναισθημάτων επί των υλικών απολαύσεων υποδεικνύει την ύπαρξη μιας ισχυρής θρησκείας, ενώ η κυριαρχία των υλικών απολαύσεων επί του θρησκευτικού συναισθήματος καθιστά εμφανή την αδυναμία και την παρακμή του θρησκευτικού φαινομένου²⁵³.

Ο Pareto καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εντός των πλαισίων της ιστορίας και της κοινωνίας παρατηρούνται τα ίδια ανθρώπινα αισθήματα, τα οποία πραγματοποιούν μια διαρκή κυκλική κίνηση, μένοντας ουσιαστικά अपαράλλακτα και μεταβάλλοντας απλώς τον τρόπο έκφρασής τους²⁵⁴. Έτσι, αποδεικνύεται η αδιάκοπη τάση που έχει ο άνθρωπος να κατακλύζεται από συναισθήματα, τα οποία έπειτα ψάχνει να βρει τρόπους για να τα εξωτερικεύσει, οδηγούμενος έτσι στη θρησκεία.

Αναφέρεται κατ' αυτό τον τρόπο και στη φιλοσοφική ιστορία φαντασίας του Βολταίρου με τίτλο “Μικρομέγας”, όπου ο ήρωας όντας από άλλο πλανήτη, στην προσπάθειά του να κατανοήσει τον τρόπο σκέψης και δράσης του ανθρώπινου είδους, διαπιστώνει την ύπαρξη συμπεριφορών του ανθρώπου που δεν πηγάζουν από το αίσθημα της ευχαρίστησης²⁵⁵. Μία εξ' αυτών των συμπεριφορών είναι και η θρησκευτική πίστη²⁵⁶, η οποία στηρίζεται στα βαθύτερα αισθήματα και τις ανάγκες του ανθρώπου, τα οποία καθορίζουν τις επιλογές και την αντίληψή του τόσο σε προσωπικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Ένα ακόμη σχετικό παράδειγμα παρόμοιας συμπεριφοράς, θεωρεί ότι αποτελεί εκείνο των ασκητών που απομακρύνονται από τα κοινωνικά δρώμενα και αυθυποβάλλονται σε μεθόδους σωματικού πόνου αποδίδοντάς τους θρησκευτικό νόημα²⁵⁷.

Ο ίδιος παρατηρεί μία σταδιακή ένταση του θρησκευτικού αισθήματος στα σύγχρονά του πολιτισμένα έθνη, γεγονός που θεωρεί ότι ωφέλησε τόσο τα θρησκευτικά δόγματα (μεταξύ των οποίων κατατάσσει και το Χριστιανισμό), όσο και το σοσιαλισμό, στον οποίο πιστεύει ότι δόθηκε ιδιαίτερη ώθηση και του αποδόθηκε έντονος θρησκευτικός χαρακτήρας²⁵⁸. Υπογραμμίζει, έτσι, την πεποίθησή του σχετικά με τη θρησκείοποίηση του σύγχρονου του σοσιαλιστικού συστήματος²⁵⁹, το οποίο απολυτοποιείται όλο και περισσότερο κερδίζοντας διαρκώς νέους υποστηρικτές.

Το “θεϊκό δικαίωμα” που διεκδικούν και οι διάφορες κοινωνικοπολιτικές ομάδες, όπως είναι οι αριστοκράτες, οι προλετάριοι κ.λ.π., υποστηρίζει ότι στερείται κάθε είδους επιστημονικής αξίας και εγκυρότητας και αποτελεί έναν ακόμη τρόπο εξωτερίκευσης των ανθρώπινων αισθημάτων²⁶⁰. Τα εν λόγω συναισθήματα αποκτούν τεράστια κοινωνική ισχύ όταν καταλήγουν να εκφραστούν

253 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1714.

254 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.130.

255 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The new theories of economics*, σ.488.

256 Στο ίδιο, σ.488.

257 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sunto di alcuni capitoli di un nuovo trattato di economia pura*, σ.223.

258 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.39.

259 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.83.

260 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.44.

μέσα από οποιουδήποτε είδους θρησκεία²⁶¹, ενώ όπως υποστηρίζει και ο G. Sorel, αυξάνεται ακόμη περισσότερο η επιρροή που δύνανται να ασκήσουν στην ανθρώπινη ψυχοσύνθεση και κοινωνία όταν περιβληθούν με μύθους²⁶².

Κάνει λόγο για τη χρήση του κοινού συναισθήματος που πηγάζει από το θρησκευτικό φαινόμενο με σκοπό την επίτευξη συμμαχιών, την αποσόβηση κινδύνων, καθώς και τη γενικότερη επιβίωση των θρησκειών εντός της ανθρώπινης ιστορίας²⁶³. Η ενίσχυση του θρησκευτικού αισθήματος, συμβάλλει τα μέγιστα στην επιβίωση του θρησκευτικού φαινομένου μέσα στην κοινωνία, όπου και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους τα “αισθήματα θρησκευτικού συντηρητισμού με τα αισθήματα κοινωνικού συντηρητισμού”²⁶⁴.

Κάθε είδους θρησκευτική-θεολογική αιτιολόγηση, πιστεύει ότι δύναται να γίνει αναντίρρητα πιστευτή και αποδεκτή μονάχα από άτομα που έχουν ασπασθεί την εκάστοτε θρησκευτική πίστη που τη διατυπώνει. Το γεγονός αυτό, καθιστά ιδιαίτερος προβλέψιμη τη συμπεριφορά όσων έχουν εκφράσει και γνωστοποιήσει δημοσίως τις προσωπικές τους πεποιθήσεις και ιδεολογίες²⁶⁵, καθιστώντας τον εαυτό τους ευάλωτο σε κάθε είδους χειραγώγηση.

Οι άνθρωποι που διακατέχονται από παρόμοια “συναισθήματα” έχουν την τάση να ερμηνεύουν με πολύ συγκεκριμένο τρόπο τα διάφορα κοινωνικοπολιτικά τεκτονόμενα²⁶⁶. Έτσι, οι πράξεις που απορρέουν από το θρησκευτικό αίσθημα καθιστούν προβλέψιμη την αποδοχή τους από όσους πιστεύουν στην ίδια θρησκεία(όπως συνέβη και με την περίπτωση των Σταυροφοριών), αλλά δε δύνανται να δώσουν μια πλήρη εικόνα των κοινωνικοοικονομικών συνεπειών που θα επιφέρουν²⁶⁷.

Οι άνθρωποι έχουν τη ροπή να εκφράζουν τα συναισθήματά τους μέσα από τη θεολογία, το μύθο και την αφηρημένη έννοια. Στον ίδιο τρόπο έκφρασης συναισθημάτων καταφεύγουν και όλοι όσοι επιθυμούν να απευθυνθούν στους υπόλοιπους ανθρώπους είτε για να τους ευχαριστήσουν, είτε για να επηρεάσουν και να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη²⁶⁸. Η τάση αυτή του ανθρώπου να εξωτερικεύει τα συναισθήματά του και να καλύπτει τις ανάγκες του με θεολογικούς όρους και σύμβολα, αποδεικνύει την ισχύ και την κοινή παραδοχή του θρησκευτικού συναισθήματος από πλευράς των ανθρώπων ως μέσου επικοινωνίας²⁶⁹, το οποίο τους φέρνει εγγύτερα και τους κάνει να νιώθουν καλύτερα και ασφαλέστερα ο ένας δίπλα στον άλλο, ακόμη και αν κάτι τέτοιο δεν ισχύει.

Ο Pareto κάνει λόγο και για τα “κατάλοιπα”, στα οποία συγκαταλέγονται τα διάφορα

261 Στο ίδιο, σ.46.

262 Στο ίδιο, σ.46.

263 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.53.

264 A.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.190.

265 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.32-33.

266 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.21.

267 Στο ίδιο, σ.31.

268 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.47-48.

269 Στο ίδιο, σ.48.

αφηρημένα αισθήματα όπως είναι και το θρησκευτικό αίσθημα, στα οποία καθώς λέει, η κοινωνιολογική επιστήμη έχει δώσει την ονομασία “ανθεκτικότητα των αδρανών υλικών”²⁷⁰. Τα “κατάλοιπα” αυτά, ως αφηρημένα αισθήματα που είναι, σχετίζονται άρρηκτα με τη διατήρηση των παραδοσιακών κοινωνικών δομών, την αντίθεση στην πρόοδο, την προώθηση της αυθεντίας και τη διαιώνιση του θρησκευτικού φαινομένου²⁷¹. Αυτό, διότι η ανάγκη που δημιουργούν στον άνθρωπο για ασφάλεια, τον οδηγούν στο φόβο για κάθε τι καινούργιο που μπορεί να ανατρέψει την ψυχική του ηρεμία.

Πιο συγκεκριμένα, τα “κατάλοιπα” θεωρεί ότι είναι ο ευρύτερος τρόπος έκφρασης των ανθρώπινων συναισθημάτων και είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον άνθρωπο²⁷², καθώς και με τις δράσεις και τα δημιουργήματά του. Αυτός ο τρόπος εξωτερίκευσης των αισθημάτων του ανθρώπου δύναται να συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας μονάχα όσο παραμένει απαλλαγμένος από τα διάφορα συμφέροντα και τις σκοπιμότητες²⁷³.

Βέβαια, η διατήρηση μιας ιδιότυπης κοινωνικής ευταξίας μπορεί να συνδεθεί και με τη συνέχιση της άσκησης εξουσίας της άρχουσας κοινωνικής τάξης επί των λαϊκών στρωμάτων με τη βοήθεια της θρησκείας²⁷⁴. Αυτό, διότι η ικανότητα του θρησκευτικού φαινομένου να υποτάσσει τα πλήθη με την επίκληση στο συναίσθημα και να ενισχύει την επιρροή της άρχουσας τάξης επάνω τους²⁷⁵, διαιωνίζει τις κοινωνικές εκείνες ισορροπίες που βολεύουν τους εξουσιάζοντες.

Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι για τον Pareto τόσο το ίδιο το θρησκευτικό φαινόμενο, όσο και όλες οι κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες, προέρχονται από τα βαθύτερα και δυνατότερα συναισθήματα που διακατέχουν το “είναι” του ανθρώπου. Η ισχύς και η ικανότητα του θρησκευτικού αισθήματος να επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τη σκέψη και τη δράση του ατόμου, είναι σε κάθε περίπτωση αδιαμφισβήτητες και υπερτερούν της κοινής, ανθρώπινης λογικής. Τέλος, παρατηρεί τη διαχρονική τάση της άρχουσας τάξης(ελίτ), να χρησιμοποιεί το θρησκευτικό φαινόμενο και τα συναισθήματα που απορρέουν από εκείνο προκειμένου να χειραγωγήσει τις μάζες και να παγιώσει την εξουσία της, ενώ αναγνωρίζει την κοινωνική προοπτική της θρησκείας και του αισθήματός της, θέτοντας ως προαπαιτούμενο την αποδέσμευσή τους από κάθε είδους σκοπιμότητα.

270 Στο ίδιο, σ.262.

271 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.56.

272 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.12.

273 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.177.

274 V.PARETO, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.226-227.

275 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.111.

2.3. Θρησκεία και ηθική

Η θρησκεία συνδέεται άρρηκτα με την ηθική, καθώς καθορίζει μέσα από τη διδασκαλία της έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο ζωής για τους πιστούς²⁷⁶. Μέσα από τον εν λόγω τρόπο ζωής δοκιμάζει την “υποταγή των πιστών στους θρησκευτικούς ηθικούς κανόνες” και την “ποιότητα της σχέσης τους προς τη θεότητα”²⁷⁷. Όπου δημιουργείται θρησκευτική κοινότητα εκεί δημιουργείται και θρησκευτική ηθική²⁷⁸. Η θρησκευτική ηθική είναι κατά βάση κοινωνική²⁷⁹, καθώς αφορά άμεσα την ανθρώπινη κοινωνία και τις σχέσεις που τη διέπουν.

Η ανθρώπινη θρησκευτική και ηθική συμπεριφορά συνδέονται στενά μεταξύ τους²⁸⁰, καθώς και οι δύο επιδιώκουν τη ρύθμιση σημαντικών πτυχών της ζωής του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, η θρησκευτική πίστη και συμπεριφορά προωθεί στους πιστούς μια συγκεκριμένη ηθική, ρυθμίζοντας έτσι τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και λειτουργούν όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά και σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας στην οποία ανήκουν.

Παρά τις διάφορες προσπάθειες που έχουν γίνει κατά καιρούς ανά τον κόσμο, η πλήρης αποσαφήνιση και ο διαχωρισμός της έννοιας της θρησκείας από εκείνη της ηθικής, δεν έχει ολοκληρωθεί και επιτευχθεί ούτε και στις πιο σύγχρονες και προηγμένες κοινωνίες²⁸¹. Είναι, λοιπόν, επόμενο σε θέματα που αφορούν αυτούς τους τομείς, να επικρατεί συχνά σύγχυση και να παρατηρούνται διαστρεβλωμένες εντυπώσεις περί της σχέσής τους.

Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα την ηθική, εκείνη δεν εξαρτάται απαραίτητα από τη θρησκεία, καθώς η διδασκαλία περί της θείας δίκης και τιμωρίας δεν είναι αρκετή για να αποτρέψει τον άνθρωπο από την επιτέλεση ανήθικων και απάνθρωπων πράξεων²⁸², ακόμη και αν εκείνος έχει ασπασθεί θρησκείες και δόγματα που προβάλλουν το σεβασμό και την αγάπη προς το συνάνθρωπο. Η διάκριση, επίσης, μεταξύ θεωρίας και πράξης εντός του θρησκευτικού φαινομένου είναι προφανής για τον Pareto, ο οποίος χρησιμοποιεί ως παράδειγμα εκείνο του πιστού που δε θέλει να διαπράττει αμαρτήματα, αλλά παρόλ' αυτά δεν μπορεί και να τα αποφύγει, καθώς η σαρκική του φύση είναι ασθενής²⁸³.

Η εκάστοτε ψυχική κατάσταση του ατόμου μπορεί να το οδηγήσει άλλοτε σε μια πιο έντονη και άλλοτε σε μια πιο ήπια υιοθέτηση των διδασκαλιών μιας θρησκείας, καθώς και των αληθειών

276 Μ.Π.ΜΠΕΓΖΟΣ, *Συγκριτική θρησκειολογία*, σ.21.

277 Α.Β.ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.123.

278 Στο ίδιο, σ.124.

279 Στο ίδιο, σ.124.

280 V.PARETO, *Manuale di Economia Politica*, σ.80

281 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.284.

282 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Compendio di sociologia generale*, σ.38.

283 Στο ίδιο, σ.90.

που εκείνη εκφράζει²⁸⁴. Όλα, λοιπόν, είναι σχετικά για τον άνθρωπο, ο οποίος προβαίνει στις επιλογές του σύμφωνα πάντοτε με την ψυχολογική του διάθεση και τους επί μέρους παράγοντες που τη ρυθμίζουν.

Ο άνθρωπος έχει την τάση να συνδέει με βάση τα πιστεύω του και τα συναισθήματα που πηγάζουν από εκείνα, ασύνδετα μεταξύ τους γεγονότα, αποδίδοντάς τα στη βούληση του Θεού, μια βούληση που με τη σειρά της καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ο πιστός οφείλει να πράττει και να αντιδρά στα εν λόγω γεγονότα²⁸⁵. Ακόμα και τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ του πιστού και ενός προσωπικού Θεού στα πλαίσια της πίστης, συχνότατα τη συνοδεύουν και την ενισχύουν προσωπικά συναισθήματα του ατόμου περί ηθικής²⁸⁶. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι οι προσωπικές αντιλήψεις του ατόμου, έστω και ενδόμυχα παίζουν σημαντικότατο ρόλο στην επιλογή της θρησκευτικής ηθικής που εκείνο θα υιοθετήσει, αλλά και στη θρησκευτική ερμηνεία που θα επιλέξει να προσδώσει στην καθημερινότητά του.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα θρησκευτικής ηθικής αποτελεί η χριστιανική ηθική, η οποία στοχεύει σε μια “ψυχοσωματική αναγέννηση” του ανθρώπου βασισμένη στο πρότυπο του Ιησού Χριστού²⁸⁷. Βέβαια, ο Pareto θεωρεί ότι η εν λόγω ηθική με το πέρασμα του χρόνου αντικαθίσταται όλο και περισσότερο από τα διάφορα ανθρωπιστικά ιδεώδη²⁸⁸. Κατά τον τρόπο αυτό, με τον καιρό, ο χριστιανικός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς εκκοσμικεύεται όλο και περισσότερο και σχετίζεται με ιδιοτελείς σκοπούς, χάνοντας το αρχικό του περιεχόμενο. Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η τάση της χριστιανικής θεολογικής σκέψης να “επικαλείται την παραδοσιακή αντίληψή της περί του προσωπικού ήθους”²⁸⁹ του ανθρώπου, που πηγάζει από τη θρησκευτική του πίστη και τις αρχές που εκείνη προωθεί.

Κάνοντας λόγο για το Χριστιανισμό, δηλώνει ότι ενδιαφέρεται για το γεγονός ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας στηρίχθηκαν σε σημαντικό βαθμό στη σεξουαλική ηθική της θρησκείας τους και στις διάφορες σεξουαλικού τύπου προκαταλήψεις που εκείνη φέρει, προκειμένου να κατηγορήσουν τον παγανισμό για διαστροφή και να τον καταπολεμήσουν²⁹⁰. Σε ό,τι αφορά, όμως, στη σύνδεση της παρθενίας και της γενικότερης απομάκρυνσης από τις σεξουαλικές απολαύσεις με την υπηρεσία προς το θεϊκό στοιχείο, η οποία επιβιώνει μέχρι και στη σύγχρονή του εποχή, ο Pareto αδυνατεί να βρει μια λογική εξήγηση²⁹¹.

Μελετώντας περαιτέρω την έννοια της ηθικής στο πλαίσιο της θρησκείας, αναφέρει την

284 Στο ίδιο, σ.39.

285 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.72.

286 Στο ίδιο, σ.52-53.

287 Α.Β.ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.86.

288 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.2, σ.557

289 Μ.Π.ΜΠΕΓΖΟΣ, *Σύγχρονη φυσική και φιλοσοφία της θρησκείας*, σ.21.

290 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.1, σ.365.

291 Στο ίδιο, σ.455.

αρετή της “ειρήνης”, ως το κοινό στοιχείο όλων των μεγάλων θρησκειών, όπως του Χριστιανισμού, του Ιουδαϊσμού, του Ισλαμισμού κ.ά.²⁹². Τόσο η “ειρήνη”, όσο και όλες οι υπόλοιπες θρησκευτικές έννοιες μεταδίδονται μέσα από την ευρεία χρήση της αλληγορίας, του μύθου και των ερμηνειών τους από πλευράς των θρησκειών²⁹³. Η πρακτική αυτή συμβάλλει τα μέγιστα στη διάπλαση των πιστών και στη διαμόρφωση της ηθικής τους σύμφωνα πάντοτε με την εκάστοτε θρησκευτική διδασκαλία.

Σε γενικές γραμμές παρατηρεί πως τα δόγματα και τα θρησκευόμενα συγκλίνουν ως προς τις ηθικές αρχές που τα διέπουν²⁹⁴, ενώ κάθε δόγμα φέρει τη δική του προσωπική αλήθεια, την οποία και θεωρεί ως τη μοναδική και αυθεντική αλήθεια ανά τον κόσμο και ανά τους αιώνες²⁹⁵. Η ισχυρή θρησκευτική πίστη και η αλήθεια που εκείνη εκφράζει, φέρνει φαινομενικά το άτομο σε επαφή με το Απόλυτο και του δημιουργεί την αυτοπεποίθηση και την υπερηφάνεια της υπέρτατης γνώσης²⁹⁶. Βέβαια, η αδιαλλαξία που πολλές φορές χαρακτηρίζει αυτή τη γνώση και αυτή την αλήθεια των διαφόρων θρησκειών, συχνά οδηγεί τους πιστούς σε μια υποκριτική και ανώμαλη, ευσεβιστική συμπεριφορά²⁹⁷.

Οι διάφορες θρησκείες βασίζονται στην ηθική που τις διέπει, προσπαθώντας να αποδείξουν την ανωτερότητά τους απέναντι στις υπόλοιπες θρησκείες, οι οποίες θεωρούν ότι πάσχουν από ανηθικότητα²⁹⁸. Για τον ίδιο, ο βασικότερος και αποτελεσματικότερος τρόπος για να πειστεί κάποιος να πιστέψει σε κάτι είναι να πειστεί ότι σε αυτό ενυπάρχει κάθε τι καλό, που θα οδηγήσει τον ίδιο, αλλά και τους υπόλοιπους ανθρώπους στην ευημερία και την ευτυχία²⁹⁹. Έτσι, συχνά η θρησκευτική πίστη οδηγεί τους πιστούς στην πεποίθηση ότι η τήρηση συγκεκριμένων αρχών και κανόνων, τους καθιστά τέλειους και ολοκληρωμένους από κάθε άποψη³⁰⁰, μια πεποίθηση που για τον ίδιο δεν προκύπτει από πουθενά.

Εξίσου μεγάλη σημασία αποδίδει και στην τάση των ίδιων των ανθρώπων να αποδίδουν στο θεϊκό στοιχείο όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που καθιστούν τον άνθρωπο ισχυρό και ιδανικό³⁰¹. Έτσι, στο θεϊκό στοιχείο αντικατοπτρίζεται κάθε τι καλό και αγαθό, ενώ μέσα από την ένωσή του με εκείνο, ο άνθρωπος αποκτά τα χαρακτηριστικά εκείνα που τον καθιστούν εν δυνάμει τέλειο. Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει στην ένωση του ανθρώπου με το “κακό”, το οποίο τον καθιστά ατελή και τον απομακρύνει από κάθε προοπτική για τελείωση και ευτυχία. Πιο συγκεκριμένα σχετικά με

292 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.641.

293 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.463-468.

294 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.897.

295 Στο ίδιο, σ.1010.

296 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.295.

297 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.814.

298 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1353

299 Στο ίδιο, σ.1170.

300 Στο ίδιο, σ.1382.

301 Στο ίδιο, σ.1374.

το κακό, ο Pareto θεωρεί ότι το κακό αυτό καθεαυτό, δεν προέρχεται πάντοτε από το κακό, αλλά ότι υπάρχουν περιπτώσεις που μπορεί να προέλθει και από το καλό³⁰², δίχως όμως να παραθέτει κάποιο σχετικό παράδειγμα.

Ο ίδιος διακρίνει τα εξής είδη πιστών μέσα σε μια θρησκεία³⁰³:

- 1) Τους πιστούς που αφιερώνονται ολόψυχα στα πιστεύω τους.
- 2) Εκείνους που είναι συμβιβαστικοί και αποφεύγουν τις ακραίες θέσεις και συμπεριφορές.
- 3) Τους πιστούς που έχουν ενδοιασμούς και κρατούν επιφυλακτική στάση απέναντι στο θρησκευτικό φαινόμενο.
- 4) Εκείνους που εισχωρούν σε μια θρησκεία με απώτερο στόχο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων και των φιλοδοξιών τους.

Χαρακτηρίζει τους ανθρώπους που είναι μονοδιάστατοι και δεν έχουν διευρυμένους πνευματικούς ορίζοντες ως ανυπόφορους, συμπεριλαμβανομένων και των χριστιανών³⁰⁴. Αυτό, διότι πιστεύει ότι ολοκληρωμένος άνθρωπος είναι εκείνος, που προοδεύει πνευματικώς, στηριζόμενος στην εμπειρία και την επιστήμη και όχι ενστερνιζόμενος απλώς μια θρησκευτική διδασκαλία και τυπολογία.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, η θρησκεία και η ηθική συχνά αλληλεπιδρούν η μία με την άλλη, αλλά δεν ταυτίζονται πάντοτε και απαραίτητως μεταξύ τους. Στις περιπτώσεις που δεν ταυτίζονται μεταξύ τους ανοίγει ο δρόμος για ανήθικες ενέργειες διαφόρων θρησκευόμενων ατόμων. Αντιθέτως, στις περιπτώσεις που εκείνες ταυτίζονται, η ηθική ενισχύει την επιρροή της θρησκείας στους πιστούς, διαποτίζοντάς τους με αρχές που τους οδηγούν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, σύμφωνες πάντα με τις θρησκευτικές επιταγές. Ο Pareto παρατηρεί επίσης την ύπαρξη ηθικών στοιχείων εντός όλων των μεγάλων θρησκειών. Τα ηθικά αυτά στοιχεία είναι κατά βάση τα ίδια, παρόλο που οι περισσότερες θρησκείες απολυτοποιούν την ηθική τους και διατείνονται ότι κατέχουν την αποκλειστικότητα των ανώτατων και αυθεντικών ηθικών αξιών, προσπαθώντας να καταπολεμήσουν κάθε διαφορετική πίστη. Οι άνθρωποι με τη σειρά τους, αναζητώντας την τελειότητα, εναποθέτουν τις ελπίδες τους στο θεϊκό στοιχείο και ψάχνουν τρόπους να έρθουν σε επαφή με εκείνο και να ενωθούν μαζί του.

302 Στο ίδιο, σ.1369.

303 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.203-204.

304 Στο ίδιο, σ.6.

2.4. Θρησκεία και επιστήμη

Ο Vilfredo Pareto ασκεί έντονη κριτική σε κάθε είδους σκέψη που βασίζεται στην “πίστη” και τη “μεταφυσική” και η οποία τείνει να αποδέχεται αόριστες αρχές και προτάσεις, οι οποίες δε βασίζονται σε αντικειμενικά γεγονότα, ούτε και δίνουν τη δυνατότητα για εξαγωγή ασφαλών και αποδεδειγμένων συμπερασμάτων³⁰⁵. Για το λόγο αυτό, ασκεί έντονη κριτική και στη θρησκεία, καθώς είναι ένας από τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τη συμπεριφορά του ατόμου μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας και της καθημερινότητάς του, αν και, όπως υποστηρίζει, δε βασίζονται σε λογικές και μετρήσιμες παρατηρήσεις και συμπεράσματα³⁰⁶.

Ο ίδιος επισημαίνει ότι οι “θεωρίες των κοινωνικών επιστημών” δε βρίσκονται σε μεγάλη αντίθεση με τις επικρατούσες “κοινωνικές θεολογίες”, οι οποίες στη σύγχρονή του εποχή πήραν τη θέση της “χριστιανικής θεολογίας”, η οποία φέρει έντονα εντός της στοιχεία από τις προγενέστερες εκείνης παγανιστικές θρησκείες³⁰⁷. Έτσι γίνεται αντιληπτό, ότι το θρησκευτικό αίσθημα δεν εξαφανίζεται με το πέρασμα του χρόνου και την εξέλιξη της επιστήμης, παρά μόνο αλλάζει μορφές και εκφράζεται μέσα από νέες θεωρίες.

Υπογραμμίζει την έλλειψη λογικής και επιστημονικότητας του θρησκευτικού φαινομένου, δίνοντας ως παράδειγμα του ισχυρισμού του αυτού τη διήγηση και τη διδασκαλία περί της δημιουργίας του κόσμου από τον Θεό μέσα σε έξι μόνο ημέρες, μια διδασκαλία που θεωρεί λογικά αβάσιμη, επειδή αδυνατεί να συσχετίσει τα επί μέρους στοιχεία μεταξύ τους και να οδηγηθεί σε ένα συμπέρασμα που να έχει αντικειμενική ισχύ και λογική συνοχή³⁰⁸. Ακόμη κι έτσι, όμως, έχει την πεποίθηση ότι η θεολογία, η πειραματική επιστήμη και η μεταφυσική, εκκινούν από το ίδιο σημείο, που δεν είναι άλλο από την επιθυμία και την προσπάθεια των ανθρώπων να υπερβούν τα έως τώρα γνωστά όρια της φύσης τους³⁰⁹.

Η ανθρώπινη ανάγκη και επιθυμία για γνώση ωθούν τον άνθρωπο να στραφεί και να στηριχθεί σε κάθε πιθανό μέσο που θα του δώσει απαντήσεις στα ερωτήματά του είτε εκείνες προέρχονται από τη θρησκεία και την ιδεολογία, είτε από την επιστήμη³¹⁰. Αυτό είναι και ένα κοινό στοιχείο μεταξύ των τριών τους, το οποίο αναρωτιέται εάν υπάρχει τρόπος να αξιοποιηθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προωθήσει τόσο την επιστημονική, όσο και την πνευματική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους.

Πιο συγκεκριμένα όσον αφορά τη θρησκεία, εκείνη αποτελεί έναν μη επιστημονικό

305 J.V.FEMIA/A.J.MARSHALL, *Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries*, σ.74.

306 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.43.

307 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.185-186.

308 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.46.

309 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.2, σ.591.

310 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.225

παράγοντα, που υστερεί σε λογική συνοχή και επιχειρηματολογία συγκριτικά με την επιστήμη και ο οποίος έχει να προσφέρει πράγματα στον άνθρωπο, μονάχα σε συνδυασμό με συγκεκριμένους στόχους και την επιδίωξή τους και όχι από μόνος του ως αυτοσκοπός³¹¹. Τέτοιου είδους στόχοι είναι η ψυχική ανακούφιση του ανθρώπου από τα βάσανα και τα άγχη της καθημερινότητάς του, η πνευματική του πρόοδος, η ανοικοδόμηση και βελτίωση των κοινωνικών δομών κ.ο.κ.

Στη θρησκεία, τα ισχυρά θρησκευτικά δόγματα και συναισθήματα υπερτερούν των εμπειριών του ανθρώπου³¹², αποπροσανατολίζοντάς τον από έναν συνεπή και λογικό τρόπο σκέψης. Η διαπίστωση αυτή του Pareto, όμως, δεν τον εμποδίζει από το να παραδεχτεί ότι η αδυναμία πειραματικής και επιστημονικής απόδειξης των διδασκαλιών μιας θρησκείας δεν την καθιστά απαραίτητως και κοινωνικά άχρηστη³¹³.

Πιστεύει, βέβαια, ότι όσοι προσπαθούν να συνδυάσουν τη θρησκεία με την επιστήμη ξεχνούν ότι τα δύο αυτά αντικείμενα ικανοποιούν το καθένα τους διαφορετικές ανθρώπινες ανάγκες³¹⁴. Η επιστήμη προσπαθεί μέσα από την έρευνα και την απόδειξη να δώσει σαφείς απαντήσεις για τον κόσμο, ενώ η θρησκεία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανακούφιση του ανθρώπινου πόνου³¹⁵, που προέρχεται απ' όλα εκείνα τα μεγάλα υπαρξιακά ερωτήματα στα οποία ο άνθρωπος αδυνατεί να απαντήσει.

Με τον καιρό, βέβαια, καθώς σημαντικές αλλαγές λαμβάνουν χώρα εντός της κοινωνίας, η τελευταία αφήνει σταδιακά πίσω της τις διαφορών ειδών αυθεντίες, μεταξύ των οποίων και τη θρησκευτική αυθεντία³¹⁶. Αρχίζει, έτσι, να αναπτύσσεται η ανάγκη για αναντίρρητη τεκμηρίωση των θέσεων μιας θρησκείας ή ιδεολογίας. Η απλή ασαφής πίστη σε κάτι αφηρημένο μετατρέπεται σιγά σιγά σε υιοθέτηση αρχών θεμελιωμένων σε αδιάσειστα επιχειρήματα.

Από τις αρχαιότερες θρησκείες έως και τις πιο σύγχρονες, το θρησκευτικό φαινόμενο με το πέρασμα του χρόνου γίνεται ολοένα και λιγότερο αφηρημένο ως προς το περιεχόμενό του³¹⁷. Το γεγονός αυτό, οφείλεται στη δημιουργία αυτής ακριβώς της ανάγκης της θρησκείας για περαιτέρω υποστήριξη της διδασκαλίας της, η οποία με την πρόοδο της τεχνολογίας και της επιστήμης αμφισβητείται ολοένα και περισσότερο.

Οι θρησκείες στην προσπάθειά τους να υπερασπισθούν και να τεκμηριώσουν τα δόγματά τους, προσδίδοντάς τους κύρος και αντικειμενική ισχύ, τείνουν να παραθεωρούν τον υποκειμενικό και αναπόδεικτό τους χαρακτήρα³¹⁸. Έτσι, καταλήγουν στην αυθαίρετη απόδοση γεγονότων και

311 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.85.

312 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.4, σ.1677.

313 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1294.

314 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.73.

315 Στο ίδιο, σ.74.

316 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.18.

317 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.441.

318 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.820.

ανθρώπων ιδιοτήτων στη θεϊκή παρέμβαση³¹⁹, στη μείζονα σημασία που συχνά αποδίδεται από πλευράς των θρησκευόμενων ατόμων στον όρκο προς το θεϊκό στοιχείο³²⁰, στην πεποίθηση της ύπαρξης εκλεκτών ατόμων που επικοινωνούν με το Θεό³²¹ κ.ο.κ. Αβάσιμες πεποιθήσεις που δεν μπορούν παρά να υποδεικνύουν την έλλειψη αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας του θρησκευτικού φαινομένου.

Η θρησκεία έχει την ιδιαίτερη ικανότητα να “αποδεικνύει” κατά τρόπο αυθαίρετο οτιδήποτε θελήσει, λειτουργώντας εκτός της λογικής και του πειράματος και για το λόγο αυτό ο Pareto χαρακτηρίζει τις διάφορες θρησκευτικές αρχές ως απογοητευτικές³²². Η θεολογική σκέψη, όπως πιστεύει, τείνει να συγχέει τα αλληγορικά και τα πραγματικά γεγονότα³²³, ενώ κατακρίνει τους θεολόγους ως απρόθυμους να δούν και να παραδεχθούν την υποκειμενικότητα και την ασάφεια των πεποιθήσεών τους³²⁴.

Ο ίδιος αναφέρεται στο θείο θέλημα, λέγοντας ότι εκείνο, με τη σχετική διδασκαλία για “επιβράβευση των δικαίων και την τιμωρία των αδίκων” αποτελεί μία ακόμη αυθαίρετη ερμηνεία διαφόρων γεγονότων από πλευράς της θρησκείας³²⁵. Πολλοί πιστοί θεολόγοι και συγγραφείς, όταν ξεμένουν από επιχειρήματα στην προσπάθειά τους να υπερασπισθούν την πίστη τους καταφεύγουν στο ακατανόητο του θείου θελήματος και των θείων ενεργειών³²⁶. Τείνουν, όμως, να ξεχνούν ότι η πειραματική-λογική μέθοδος είναι ο μοναδικός και ασφαλέστερος τρόπος για τον καθορισμό της χρησιμότητας ενός είδους συμπεριφοράς³²⁷.

Κάνει λόγο για την ευκολία με την οποία οποιοσδήποτε το επιθυμεί μπορεί να δώσει τη δική του θρησκευτική ερμηνεία σε όλων των ειδών τα γεγονότα³²⁸. Με τον τρόπο αυτό η πίστη συγκρούεται με την εμπειρία και δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος θολών επιχειρημάτων που οδηγούν σε σύγχυση³²⁹, ενώ η θρησκευτική διδασκαλία αναλαμβάνει να εξηγήσει με θεολογικούς όρους ολόκληρο το φαινόμενο της ζωής και της δημιουργίας. Έχοντας αυτό κατά νου, ο Pareto στοχεύει μέσα από την κριτική που ασκεί στο θρησκευτικό φαινόμενο, όχι να αναδείξει το λογικό και εμπειρικό τρόπο σκέψης³³⁰, αλλά να υπογραμμίσει ότι η θρησκεία απέτυχε με τις προτάσεις και τις διδασκαλίες της να εξηγήσει τα διάφορα φυσικά φαινόμενα³³¹.

319 Στο ίδιο, σ.541-542.

320 Στο ίδιο, σ.568.

321 Στο ίδιο, σ.658.

322 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1879.

323 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1108.

324 Στο ίδιο, σ.1247.

325 Στο ίδιο, σ.1354.

326 Στο ίδιο, σ.1369.

327 Στο ίδιο, σ.1400.

328 Στο ίδιο, σ.1388.

329 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.23-24.

330 Στο ίδιο, σ.24.

331 Στο ίδιο, σ.26.

Δηλώνει, ακόμα, ότι σκοπός της κριτικής του απέναντι στη θρησκεία δεν είναι να αντιταχθεί σε οποιαδήποτε θρησκευτική αλήθεια, αλλά να τη μελετήσει, καθώς εκείνη βρίσκεται στον αντίποδα του τρόπου με τον οποίο σκέφτεται³³². Ο ίδιος σκέφτεται και λειτουργεί με καθαρά επιστημονικό υπόβαθρο, δυσκολευόμενος να δεχτεί οτιδήποτε δεν μπορεί να αποδειχθεί και να αιτιολογηθεί με επιχειρήματα σαφή και καλά τεκμηριωμένα.

Υπογραμμίζει ότι και η “πειραματική κοινωνιολογία” ως επιστήμη δεν έχει ως βασικό της στόχο την υποβάθμιση ή την αντικατάσταση της “θεολογίας” και της “μεταφυσικής”, αλλά την εξ αποστάσεως παρατήρηση και τη διερεύνησή τους, αποφεύγοντας φυσικά την άμεση εμπλοκή της με εκείνες και προσπαθώντας πάντοτε να διατηρήσει την επιστημονική της εγκυρότητα³³³. Όπως κάθε επιστημονικός κλάδος, έτσι και η κοινωνιολογία ενδιαφέρεται για μεγέθη πλήρως μετρήσιμα εντός της κοινωνίας και για παρατηρήσεις που δύνανται να εξεταστούν και να αναλυθούν με επιστημονικά και ερευνητικά κριτήρια, δίχως ασάφειες και υποθέσεις.

Η λογικο-πειραματική επιστήμη, λοιπόν, ασχολείται με τα γεγονότα και όχι με κάτι τόσο θεωρητικό όσο η πίστη, η οποία τοποθετείται στη σκέψη του Pareto εκτός κάθε επιστημονικού αντικειμένου³³⁴. Η επιστήμη, άρα, οφείλει να παραμένει σε κάθε περίπτωση διαχωρισμένη από την πίστη, διότι μόνο έτσι θα είναι σε θέση να εξετάζει τα γεγονότα με νηφαλιότητα³³⁵. Εάν η αυθεντική επιστήμη θέλει να είναι αντικειμενική, οφείλει να μένει ανεπηρέαστη από τις διάφορες θεολογικές αρχές και διδασκαλίες³³⁶. Αυτό, διότι τα γεγονότα που βασίζονται στο πείραμα και στην παρατήρηση δεν μπορούν ούτε ως ή άλλως να τα προσεγγίσουν επαρκώς η θεολογία και η μεταφυσική³³⁷. Ακόμη κι έτσι, όμως, η πίστη δεν χάνει την ικανότητά της να δίνει ώθηση στον άνθρωπο προκειμένου να ενεργήσει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ωφελήσει το κοινωνικό σύνολο και να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής του³³⁸.

Μιλάει ύστερα για τις θεολογικές αρχές της Εκκλησίας θεωρώντας τις μη λογικές, δηλαδή μη αποδείξιμες με επιστημονικά μέσα, ακόμη και αν αναγκαστικά χρησιμοποιήθηκε μια λογικοφανής επιχειρηματολογία για τη δικαιολόγησή τους³³⁹. Μέσα από την παρατήρηση και τη λογική θεωρεί πως είναι πιο πιθανό και σίγουρα πιο συχνό να οδηγηθεί κάποιος στην κατανόηση των νόμων της φύσης, απ' ότι μέσα από τις θεόπνευστες Γραφές³⁴⁰. Με βάση αυτή του την πεποίθηση καταλήγει να αναρωτιέται για το πώς μπορούν να οδηγηθούν στο φυσικό νόμο και να τον κατανοήσουν εξίσου άνθρωποι που πιστεύουν σε διαφορετικό θεό ή που δεν πιστεύουν

332 Στο ίδιο, σ.32-33.

333 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.252.

334 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.129-130.

335 Στο ίδιο, σ.130.

336 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.290.

337 Στο ίδιο, σ.312.

338 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.130.

339 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.144.

340 Στο ίδιο, σ.246.

καθόλου, αν όχι μέσω της λογικής, της πειραματικής και της παρατηρητικής μεθόδου³⁴¹.

Αναφέρεται στη θρησκευτική ερμηνεία που υποστηρίζει ότι “ο νόμος της φύσης έχει γραφτεί στην καρδιά του ανθρώπου από τον ίδιο το Θεό”, θέτοντας το εξής ερώτημα: “ακόμη και αν αυτό ισχύει, τότε πως μπορεί ο άνθρωπος να τον ανακαλύψει;”³⁴². Η απάντηση που δίνει και σε αυτό το ερώτημα είναι “μέσω της επιστήμης”, η οποία παίζει το ρόλο ενός συνδετικού κρίκου μεταξύ των διαφόρων θρησκειών και ιδεολογιών, βοηθώντας τους ανθρώπους να κατανοήσουν τον κόσμο μέσα στον οποίο ζουν και εξελίσσονται.

Ο Pareto τονίζει ότι κάθε θεολογία οφείλει, σε περίπτωση που επιθυμεί να είναι συνεπής, να παραμείνει εκτός του πεδίου της παρατήρησης και του πειράματος³⁴³. Η πρότασή του αυτή, στοχεύει στην αποτροπή της σύγχυσης της θεολογίας με την επιστήμη. Βέβαια, όπως ομολογεί, το να πιστεύει κανείς στη θρησκεία δεν τον αποτρέπει απαραίτητα από το να είναι ένας αξιόλογος και αντικειμενικός επιστήμονας, όπως ήταν ο Παστέρ³⁴⁴.

Σχετικά με τη σχέση της θρησκείας και της σύγχρονης του επιστήμης σημειώνει ότι “ευτυχώς για τη λογικο-πειραματική αστρονομία, η σύγχρονη θεολογία δεν ενδιαφέρεται για τις κινήσεις των άστρων”³⁴⁵. Με τη φράση του αυτή, αναφέρεται κατά τρόπο σαρκαστικό στην καταδίκη πλήθους επιστημόνων κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Πιστεύει ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός έχει την τάση να επεμβαίνει σε ότιδήποτε και οποιονδήποτε δεν τον βολεύει και δε συμφωνεί μαζί του, καταφεύγοντας σε θρησκευτική προπαγάνδα και διώξεις.

Παραταύτα παρατηρεί ότι η θεολογία έχει παραγκωνισθεί στη σύγχρονή του εποχή, και τη θέση της έχει πάρει μια αλλοιωμένη μεταφυσική επιστήμη και όχι μία αντικειμενική επιστήμη που να βασίζεται στην ανάλυση και το πείραμα³⁴⁶. Το θρησκευτικό αίσθημα και οι προκαταλήψεις που αφήνει πίσω της η θρησκεία καθώς φθίνει με την πάροδο του χρόνου, συνεχίζουν να επηρεάζουν την όλο και αναπτυσσόμενη επιστήμη, αλλοιώνοντας την ουσία και τις μεθόδους της.

Η θεολογία τείνει μεν να δέχεται το πείραμα μονάχα, όμως, στο βαθμό που εξυπηρετεί τα συμφέροντά της και υποστηρίζει τα λεγόμενά της³⁴⁷. Οι θεολόγοι και οι μεταφυσικοί από την άλλη πλευρά, έχουν τη συνήθεια να προβαίνουν σε δηλώσεις που βασίζονται καθαρά και μόνο στις πεποιθήσεις τους, τις οποίες όμως, δε δύνανται να δικαιολογήσουν επαρκώς και να τις αποδείξουν επιστημονικά³⁴⁸.

Ο Pareto υποστηρίζει ότι γενικότερα στα επιστημονικά αντικείμενα που φέρουν μεταφυσικά

341 Στο ίδιο, σ.257.

342 Στο ίδιο, σ.272.

343 Στο ίδιο, σ.37.

344 Στο ίδιο, σ.72.

345 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.138.

346 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.271.

347 Στο ίδιο, σ.369.

348 Στο ίδιο, σ.379-380.

στοιχεία (λ.χ. θεολογία), η θεωρία επισκιάζει την πράξη. Τα γεγονότα μεταφράζονται και νοηματοδοτούνται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούν και να επιβεβαιώνουν προαποφασισμένες, υποστηριχθείσες πεποιθήσεις³⁴⁹, τις οποίες μετά αναγάγουν σε δόγματα που δε δέχονται να εξετάσουν μέσω της επιστήμης.

Δηλώνει, επίσης, ότι δεν αρνείται και δεν κατακρίνει τις θρησκευτικές και μεταφυσικές αντιλήψεις αυτές καθεαυτές για το περιεχόμενό τους, αλλά επειδή θεμελιώνονται και λειτουργούν εκτός των εμπειρικών πλαισίων και μεθόδων έρευνας³⁵⁰. Σε αντίθεση με τη “θεολογία” και τη “μεταφυσική” που ισχυρίζονται ότι κατέχουν τη γνώση περί του Απολύτου, η “πειραματική επιστήμη” έχει γνώσεις μονάχα για τα επί μέρους στοιχεία του κόσμου που έχει μελετήσει και καταβάλλει διαρκή προσπάθεια προκειμένου να εξελιχθεί και να εμπλουτίσει τις γνώσεις της³⁵¹. Την επιστήμη αυτή, που βασίζεται στην εμπειρία και την παρατήρηση, τη θεωρεί κατά πολύ αυθεντικότερη της οποιασδήποτε μεταφυσικής πίστης³⁵².

Ο Pareto, αναφερόμενος στους τρόπους με τους οποίους επηρεάζει η επιστήμη τη μεταφυσική, δίνει το παράδειγμα της “πολιτικής Οικονομίας”. Η τελευταία διέπεται από μεταφυσικά στοιχεία από τα οποία δε φαίνεται διατεθειμένη να αποδεσμευθεί σύντομα, ώστε να συμβαδίσει με την “πειραματική επιστήμη”, λόγω των διαφόρων συμφερόντων που εξυπηρετούνται από την ισχύουσα τάξη των πραγμάτων³⁵³. Γι’ ακόμη μια φορά, θεωρεί πως τα συμφέροντα παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη “θεοποίηση” μιας θεωρίας και στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Αναφερόμενος στις διάφορες “θεοποιημένες” θεωρίες, διερωτάται για το κατά πόσο και σε ποιο βαθμό εκείνες προέρχονται από την πείρα του ανθρώπου και κατά πόσο τις επηρεάζουν οι προλήψεις θεολογικού και μεταφυσικού χαρακτήρα³⁵⁴. Καταλήγει έτσι, στο συμπέρασμα ότι σε κάθε μεταφυσικό τρόπο σκέψης επικρατεί ένα “πέραςμα από το σχετικό στο Απόλυτο”, ενώ αποδίδεται κατά τρόπο αυθαίρετο ένας “χαρακτήρας βεβαιότητας” σε γεγονότα και αποτελέσματα που στην πραγματικότητα διέπονται από πλήρη σχετικότητα και προέρχονται από τον άνθρωπο και τις ενέργειές του³⁵⁵.

Ο Pareto κάνει λόγο για “νεφελώδεις περιοχές της μεταφυσικής και του συναισθήματος”, αναφερόμενος σε κάθε είδους παρέκκλιση από τη λογικο-πειραματική επιστήμη, η οποία σε αντίθεση με την πίστη φέρει πάντοτε αποδείξεις που να την επαληθεύουν³⁵⁶. Ο διαχωρισμός μεταξύ

349 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.63.

350 Στο ίδιο, σ.318.

351 Στο ίδιο, σ.319.

352 Στο ίδιο, σ.319.

353 Στο ίδιο, σ.63.

354 Στο ίδιο, σ.106.

355 Στο ίδιο, σ.112-113.

356 Στο ίδιο, σ.124.

μεταφυσικής(πίστης) και επιστήμης είναι για εκείνον μονόδρομος. Αυτό, διότι στην πίστη οφείλει κάποιος να ενστερνιστεί αυτούσια τη διδασκαλία της, ενώ στην επιστήμη χρειάζονται απτά στοιχεία και τεκμήρια προκειμένου να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα μιας θεωρίας³⁵⁷.

Ο ίδιος δηλώνει ρητά ότι μπορεί να αποδέχεται μονάχα την πειραματική μέθοδο και όχι τη μεταφυσική, αναγνωρίζει όμως μια κάποια αξία της μεταφυσικής σκέψης, καθώς εκείνη αποτέλεσε την αφετηρία από την οποία εκκίνησε ο άνθρωπος προκειμένου να οδηγηθεί με βήμα αργό αλλά σταθερό στο λογικο-πειραματικό τρόπο σκέψης και έρευνας³⁵⁸. Από τη στιγμή που πραγματοποιήθηκε όμως αυτή η μετάβαση, η διερεύνηση των διαφόρων γεγονότων επιστημονικού ενδιαφέροντος είναι σημαντικό να παραμείνει σε καθαρά επιστημονικό και πειραματικό πλαίσιο και να μην αποκλίνει, εξαντλούμενη σε μεταφυσικές και θεολογικές αναζητήσεις³⁵⁹.

Πιστεύει ότι οι πειραματικές μέθοδοι διαχωρίζονται πλήρως από τις μεταφυσικές θεωρίες³⁶⁰. Με βάση αυτή του την πεποίθηση αναφέρεται και στην “ιστορική μέθοδο έρευνας των κοινωνικών φαινομένων”, η οποία βρίσκεται αναμφίβολα εγγύτερα στην επιστήμη απ’ ότι στις αρχές της μεταφυσικής αναζήτησης³⁶¹. Παρόλ’ αυτά, αν και θεωρεί πρακτικότερη την πειραματική μέθοδο από τη “φαντασία”, ομολογεί ότι η ιδιαιτερότητα της “πίστης” να ωθεί το άτομο στην ενεργό δράση αποτελεί μια ικανότητα που δε χαρακτηρίζει τον επιστημονικό τομέα³⁶².

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την ιστορική έρευνα, μιλάει για εκείνη που χρησιμοποιήθηκε κατά το 19ο αιώνα, την οποία θεωρεί ως ένα μεγάλο άλμα για την ευρύτερη επιστημονική έρευνα, σε αντίθεση με τις προγενέστερες της μεταφυσικού χαρακτήρα θεωρίες και ερμηνείες των κοινωνικών γεγονότων και φαινομένων³⁶³. Παρόλ’ αυτά, η πειραματική μέθοδος έχει πολλά ακόμα να προσφέρει στην εξέλιξη της επιστήμης³⁶⁴. Ο δρόμος για την ορθή επιστημονική έρευνα, η οποία θα αποφέρει απτά και αντικειμενικά αποτελέσματα θεωρεί πως είναι ακόμη μακρύς και δύσκολος.

Κάνει στη συνέχεια λόγο για τον ακαδημαϊκό δάσκαλο και ερευνητή L. Walras, ο οποίος υποστήριζε ότι μπορούσε να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την οικονομία βασιζόμενος σε “μεταφυσικές αρχές”³⁶⁵. Ο Pareto από την άλλη πλευρά αντιτίθεται στην εν λόγω πεποίθηση, καθώς θεωρεί ως κύρια και έμπιστα επιστημονικά εργαλεία, μονάχα τις “πειραματικές μεθόδους” και τα απτά “γεγονότα”³⁶⁶. Μονάχα η εξέταση, η παρατήρηση και η ανάλυση της

357 Στο ίδιο, σ.129.

358 Στο ίδιο, σ.117.

359 Στο ίδιο, σ.113.

360 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.33.

361 Στο ίδιο, σ.33

362 Στο ίδιο, σ.34.

363 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.142.

364 Στο ίδιο, σ.142.

365 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The new theories of economics*, σ.491.

366 Στο ίδιο, σ.491.

ανθρώπινης συμπεριφοράς και επιλογής μετράνε για τον ίδιο και όχι η οποιαδήποτε περεταίρω ανάλυση της μεταφυσικής σκοπιάς και διάστασής τους³⁶⁷.

Η επιστήμη γενικότερα αλλά και η οικονομία, τίθενται από τον Pareto στον αντίποδα της θρησκείας και της μεταφυσικής, τις οποίες θεωρεί πάντοτε ως “μη-λογικές”³⁶⁸. Τις έννοιες της θρησκείας και της μεταφυσικής μαζί με την ηθική, τις εξετάζει υπό το πρίσμα της ενδεχόμενης δυνατότητας “επαλήθευσής” τους³⁶⁹, η οποία όμως σε καμία περίπτωση δε θεωρεί πως είναι εφικτή. Ο ίδιος κατατάσσει τη θεολογία, την ηθική και ορισμένους ακόμη κλάδους, στις λεγόμενες κοινωνικές “επιστήμες”, οι οποίες ασχολούνται με την προσπάθεια του ανθρώπου να ανακαλύψει την αυθεντική του ταυτότητα και προοπτική³⁷⁰, χωρίς απαραίτητα να μπορούν να αποδειχθούν επιστημονικά.

Στη συνέχεια διατείνεται ότι οποιοσδήποτε το επιθυμεί, μπορεί ανενόχλητος να αποδώσει θεολογικό περιεχόμενο ακόμη και στη “θεωρία του Νεύτωνα”, αυτό όμως δε σημαίνει ότι πρέπει να συγχέεται το ίδιο εύκολα το είναι με το φαίνεσθαι³⁷¹, η επιστήμη με τη θεολογία. Η εν λόγω δήλωση του Pareto αποτελεί απόδειξη της επιμονής του σχετικά με την αξία της πειραματικής-λογικής μεθόδου έρευνας και αντίληψης των πραγμάτων. Έτσι, η τάση όλων όσων διακατέχονται από διαφόρων ειδών μεταφυσικές αντιλήψεις, να παραφράζουν σύμφωνα με τα πιστεύω τους τα δεδομένα και τα αποτελέσματα που προέρχονται από “πειραματικές έρευνες”, αλλοιώνει το περιεχόμενό τους με στοιχεία άκρως αντιεπιστημονικά³⁷².

Ο Pareto μιλάει και για τη “δυναμική των δογμάτων”, επισημαίνοντας ότι οι θεωρίες, ανάλογα με τον τύπο τους, παρουσιάζουν ορισμένα συγκεκριμένα στοιχεία. Για παράδειγμα, εκείνες που σχετίζονται με τις θετικές επιστήμες θεωρεί πως βρίσκονται εγγύτερα στην “πειραματική πραγματικότητα”, ενώ όσες φέρουν μεταφυσικό περιεχόμενο εντός τους είναι περισσότερο αφηρημένες³⁷³ και είναι σαφώς δυσκολότερο να αποδειχτούν.

Υποστηρίζει ότι στα μη καλλιεργημένα άτομα, η σύνδεση της “θεότητας” με τα “πειραματικά γεγονότα” είναι ευκολότερη και συνηθέστερη απ' ό,τι στους μορφωμένους ανθρώπους. Βέβαια και οι δεύτεροι, εάν δε διέπονται από το λογικο-πειραματικό τρόπο σκέψης, έχουν την τάση να συνδέουν εξίσου την επιστήμη με ασαφείς μεταφυσικές έννοιες και κατηγορίες³⁷⁴. Η μόρφωση του ατόμου, λοιπόν, δεν αποτελεί ακριβή δείκτη σύνδεσης της πίστης με την επιστήμη. Εκείνο που έχει πραγματικά σημασία είναι η θέληση του ανθρώπου για την

367 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sunto di alcuni capitoli di un nuovo trattato di economia pura*, σ.222.

368 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.34.

369 Στο ίδιο, σ.37.

370 Στο ίδιο, σ.106.

371 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sunto di alcuni capitoli di un nuovo trattato di economia pura*, σ.233.

372 Στο ίδιο, σ.234.

373 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.106-107.

374 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.197-199.

απόκτηση επιστημονικά αποδεδειγμένης γνώσης.

Βέβαια, ακόμη κι έτσι, υποστηρίζει ότι το έντονο θρησκευτικό αίσθημα που συχνά διέπει τον άνθρωπο δύναται να αποτελέσει κίνδυνο για την εξέλιξη των λεγόμενων θετικών επιστημών³⁷⁵. Το εν λόγω αίσθημα, μέσω των διαφόρων τάσεων και προκαταλήψεων που τείνει να δημιουργεί στο άτομο, το απομακρύνει από την οποιαδήποτε προσπάθεια και επιθυμία για επιστημονική τεκμηρίωση και απόδειξη των κοινωνικών, πολιτικών, αλλά και φυσικών γεγονότων και φαινομένων.

Κάνει έπειτα λόγο για τον ορθολογισμό, τον οποίο χαρακτηρίζει ως “μία από τις διανοητικές θρησκείες”, ο οποίος στην ουσία του καταβάλλει προσπάθεια προκειμένου να εξαλείψει κάθε υφιστάμενη διαφοροποίηση μεταξύ επιστήμης και πίστης³⁷⁶. Κάτι τέτοιο, αποτελεί άσκοπη επιδίωξη, η οποία ούτε λαμβάνει υπόψη τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται και ενεργεί το ανθρώπινο ον μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής πραγματικότητας³⁷⁷, ούτε διαχωρίζει και οριοθετεί το χώρο στον οποίο κινείται το καθένα από τα δύο αυτά, διαφορετικά μεταξύ τους αντικείμενα.

Όσον αφορά τους επιστήμονες, ο ίδιος επισημαίνει ότι εκείνοι συχνά δεν υπηρετούν ανιδιοτελώς και αντικειμενικώς την επιστήμη τους, αλλά επηρεάζονται και καθοδηγούνται όχι μόνο από συμφέροντα, αλλά και από προσωπικές πεποιθήσεις. Ως σχετικό παράδειγμα αναφέρει τους “χριστιανούς οικονομολόγους”, οι οποίοι κινούνται, δρουν και ερευνούν πάντοτε υπό τη σκιά της θρησκείας τους και της θεολογικής της διδασκαλίας³⁷⁸.

Τονίζει την ανάγκη για προσέγγιση με “πειραματικά επιχειρήματα σε προτάσεις που η πίστη και τα συμφέροντα παράγουν και καλωσορίζουν”³⁷⁹. Η “πίστη” αυτή στην οποία αναφέρεται ο Pareto περιλαμβάνει όλων των ειδών τις πεποιθήσεις-θεωρίες που μπορούν να θρησκευοποιηθούν και να εξυπηρετήσουν συμφέροντα, ενώ ανάμεσα σε εκείνες κατατάσσει και τη θρησκευτική πίστη.

Ο Pareto τονίζει ότι οι διαφόρων ειδών πεποιθήσεις-ιδεολογίες, δύναται συχνά να αποτελέσουν εμπόδια στο δρόμο για τη “γνώση του πραγματικού πειραματισμού”³⁸⁰, καθώς φανατίζουν τον άνθρωπο, εμποδίζοντάς τον να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες. Η “πειραματική επιστήμη” είναι για τον ίδιο αδιαμφισβήτητα και με κάθε τρόπο πιο αντικειμενική σε ό,τι αφορά τον άνθρωπο, τη φύση και τα πάθη του απ' ό,τι η “Εκκλησία” και η διδασκαλία της³⁸¹. Το ίδιο ισχύει και για κάθε άλλη θρησκεία, αλλά και κάθε άλλη κοινωνικοπολιτική ιδεολογία που απολυτοποιεί τα πιστεύω της.

Κάθε τρόπος σκέψης και αντίληψης των πραγμάτων, προερχόμενος από “συναισθήματα,

375 V.PARETO, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.55.

376 Στο ίδιο, σ.131.

377 Στο ίδιο, σ.131.

378 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.107.

379 Στο ίδιο, σ.202.

380 Στο ίδιο, σ.309.

381 Στο ίδιο, σ.317.

επιθυμίες, προκαταλήψεις και ενδιαφέροντα” του ανθρώπου, που διατυπώνεται δίχως ουσιαστική επιχειρηματολογία και αποδείξεις προερχόμενες από πειράματα, δε δύναται να θεωρηθεί επιστημονικός³⁸². Για το λόγο αυτό θέτει ως προσωπικό του στόχο να καταστήσει την έρευνά του άκρως επιστημονική και πειραματική, απαλλάσσοντάς τη από κάθε δέσμευση που επιβάλλει η οποιοδήποτε είδους “πίστη”³⁸³.

Θεωρεί ακόμη ότι ο Θεός δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας και παρατήρησης, οπότε η αυθεντική επιστήμη δεν έχει λόγο να ασχολείται μαζί Του³⁸⁴. Το ίδιο ισχύει και σε ό,τι αφορά τις διάφορες θρησκευτικές έννοιες³⁸⁵, οι οποίες προϋποθέτουν την πίστη και δε δύνανται να αποδειχθούν πειραματικά, παρά μόνο να παρατηρηθεί η πορεία και επιρροή τους στην κοινωνία και τον άνθρωπο.

Η θρησκευτική τελετουργία γενικότερα, τονίζει ότι δεν αποτελεί μια πρακτική που επιδέχεται λογικο-πειραματική έρευνα, καθώς δεν έχει καμία επιστημονική βάση και έχει ως στόχο να εξωτερικεύσει με συγκεκριμένο τρόπο τα ανθρώπινα συναισθήματα³⁸⁶. Το ίδιο ισχύει και για το θρησκευτικό φαινόμενο σε όλες του τις μορφές, το οποίο προκύπτει από το ανθρώπινο θρησκευτικό αίσθημα και όχι μέσα από την ενασχόληση με την επιστήμη, τη λογική και το πείραμα³⁸⁷.

Για τον Pareto, η επιστήμη ισούται με την αλήθεια³⁸⁸ και την προσπάθεια εύρεσης και απόδειξής της. Η άνθιση όμως της επιστήμης και η συσσώρευση πληροφοριών και γνώσεων από πλευράς του ανθρώπου, δημιούργησε σε μεγάλο βαθμό την προσδοκία ότι “η επιστήμη θα μπορούσε να αντικαταστήσει τη θρησκεία”³⁸⁹, κάτι που ο ίδιος θεωρεί άτοπο και ανούσιο. Για εκείνον, τόσο το θρησκευτικό φαινόμενο όσο και κάθε άλλο αντικείμενο που εκτείνεται πέραν της λογικής και επιστημονικής απόδειξης είναι επιβλαβές για τον άνθρωπο³⁹⁰, περιορίζοντας τις ικανότητές του και εγκλωβίζοντάς τον σε έναν τρόπο σκέψης που δε συμβαδίζει με την πραγματικότητα.

Ο κοινωνικός ρόλος της επιστήμης δεν είναι η θρησκευιοποίηση, καθώς η επιστήμη δε στοχεύει στο να μεταβάλλει το πρωταρχικό της περιεχόμενο αναζητώντας το Απόλυτο ή τη μία και μοναδική αλήθεια. Το μόνο που επιδιώκει είναι να παρατηρήσει και να ερευνήσει τα απτά γεγονότα³⁹¹. Όσοι πιστεύουν ότι ισχύει κάτι διαφορετικό απ' αυτό, πλανώνται και αδυνατούν να σκεφτούν καθαρά και λογικά³⁹².

382 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.26.

383 Στο ίδιο, σ.32.

384 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.147.

385 Στο ίδιο, σ.157.

386 Στο ίδιο, σ.202.

387 Στο ίδιο, σ.233.

388 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.122.

389 Στο ίδιο, σ.128.

390 Στο ίδιο, σ.128.

391 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.159.

392 Στο ίδιο, σ.159.

Παρόλ' αυτά, ο Pareto θεωρεί μείζονος σημασίας την ενασχόληση της επιστήμης με τις ανθρώπινες συμπεριφορές που δεν πηγάζουν από τη λογική³⁹³, αλλά μονάχα ως γεγονότα που λαμβάνουν χώρα εντός της κοινωνικής πραγματικότητας. Στις εν λόγω συμπεριφορές πιστεύει ότι ανήκει τόσο η θρησκεία όσο και η μεταφυσική, οι οποίες είναι ωφέλιμο να εξετάζονται με τρόπο όσο γίνεται πιο αντικειμενικό και αποστασιοποιημένο³⁹⁴. Ως σκοπό εξέτασης και παρατήρησης των θρησκευτικών και των λοιπών μη λογικών κατά τον ίδιο συμπεριφορών του ανθρώπου, θέτει την προσπάθεια απόδειξης του γεγονότος ότι πίσω από εκείνες κρύβονται βαθύτερες αιτίες που ωθούν το άτομο να πιστέψει σε αυτές³⁹⁵.

Αν και η έρευνα των βαθύτερων αιτιών της συμπεριφοράς του ανθρώπου δύναται να βλάψει σημαντικά τη θρησκευτική πίστη, ωστόσο είναι πραγματικά ωφέλιμη όσον αφορά τη μελλοντική εξέλιξη της “πειραματικής επιστήμης”³⁹⁶. Αυτό, διότι θα απογυμνώσει τα βαθύτερα ανθρώπινα συναισθήματα από τους συμβολισμούς με τους οποίους είναι ενδεδυμένα, καθιστώντας τα επιστημονικώς παρατηρήσιμα και οδηγώντας έτσι, σε μια ουσιαστική κατανόηση της ανθρώπινης ψυχροσύνθεσης.

Εν κατακλείδι, ο Pareto, αν και υποστηρίζει ότι τόσο η θρησκεία όσο και η επιστήμη προέρχονται από την προσπάθεια του ανθρώπου να ξεπεράσει τον εαυτό του και να κατανοήσει όσα συμβαίνουν γύρω του, εντούτοις τις διαχωρίζει πλήρως μεταξύ τους. Η θρησκεία δεν μπορεί να είναι επιστημονική, καθώς αδυνατεί να διερευνήσει και να αποδείξει το αληθές των πεποιθήσεων και της διδασκαλίας της. Αν και εκείνη έχει την τάση να βασίζεται σε αυθαίρετα και ανεπαρκώς αιτιολογημένα συμπεράσματα, ο Pareto αναγνωρίζει την ικανότητά της να ασκεί σημαντική επιρροή στον τρόπο σκέψης και λειτουργίας του ανθρώπου, καθώς και την υπό προϋποθέσεις κοινωνική της χρησιμότητα. Την εν λόγω θρησκευτική προοπτική τη συνδέει κυρίως με την επικουρική χρήση της θρησκείας για την επίτευξη στόχων ως προς την έκφραση ισχυρών συναισθημάτων και τη βελτίωση του κόσμου και του ανθρώπου. Μεταξύ των δύο προτιμάει ξεκάθαρα την επιστήμη με την πειραματική της μέθοδο και την αντικειμενικότητα που τη χαρακτηρίζει, παρά τη θρησκεία με τη συγκεχυμένη πίστη της και τις ανυπόστατες υποσχέσεις της, ενώ θεωρεί απαραίτητη τη διατήρηση της απόστασης μεταξύ τους, για τη διαφύλαξη του επιστημονικού τρόπου σκέψης και έρευνας. Τέλος, θεωρεί εξέχουσας σημασίας τη διερεύνηση των θρησκευτικών αισθημάτων και συμπεριφορών από πλευράς της επιστήμης, καθώς μια τέτοια έρευνα θα συμβάλλει τα μέγιστα στην καλύτερη δυνατή κατανόηση του ανθρώπινου ψυχισμού.

393 Στο ίδιο, σ.159-160.

394 Στο ίδιο, σ.161.

395 Στο ίδιο, σ.171.

396 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.51.

2.5. Θρησκεία και μεταφυσική

Ο κλάδος της "μεταφυσικής" έχει μελετηθεί ήδη από τα αρχαία χρόνια από πληθώρα ατόμων που επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν τη θεμελιώδη φύση της ύπαρξης και του κόσμου που την περιβάλλει. Μέχρι και σήμερα, όμως, παρατηρείται μια αδυναμία να δοθεί ένας οικουμενικά αποδεκτός ορισμός του όρου "μεταφυσική", η οποία είναι εμφανής και στο έργο του Pareto. Πιο συγκεκριμένα, ο τελευταίος δεν ορίζει σαφώς την έννοια αυτή, γίνεται όμως αντιληπτό μέσα από τον τρόπο με τον οποίο τη χρησιμοποιεί στα έργα του, πως ως μεταφυσική θεωρεί οποιοδήποτε στοιχείο αδυνατεί να αποδείξει με τρόπο επιστημονικό αυτά που πρεσβεύει. Κατά τον τρόπο αυτό, η μεταφυσική, σύμφωνα τον Pareto, περιλαμβάνει ιδεολογίες όπως ο σοσιαλισμός. Είναι ακόμα εμφανές ότι αντιλαμβάνεται τη θρησκεία ως μία ακόμα "ιδεολογία" η οποία αδυνατεί να υποστηρίξει επιστημονικά τα λεγόμενα της, γεγονός που την εντάσσει στα πλαίσια της μεταφυσικής.

Ο Pareto παρατηρεί όχι μόνο την αποδυνάμωση και τη σταδιακή εξάλειψη του θρησκευτικού φαινομένου, αλλά και τη συχνή εναλλαγή θρησκειών και θεολογικών συστημάτων³⁹⁷. Υποστηρίζει ότι δύναται κάποιος να συναντήσει εξίσου τη θεολογική και τη μεταφυσική σκέψη και διδασκαλία εντός όλων των περιόδων της ανθρώπινης ιστορίας³⁹⁸, ενώ πιστεύει ότι η πίστη και η απιστία παίρνουν διαρκώς η μία τη σκυτάλη από την άλλη εντός της ανθρώπινης ιστορικής και κοινωνικής πορείας³⁹⁹. Έτσι, γίνεται για ακόμη μια φορά εμφανής η ανάγκη και η προσπάθεια του ανθρώπου να γνωρίσει το άγνωστο και να ανακαλύψει το νόημα της ύπαρξής του.

Η θρησκευτική πίστη για τον ίδιο, όπως και η μεταφυσική πίστη, έχουν ένα ουσιαστικό και κοινό μεταξύ τους στοιχείο, το γεγονός ότι και οι δύο "επιδιώκουν την εύρεση του τόπου της απόλυτης, της αιώνιας ανάπαυσης"⁴⁰⁰. Στοχεύουν στην τελείωση του ανθρώπου και στην επανεύρεση της αυθεντικότητάς του, η οποία θα τον φέρει σε πλήρη επικοινωνία με το Απόλυτο, με τους υπόλοιπους ανθρώπους, αλλά και με τον ίδιο του τον εαυτό.

Όσο περισσότερο μια θρησκεία προσπαθεί να πετύχει την τελειότητα, τόσο πιο κοντά έρχεται στη νόθευσή της με στοιχεία μεταφυσικά, στην αλλοίωση ή ακόμα και στην εξαφάνισή της⁴⁰¹. Κατά τον τρόπο αυτό, η θρησκεία απεμπολεί το πρωταρχικό της περιεχόμενο, αποστασιοποιείται από την ισχύουσα κοινωνική πραγματικότητα και καταλήγει να αδιαφορεί για το σύγχρονο άνθρωπο και τις ανάγκες του.

Ο Pareto δηλώνει ότι δε βρισκόμαστε σε σημείο που να γνωρίζουμε όλες εκείνες τις

397 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1309-1310.

398 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.199.

399 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.129.

400 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.1729.

401 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1354.

“δυνάμεις” που επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κοινωνική πραγματικότητα και πως εκείνα που μπορούμε να γνωρίζουμε, καλύτερα θα είναι να προέρχονται από την “εμπειρία” και όχι από τη “μεταφυσική και την πίστη”⁴⁰². Η παρατήρηση της κοινωνίας και της συμπεριφοράς του ανθρώπου μέσα σε αυτή είναι ο ασφαλέστερος τρόπος για να γνωρίσει ο άνθρωπος τον εαυτό του και να μάθει να αποφεύγει τα λάθη του παρελθόντος.

Επισημαίνει, έπειτα, την ισχύουσα σε κοινωνικό επίπεδο αντίθεση μεταξύ της πραγματικότητας, η οποία είναι κάτι το απτό και δύναται να μελετηθεί, σε αντίθεση με τη μεταφυσική, η οποία δε διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό οδηγεί στη δημιουργία συγκρουόμενων μεταξύ τους πεποιθήσεων και στην εκδήλωση κοινωνικών αναταραχών⁴⁰³. Τα διάφορα επαναστατικά, κοινωνικοπολιτικά κινήματα που προκύπτουν από τις εν λόγω αναταραχές ενεργούν σχεδόν πάντα κατά τρόπο αποκλίνοντα σε σχέση με την παραδοσιακή θρησκεία, χρησιμοποιώντας ωφελμιστικά τη δύναμη που πηγάζει από τη συσπείρωση των μελών τους (όπως συνέβη και κατά τη διάρκεια της ρώσικης επανάστασης), στηριζόμενα σε μη ειρηνικές μεθόδους προκειμένου να υλοποιήσουν τους στόχους τους⁴⁰⁴. Έτσι, δημιουργούνται εκ νέου συγκρούσεις που διαταράσσουν την κοινωνική σταθερότητα και ευημερία.

Ο ίδιος υπογραμμίζει και την προτίμηση που δείχνουν οι καθημερινοί άνθρωποι του μόχθου στα προβλήματα της καθημερινότητάς τους, παρά στη “μεταφυσική”⁴⁰⁵ και την πίστη. Η συμπεριφορά τους αυτή θεωρείται λογική από τον Pareto, καθώς τα σημαντικά προβλήματα βιοπορισμού που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους, τους οδηγούν στην αναζήτηση άμεσων οικονομικών λύσεων, καθιστώντας δευτερεύουσες τις όποιες πνευματικές και υπαρξιακές τους αναζητήσεις.

Λόγω της γενικότερης κοινωνικοοικονομικής παρακμής ανά τον κόσμο, πολλοί είναι οι άνθρωποι που εξαιτίας της δυσαρέσκειάς τους καταλήγουν να εναποθέτουν τις ελπίδες τους για μια διακαιότερη κοινωνία και ένα πιο αισιόδοξο μέλλον στις διάφορες μεταφυσικού τύπου ιδεολογίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων ιδεολογιών είναι η “ιερή Δημοκρατία”, η “ιερή Πρόοδος”, η ιδέα σχετικά με το “θεϊκό Προλεταριάτο” κ.ο.κ⁴⁰⁶.

Ο Pareto διασαφηνίζει ότι “η πίστη και ο ιδεαλισμός”, που διακατέχουν τις λαϊκές μάζες, τις καθιστούν ευάλωτες και τις αποπροσανατολίζουν από τις πραγματικές τους ανάγκες και επιθυμίες⁴⁰⁷, καθώς και από τα ίδια τους τα συμφέροντα. Ακόμη και η ισχύουσα έννοια της δικαιοσύνης, ανήκει σε αυτές τις λεγόμενες “μεταφυσικές έννοιες”⁴⁰⁸, οι οποίες χειραγωγούν τον

402 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.208.

403 Στο ίδιο, σ.246.

404 Στο ίδιο, σ.248.

405 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.30.

406 Στο ίδιο, σ.76.

407 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.27.

408 Στο ίδιο, σ.42.

άνθρωπο και περιορίζουν την ελευθερία και τις προοπτικές του, ορίζοντας τη συμπεριφορά του και εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Επιλογικά, τόσο η θρησκεία όσο και η μεταφυσική, έχουν την ικανότητα να ωθούν τον άνθρωπο σε μια αέναη προσπάθεια νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής, προσπαθώντας να απαντήσουν στα μεγάλα και ανεξήγητα έως σήμερα υπαρξιακά του ερωτήματα. Έχουν σκοπό να τον ανυψώσουν πνευματικά και να του δώσουν τα εφόδια που χρειάζεται προκειμένου να ανοικοδομήσει μια κοινωνία καλύτερη, ενώ συχνά δημιουργούν ένθερμους υποστηρικτές που απολυτοποιούν τα πιστεύω τους, τα ανάγουν σε θρησκεία και επιδιώκουν να τα επιβάλλουν στην κοινωνία με διάφορα μέσα. Όσον αφορά την επιστημονική τους υπόσταση είναι το ίδιο ανεπαρκώς τεκμηριωμένες, καθώς βασίζονται σε προσωπικές πεποιθήσεις και όχι στο πείραμα και την παρατήρηση, αδυνατώντας έτσι να αποδείξουν τόσο την αντικειμενικότητα των πεποιθήσεών τους όσο και την αποτελεσματικότητα των λύσεων που προτείνουν για τη βελτίωση του κόσμου και του ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, η θρησκεία προωθεί και δημιουργεί ηπιότερες και ειρηνικότερες κοινωνικές πρακτικές από τη μεταφυσική, η οποία συχνά στρέφεται στη βία για την επίτευξη των στόχων της κλονίζοντας έτσι την κοινωνική ευταξία. Τέλος, ως προς την κοινωνική τους λειτουργία, τόσο η θρησκεία όσο και η μεταφυσική χρησιμοποιούνται συχνά ως εργαλεία μέσω των οποίων επηρεάζεται η κοινή γνώμη και συμπεριφορά προς όφελος της άρχουσας κοινωνικής “ελίτ”.

2.6. Η λειτουργικότητα των θρησκευτικών δογμάτων

Ο Pareto τονίζει ότι ένα δόγμα δεν αποκλείεται να έχει κοινωνική χρησιμότητα, δίχως όμως κάτι τέτοιο να θεωρείται ως δεδομένο⁴⁰⁹. Ο σκοπός των δογμάτων δεν είναι άλλος από το να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε έναν τρόπο ζωής που θα ωφελήσει τόσο τον ίδιο όσο και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο⁴¹⁰. Βέβαια, συχνά μέσα από τις ιδέες που προωθούν, τυφλώνουν τους ανθρώπους και τους διχάζουν, καθιστώντας τους ανίκανους να δούν την αυθεντική κοινωνική χρησιμότητα της πίστης(με κάθε της μορφή)⁴¹¹, απαλλαγμένης από τις προκαταλήψεις και τα συμφέροντα.

Η κοινωνική χρησιμότητα και επίδραση των δογμάτων δε δύναται να εξετασθεί με βάση τα λογικά στοιχεία και επιχειρήματα που συναντά κάποιος εντός τους⁴¹², μιας και εκείνα είναι ιδιαίτερος περιορισμένα και πάντοτε διαμορφωμένα προς όφελος της πίστης που υπηρετούν. Έτσι, θα πρέπει κανείς να ψάξει βαθύτερα προκειμένου να ανακαλύψει την κοινωνική προοπτική των δογμάτων, η οποία έγκειται στην ικανότητά τους να επηρεάζουν την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση και συμπεριφορά.

Ο Pareto στέκεται απέναντι σε κάθε είδους δογματισμό και τον καταδικάζει⁴¹³ για τη δυνατότητά του να χειραγωγεί και να διχάζει τους ανθρώπους. Ο δογματισμός που πηγάζει από τη θρησκευτική πίστη και συμπεριφορά συνδέεται άμεσα με την επιρρέπεια των ανθρώπων στη δημιουργία “μαζών”⁴¹⁴ που καταργεί τη μοναδικότητά τους και τους καθιστά απρόσωπους και άβουλους.

Κάνει επίσης λόγο για τις άρχουσες τάξεις ανά τον κόσμο, οι οποίες ανέκαθεν ενστερνίζονταν και χρησιμοποιούσαν τα δόγματα και τις πεποιθήσεις που εξυπηρετούσαν καλύτερα τις επιδιώξεις τους⁴¹⁵. Φυσικά, οι εν λόγω επιδιώξεις δεν αφορούσαν ποτέ το ευρύτερο κοινωνικό καλό, αλλά σχετιζόνταν πάντοτε με την εξασφάλιση της επιβολής των κοινωνικών ελίτ, καθώς και τη συσσώρευση πλούτου στα ταμεία τους.

Ο ίδιος αναφέρεται και στους ανθρώπους που αφήνονται στο θέλημα του Θεού και στη διδασκαλία των θρησκευτικών δογμάτων, υπογραμμίζοντας ότι εκείνοι φοβούνται ή απλώς δεν είναι πρόθυμοι να αγωνισθούν για τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου⁴¹⁶. Έτσι, εναποθέτουν τις ελπίδες τους στη θρησκεία και την έτοιμη λύση που εκείνη τους προσφέρει. Παρόλ' αυτά, δε

409 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1059.

410 Στο ίδιο, σ.1311.

411 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.140.

412 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.126.

413 Στο ίδιο, σ.47.

414 Στο ίδιο, σ.63.

415 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.154-155.

416 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1330.

διστάζει να παραδεχτεί τη μεγάλη επιρροή και δύναμη που διαθέτει η θρησκεία⁴¹⁷, η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για το γενικότερο “κοινωνικό καλό” και τη δημιουργία μιας κοινωνίας δικαιότερης και πιο ανθρώπινης εάν αξιοποιηθεί σωστά.

Συμπερασματικά, το δόγμα για τον Pareto έχει τη δυνατότητα να συμβάλλει στη δημιουργία ενός κόσμου ιδανικότερου υπό την προϋπόθεση της αποδέσμευσής του από τα διάφορα συμφέροντα. Αυτό, διότι δύναται μέσα από τη διδασκαλία του να απαλύνει τον ψυχικό πόνο και τον φόβο του ανθρώπου, καθώς και να επηρεάσει σε πολύ μεγάλο βαθμό τον τρόπο σκέψης και δράσης του, ωθώντας τον προς το κοινό καλό. Παραταύτα, συχνά χρησιμοποιείται από τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα προκειμένου να χειραγωγήσουν το λαό, εξυπηρετώντας τις ιδιοτελείς τους επιδιώξεις και ικανοποιώντας τη δίψα τους για εξουσία.

417 Στο ίδιο, σ.1345.

2.7. Θρησκεία και ανθρωπισμός

Ο Pareto κάνει ιδιαίτερη μνεία για τη φυσική ροπή του ανθρώπου στο να θρησκεύει, κατά τον ίδιο τρόπο που ασχολείται με την κοινωνία, την οικονομία και την ηθική⁴¹⁸. Κάθε επί μέρους στοιχείο της καθημερινής του ζωής και της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, το οποίο του δημιουργεί έντονα συναισθήματα, προσελκύει το ενδιαφέρον του ανθρώπου και τον ωθεί να ασχοληθεί με αυτό.

Με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, η θρησκευτικού χαρακτήρα πίστη οδηγείται σε μια όλο και πιο θεωρητική πίστη που φέρει έντονα ανθρωπιστικά χαρακτηριστικά, γεγονός που συναντάται ακόμη και σε σύγχρονους του Pareto θεολόγους⁴¹⁹. Όμως, η στροφή προς μια τέτοιου είδους θρησκευτική πίστη θεωρεί ότι είναι πιο ωφέλιμη και πιο αυθεντική από την στείρα υιοθέτηση της παραδοσιακής θρησκείας και λατρείας⁴²⁰.

Ο ανθρωπισμός ως ιδέα εξαπλώνεται ραγδαία, αποκτώντας όλο και περισσότερα θρησκευτικά χαρακτηριστικά όπως είναι η αυθεντία, οι πιστοί, η λατρεία κ.ο.κ⁴²¹. Μέσα από την εξάπλωση του ανθρωπισμού παραγκωνίζεται σταδιακά το θρησκευτικό φαινόμενο και μειώνεται η συμμετοχή των ανθρώπων σε εκείνο⁴²². Έτσι, γίνεται αντιληπτή μια φθίνουσα πορεία του ίδιου του θρησκευτικού φαινομένου με το πέρασμα του χρόνου. Υπάρχουν θρησκείες που κατάφεραν να αντέξουν στο χρόνο, διότι ανταποκρίθηκαν καλύτερα στις ανάγκες του ανθρώπου και άλλες που ξεθώριασαν σιγά σιγά μέχρι που χάθηκαν τελείως⁴²³. Όμως, η έως τώρα επιβίωσή τους δεν εγγυάται και τη συνέχεια της ύπαρξής τους στο μέλλον.

Μεγάλοι διανοητές και ανθρωπιστές όπως ο Comte, ο Spencer κ.ο.κ. χαρακτηρίζονται από τον Pareto ως “χριστιανοί δίχως Χριστό”. Αυτό, διότι ενώ διαφέρουν σε αρκετά πράγματα από τις αρχές του Χριστιανισμού, ωστόσο, εστιάζουν ιδιαίτερος στην ηθική του ανθρώπου και παρουσιάζουν στο έργο τους παρόμοια “κατάλοιπα” με εκείνα που παρουσιάζει και ο Χριστιανισμός⁴²⁴. Καθίσταται έτσι σαφές ότι τα ανθρωπιστικά ιδεώδη έχουν συνδυαστεί στη σκέψη και το έργο τους με την πίστη, δημιουργώντας ένα συνονθύλευμα προσωπικών πεποιθήσεων που έχουν αντικαταστήσει τη θρησκεία αυτή καθαυτή ως ρυθμιστή του τρόπου σκέψης και λειτουργίας τους.

Εν κατακλείδι, ο ανθρωπισμός για τον Pareto παρουσιάζεται με δύο διαφορετικές μορφές μέσα στην κοινωνία. Αφενός εισχωρεί στο θρησκευτικό φαινόμενο και το διαποτίζει με τις δικές

418 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.14-15.

419 Στο ίδιο, σ.49.

420 Στο ίδιο, σ.50.

421 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1157.

422 Στο ίδιο, σ.1157.

423 Στο ίδιο, σ.1110.

424 Στο ίδιο, σ.1066.

του πεποιθήσεις και το δικό του τρόπο θέασης του κόσμου και του ανθρώπου, αλλοιώνοντας το αρχικό περιεχόμενο μιας θρησκείας. Αφετέρου κερδίζει συνεχώς έδαφος έναντι του θρησκευτικού φαινομένου και υιοθετεί θρησκευτικά χαρακτηριστικά, ενώ οι ιδέες που προωθεί απολυτοποιούνται και ανάγονται σε ένα νέο είδος εκκοσμικευμένης θρησκείας. Τέλος, ο Pareto συμφωνεί με την προσπάθεια για αντικατάσταση της θρησκευτικής πίστης από ανθρωπιστικά και άλλα κοινωνικοπολιτικά ιδεώδη, καθώς έτσι θεωρεί ότι η πίστη θα αποκτήσει πιο πρακτικό χαρακτήρα και θα ανταποκρίνεται καλύτερα στα δεδομένα της ισχύουσας κοινωνικής πραγματικότητας.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

3.1. Θρησκεία και σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα

Ο Pareto θεωρεί ότι το θρησκευτικό φαινόμενο γενικότερα απορρέει από την ίδια την ανθρώπινη κοινωνία, αποτελώντας ένα ανθρώπινο και κοινωνικό κατασκεύασμα που ασκεί μεγάλη επιρροή σε πλήθος ανθρώπων⁴²⁵. Ο ίδιος, έχοντας μελετήσει εις βάθος τις διάφορες θρησκείες, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το θρησκευτικό φαινόμενο, εκτός από έκφραση της ανθρώπινης ψυχρής σύνθεσης και επιθυμίας, δε δύναται να διαδραματίσει κάποιον άλλο ουσιαστικότερο και θετικότερο κοινωνικό ρόλο και για το λόγο αυτό άσκησε δριμυία κριτική σε αυτό. Εντόπισε την κοινωνική του χρήση στη χειραγώγηση του ανθρώπινου ψυχισμού, γεγονός που αντανακλά μια παρηκμασμένη και διεφθαρμένη κοινωνία⁴²⁶, η οποία αδυνατεί να απελευθερωθεί από τα ίδια της τα δεσμά, αποτελώντας έρμαιο των παθών της.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το θρησκευτικό φαινόμενο, υποστηρίζει ότι εκείνο είναι μία ακόμη εκ των πολλών θεωριών που επιδιώκουν να εξετάσουν τα κοινωνικά γεγονότα και τις κοινωνικές συνθήκες, αναζητώντας την πηγή της προέλευσής τους. Την ίδια γνώμη έχει και για τους τομείς του δικαίου, της ηθικής κ.ο.κ.⁴²⁷. Η κοινωνία και οι δομές της είναι από τα βασικά θέματα με τα οποία ασχολείται κάθε πίστη, καθώς αφορά άμεσα τον ίδιο τον άνθρωπο, τις συνθήκες διαβίωσής του, αλλά και τη συνύπαρξή του με τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Εάν οι άνθρωποι δε ζούσαν σε κοινωνίες αλλά ήταν διασκορπισμένοι, θα είχαν διαφορετικές μεταξύ τους θρησκευτικές, ηθικές και συναισθηματικές αντιλήψεις και εμπειρίες⁴²⁸. Μέσα, όμως, σε μια οργανωμένη κοινωνία προωθείται αναπόφευκτα και ενδυναμώνεται το κοινό αίσθημα και οι άνθρωποι μαθαίνουν να μοιράζονται μεταξύ τους εμπειρίες, συναισθήματα και πεποιθήσεις, οι οποίες τους φέρνουν εγγύτερα τον έναν στον άλλο.

Ο Pareto επισημαίνει ότι συμφωνεί με την πεποίθηση του Ντυρκέμ ότι “στις κρίσεις συλλογικής έξαρσης γεννιούνται οι θρησκείες”. Κατά τις εν λόγω “κρίσεις” παρατηρεί τη διαρκή και επαναλαμβανόμενη μετάβαση των ανθρώπων και των κοινωνιών από τις θρησκευτικές στις κοινωνικοπολιτικές και εθνικές ιδεολογίες⁴²⁹, οι οποίες πάντοτε προσλαμβάνουν τα ίδια χαρακτηριστικά και καταλήγουν στην απολυτοποίηση και τη θρησκευιοποίησή τους.

Όλες οι θρησκείες (ακόμη και οι θρησκευιοποιημένες ιδεολογίες), όταν επικρατούν απέναντι στις άλλες θρησκείες, προσπαθούν να αποδείξουν τη ανωτερότητά τους έναντι εκείνων, καθώς και την κοινωνική τους χρησιμότητα. Το ίδιο συμβαίνει και στη σύγχρονη του Pareto εποχή από

425 A.B.ΝΙΚΟΛΑΙΔΗΣ, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.46.

426 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.78.

427 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.1, σ.219.

428 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Manuale di Economia Politica*, σ.80.

429 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.227.

πλευράς της επιστήμης απέναντι στο θρησκευτικό φαινόμενο⁴³⁰. Πάντοτε ο κάθε τρόπος σκέψης και νοηματοδότησης του κόσμου και του ανθρώπου τείνει να διεκδικεί την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των υπολοίπων τρόπων σκέψης και δράσης.

Ιδιαίτερη μνεία κάνει ο Pareto και στις “θεολογικές διαμάχες” που μαίνονται μέσα στην κοινωνία και οι οποίες χαρακτηρίζονται από ασάφεια, καθώς και στη δυνατότητα πολλαπλής ερμηνείας κάθε πίστης-ιδεολογίας⁴³¹, επιδιώκοντας έτσι να αποδείξει τη σχετικότητα τους. Όσο και αν προσπαθήσει μια πίστη να αποδείξει την ανωτερότητα και την εγγυρότητα της στηριζόμενη σε θεολογικά ή μεταφυσικά επιχειρήματα, δεν κατορθώνει για τον Pareto, παρά να κάνει εμφανή την έλλειψη αντικειμενικών και ισχυρών επιχειρημάτων από πλευράς της.

Αναλύοντας τα κοινωνικά δεδομένα κατά το έτος 1912, διαβλέπει την τάση ορισμένων κύκλων για “επιστροφή στον Καθολικισμό”. Διαπιστώνει επίσης την έντονη προσκόλληση μεγάλης μερίδας ανθρώπων σε θεοποιημένες κοινωνικές θεωρίες, όπως είναι ο σοσιαλισμός, ο ιμπεριαλισμός κ.ά.⁴³²

Ο Pareto αναφέρει ότι οι θεοποιημένες κοινωνικές θεωρίες, ανάμεσά τους και η θρησκεία, προέρχονται από συγκεκριμένες πεποιθήσεις που έχουν διαμορφωθεί ανά τους αιώνες. Θεωρεί, μάλιστα, την “παγκόσμια σύγκρουση” μεταξύ χωρών και ιδεολογιών που επικρατεί στην εποχή του ως ένα καλό παράδειγμα αποτελέσματος των πεποιθήσεων που διαμορφώνουν οι κοινωνίες⁴³³. Τονίζει ότι οι πεποιθήσεις του κάθε έθνους ξεκίνησαν από το ζήτημα των συνόρων μεταξύ των λαών, κάτι που αποδεικνύει ότι διαμορφώθηκαν από ιστορικές και κοινωνικοπολιτιστικές περιστάσεις και όχι από απλές λογικές και πειραματικές σκέψεις και διερευνήσεις⁴³⁴. Αυτό σημαίνει ότι το γεωπολιτικό, αλλά και το πολιτιστικό περιβάλλον του εκάστοτε έθνους οδήγησαν στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων του καθώς και στην αναγωγή τους σε ύψιστες αλήθειες προκειμένου να δοθεί ένα νόημα στην ίδια του την ύπαρξη.

Έτσι, καθίσταται σαφές ότι οι διάφορες θρησκείες ανά τον κόσμο δεν επιλέχθηκαν από τους ίδιους τους λαούς στους οποίους ευδοκίμησαν κατά το πέρασμα των χρόνων⁴³⁵. Αυτό, διότι στην πραγματικότητα παγιώθηκαν μέσα από συγκεκριμένα γεγονότα, συνθήκες και συναισθήματα, τα οποία ευνοήθηκαν από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής και κοινωνίας.

Επισημαίνει ότι η κάθε πίστη νοηματοδοτεί τον κόσμο και τα επί μέρους στοιχεία του με βάση το δικό της αξιολογικό υπόβαθρο, που στηρίζεται κυρίως στην ιστορική της πορεία και τις

430 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.25.

431 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.141.

432 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.64.

433 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.227.

434 Στο ίδιο, σ.227.

435 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.105.

συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε και διαδόθηκε. Ως σχετικό παράδειγμα, αναφέρει τον οίνο, ο οποίος ενώ χρησιμοποιείται ευρέως στο Χριστιανισμό και τις τελετουργίες του, στο Ισλάμ είναι απαγορευμένος⁴³⁶. Έτσι, τα ίδια πράγματα έχουν διαφορετική αξία και όφελος σε ομάδες ανθρώπων με αποκλίνοντα μεταξύ τους πιστεύω.

Καθώς, λοιπόν, η εκάστοτε πίστη διαδραματίζει κομβικό ρόλο στη ερμηνεία και νοηματοδότηση του κόσμου, η διδασκαλία της και οι λύσεις που εκείνη προτείνει, θεωρούνται πάντοτε ως ο καλύτερος δυνατός τρόπος για την αλλαγή και τη βελτίωση του κόσμου και της κοινωνικής πραγματικότητας. Φέρει, έτσι, ως παράδειγμα τον ιδεατό κόσμο που είχαν στο νου τους και τον οποίο προσπάθησαν να δημιουργήσουν οι “νικητές των ναπολεόντιων πολέμων”, σε σύγκριση με τον ιδανικό κόσμο που προβάλλει το θρησκευτικό φαινόμενο και αίσθημα⁴³⁷.

Αναφέρεται εν συνεχεία στις “ιερές ιδεολογίες”, εννοώντας την ύψιστη σημασία που αποδίδουν στις διάφορες ιδεολογίες οι υποστηρικτές τους, καθώς και στις “θυσίες” που εκείνοι κάνουν για να τις υπηρετήσουν⁴³⁸. Η “θρησκεία” συγκαταλέγεται μέσα στις διάφορες αυτές ιερές “ιδέες”, που φαίνεται να ασκούν πολύ μεγάλη επιρροή όχι μόνο σε κοινωνικό⁴³⁹, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο. Η επιρροή αυτή, όμως, που ασκεί μια θρησκεία δεν μπορεί να υπολογισθεί και να αξιολογηθεί με βάση τη θεολογική της διδασκαλία⁴⁴⁰.

Υπογραμμίζει ότι κάθε είδος “θείου νόμου” δεν έχει την παραμικρή πειραματική σημασία, αν και θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και να διαδραματίσει θετικό ρόλο εντός του κοινωνικού γίνεσθαι⁴⁴¹. Βέβαια, η δυνατότητα αυτή της θρησκείας για κοινωνική χρησιμότητα δε δύναται σε καμία περίπτωση να υπολογισθεί με βάση τη “λογική” και την “έλλογη αξία της θεολογίας της”⁴⁴².

Το ερώτημα, βέβαια, εάν μια “πεποίθηση ή θεωρία” είναι ωφέλιμη για την κοινωνία, δεν έχει να κάνει ούτε και με τη δυνατότητα επιστημονικής απόδειξης ή κατάρριψής της⁴⁴³. Εκείνο που έχει σημασία είναι η δυνατότητα μιας πίστης να δημιουργεί συμπεριφορές που συμβάλλουν στη βελτίωση της κοινωνικής πραγματικότητας, μέσα στην οποία υπάρχει ούτως ή άλλως πλήθος κοινωνικών αιτιών (περισσότερων από τις αντίστοιχες θρησκευτικές αιτίες) που ρυθμίζουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές⁴⁴⁴. Μέσα από τη “θρησκευτική πίστη” μπορούν κάλλιστα να προκύψουν υπό τις κατάλληλες συνθήκες, ανθρώπινες ενέργειες και συμπεριφορές που να είναι ωφέλιμες για το κοινωνικό σύνολο, δίχως βέβαια η δυνατότητά της αυτή να αποτελεί κανόνα⁴⁴⁵.

436 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.100.

437 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.257.

438 Στο ίδιο, σ.201.

439 Στο ίδιο, σ.252.

440 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.1, σ.278.

441 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.32.

442 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.169.

443 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.14.

444 Στο ίδιο, σ.127.

445 Στο ίδιο, σ.127.

Προς επίρρωση των παραπάνω, ο Pareto κάνει λόγο για τη σημασία της “βεβήλωσης” όπως αυτή νοείται σε κάθε θρησκεία, καθώς και για το μείζονα ρόλο που διαδραματίζουν οι διάφορες “τελετές καθαρμού”, οι οποίες αποτελούν την έκφραση της ανάγκης και της επιθυμίας του ανθρώπου για επανέυρεση της αυθεντικότητάς του⁴⁴⁶. Μια εναγώνια προσπάθειά του να αποκαθαρθεί από τις αδυναμίες και τα πάθη που τον μαστίζουν, η οποία επηρεάζει με τη σειρά της την κοινωνική του σκέψη και συμπεριφορά. Το θρησκευτικό φαινόμενο, λοιπόν, μπορεί να είναι ωφέλιμο έως ένα σημείο, βοηθώντας τον άνθρωπο να βελτιωθεί, απομακρύνοντας τον από τον “εγωισμό” του.

Από την άλλη πλευρά, όμως, η χρησιμοθηρική χρήση της, όσο και η σύνδεσή της με την εξουσία την αλλοιώνει σε τέτοιο βαθμό που χάνει την ουσία της και διαδραματίζει ένα ρόλο τελείως διαφορετικό από εκείνον που της αρμόζει. Ο Pareto, λοιπόν, δεν αρνείται τα θετικά χαρακτηριστικά της θρησκείας, αλλά τονίζει ότι μπορεί να προκαλέσει και μεγάλα δεινά στην κοινωνία, διαιωνίζοντας αντιπαλότητες και υποβοηθώντας προσωπικές φιλοδοξίες⁴⁴⁷.

Ο Pareto παρατηρεί την παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα και μέσα από τις επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρεί την αντανάκλαση της κυκλικής κίνησης της οικονομίας εντός της κοινωνίας μέσα από το θρησκευτικό στοιχείο. Ως παράδειγμα για τα παραπάνω αναφέρει τη διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης σχετικά με το όραμα του Φαραώ με τις επτά ισχνές αγελάδες που εμφανίστηκαν και κατέφαγαν επτά παχιές αγελάδες και το οποίο ερμηνεύτηκε από τον Ιωσήφ ως μια επταετής κρίση-λιμός που επρόκειτο να μαστίσει την Αύγυπτο μετά από μια επταετή περίοδο ευημερίας⁴⁴⁸. Μέσα από το εν λόγω παράδειγμα γίνεται κατανοητή η επαναλαμβανόμενη πορεία της οικονομίας, η οποία ακολουθεί από τα αρχαία ήδη χρόνια το ίδιο μοτίβο, κινούμενη διαρκώς ανάμεσα στην ύφεση και την ανάκαμψη.

Βασιζόμενος στο παραπάνω παράδειγμα υποστηρίζει τη γνώμη του περί της εξελικτικής πορείας των θεωριών και του τρόπου σκέψης του ανθρώπου. Έτσι, αναφέρει χαρακτηριστικά τη μετάβαση από το προαναφερθέν βιβλικό όραμα, στις επιστημονικές οικονομικές αρχές και παρατηρήσεις που βασίζονται στη λογική, το πείραμα και την απόδειξη⁴⁴⁹. Κατά τον τρόπο αυτό, η πορεία της οικονομίας μέσα στην κοινωνία προβλέπεται πλέον όχι από θεόσταλτα οράματα, αλλά μέσα από συνεπή και μεθοδική παρατήρηση των κοινωνικών τεκταινόμενων.

Μελετώντας περαιτέρω τη θέση της θρησκείας στην κοινωνική και κατ' επέκταση και πολιτική πραγματικότητα, κάνει λόγο για τα διάφορα κοινωνικά συστήματα, θεωρώντας πως η συσχέτισή τους με τη θρησκεία μόνο αρνητικές συνέπειες μπορεί να έχει. Αναφέρεται, έτσι, στο

446 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.191-192.

447 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.363.

448 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.134.

449 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.255.

φασισμό, θεωρώντας ότι εκείνος από μόνος του ως σύστημα δεν είναι απαραίτητα κακός και πως πολύ σημαντική για τον τονισμό των θετικών του στοιχείων είναι η αποφυγή της συσχέτισης του φασισμού με τη θρησκεία, η οποία θα τον επηρεάσει και θα τον καταστήσει ελεγχόμενο από την Εκκλησία⁴⁵⁰ και τα συμφέροντά της. Οι παραπάνω απόψεις, βέβαια, δεν αφορούν αποκλειστικά το φασισμό, αλλά και γενικότερα το σύνολο των κοινωνικών συστημάτων.

Με βάση τις απόψεις αυτές, είναι αναμενόμενη η θέση του σχετικά με τον πλήρη διαχωρισμό μεταξύ Εκκλησίας και Κράτους ως απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε σύγχρονο έθνος που θέλει να σταθεί στα πόδια του και να αναπτυχθεί⁴⁵¹. Μέσω του εν λόγω διαχωρισμού πιστεύει ότι δύναται να αποφευχθεί κάθε πιθανή προσπάθεια παρέμβασης και επιβολής του ενός θεσμού στον άλλο, καθώς και οι μεταξύ τους διαπληκτισμοί ως προς την άσκηση της εξουσίας⁴⁵². Έτσι, θεωρεί πως δίνεται και η δυνατότητα να αποσαφηνισθούν οι διακριτοί μεταξύ τους ρόλοι και να διασφαλισθεί η επίτευξη της κοινωνικής συνοχής και σταθερότητας.

Το κράτος, βέβαια, με τη σειρά του συχνά επιδιώκει να αποκτήσει πρόσβαση στην εκκλησιαστική περιουσία και να την καταχραστεί⁴⁵³. Τονίζει πως για τα κράτη της εποχής του, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά της θρησκείας είναι η περιουσία της. Αναφέρεται, μάλιστα στην ικανότητα της θρησκείας να ανακτά πλούτο, που νωρίτερα της έχει αφαιρεθεί. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα φέρνει τόσο το ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς κατά την περίοδο των αρχαιοελληνικών χρόνων όσο και τα διάφορα “χριστιανικά ιδρύματα” κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου, που πάντοτε κατάφερναν μέσα από δωρεές και διάφορους άλλους τρόπους να επιβιώνουν οικονομικά⁴⁵⁴. Συμπεραίνει, λοιπόν, πως τα περισσότερα κράτη και η ηγεσία τους, αν κι έχουν την τάση να παραβλέπουν το θρησκευτικό φαινόμενο και να θεοποιούν τη λογική⁴⁵⁵, την προόδο⁴⁵⁶ και την επιστήμη⁴⁵⁷, δεν παραβλέπουν εξίσου εύκολα την εκκλησιαστική περιουσία.

Μάλιστα υποστηρίζει πως οι ισχυροί ηγέτες είναι συχνά σε θέση να επηρεάσουν όχι μόνο τον πολιτικό αλλά και το θρησκευτικό χώρο. Ως παράδειγμα ισχυρού ηγέτη, ικανού να επιβληθεί και να προασπίσει τα συμφέροντά του, φέρνει εκείνο του Καρλομάγνου, ο οποίος άσκησε στην εποχή του πολύ μεγάλη επιρροή ακόμη και εντός του εκκλησιαστικού γίγνεσθαι, σε αντίθεση με την όλο και πιο αδύναμη σύγχρονή του αστική τάξη⁴⁵⁸. Θεωρεί, λοιπόν, πως η κρατική δύναμη και αποφασιστικότητα είναι ένα στοιχείο που λείπει από τις κυβερνήσεις της εποχής του και τους ηγέτες τους, οι οποίοι συνεπώς αδυνατούν να διαδραματίσουν καίριο ρόλο εντός του

450 A.dePietri-Tornelli/G.H.Bousquet, *Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology*, σ.72.

451 F.MORNATI, *Vilfredo Pareto: An Intellectual Biography Volume I*, σ.135.

452 Στο ίδιο, σ.135.

453 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.4, σ.1650.

454 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.133-134.

455 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1542.

456 Στο ίδιο, σ.1548.

457 Στο ίδιο, σ.1723.

458 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.160.

εκκλησιαστικού χώρου.

Αυτό το φαινόμενο δεν είναι πρωτοφανές, καθώς, όπως αναφέρει, σε προηγούμενες εποχές, όπως για παράδειγμα σε εκείνη της βασιλείας των Καρολιδών, η αριστοκρατία και ο κλήρος ασκούσαν επίσης πολύ μεγάλη επιρροή, σε σημείο μάλιστα που να υπερέχουν του κρατικού νόμου⁴⁵⁹. Όσον αφορά, τώρα, την άρχουσα τάξη της εποχής του, είναι εμφανής η έλλειψη κρατικής ισχύς, όχι μόνο από την αδυναμία επιβολής της στον θρησκευτικό χώρο, αλλά και από το γεγονός ότι τα επαγγελματικά συνδικάτα αποκτούν όλο και μεγαλύτερη δύναμη, με αποτέλεσμα ο νόμος να αδυνατεί να τα ελέγξει και να τα περιορίσει⁴⁶⁰. Βέβαια, σε αντίθεση με την αριστοκρατική τάξη και την Εκκλησία των προγενέστερων του χρόνων, τα εν λόγω επαγγελματικά συνδικάτα δεν έχουν καταφέρει ακόμη να εξασφαλίσουν τη νομική αναγνώριση και κατοχύρωσή τους από το κράτος⁴⁶¹.

Από την άλλη πλευρά, αναφέρει πως η σύγχρονή του άρχουσα τάξη, στην προσπάθειά της να διατηρήσει την δύναμή της καθώς και την κοινωνική σταθερότητα, προβαίνει στη θεοποίηση της “καθολικής ψηφοφορίας” και την επίκληση του “θείκου δικαιώματος”. Το στόχο της αυτό τον κατορθώνει ακόμη και αν χρειαστεί να κάνει χρήση αβάσιμων και αναπόδεικτων θεωριών και πεποιθήσεων, παραβλέποντας τις αρνητικές συνέπειες που εκείνες επιφέρουν στην ανθρώπινη ζωή και στην κοινωνική πραγματικότητα⁴⁶².

Υπογραμμίζει στη συνέχεια πως έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι κατά τις περιόδους που παρατηρείται έξαρση του συγκεντρωτισμού μέσα σε μια κοινωνία, ενισχύεται ταυτόχρονα και το θρησκευτικό αίσθημα⁴⁶³, γεγονός το οποίο εκμεταλλεύεται συχνά η άρχουσα τάξη, προς ικανοποίηση των δικών της συμφερόντων. Αυτό συνέβη και στην εποχή του Μεσαίωνα, κατά την περίοδο της επικράτησης του Ιβάν του Τρομερού στη Ρωσία κ.ο.κ., όταν ενισχύθηκαν η “παραδοσιοκρατία” και τα εσώτερα, εντονότατα, αλλά και ασαφή, κατά τον Pareto, ανθρώπινα συναισθήματα (μεταξύ των οποίων και το θρησκευτικό αίσθημα), τα οποία αποτελούν δεσμά για τον άνθρωπο και την κοινωνία του⁴⁶⁴.

Αναφέρεται, έτσι, σε παλαιότερες κυβερνήσεις που έχουν εκλείψει από τη σύγχρονή του ευρωπαϊκή κοινωνία, οι οποίες προσπαθούσαν να “επηρεάσουν αισθήματα” του λαού, αναλαμβάνοντας με αυτόν τον τρόπο ή διατηρώντας την εξουσία και επιβάλλοντας “κάποιο είδος θεοκρατικής κυβέρνησης”⁴⁶⁵. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι ανέκαθεν το θρησκευτικό αίσθημα θεωρούνταν αποτελεσματικό εργαλείο κοινωνικής επιβολής και χειραγώγησης των μαζών.

Φυσικά, κατά τον ίδιο, κάθε θρησκεία (και τα αισθήματα που δημιουργεί) πρέπει να κριθεί

459 Στο ίδιο, σ.168.

460 Στο ίδιο, σ.168.

461 Στο ίδιο, σ.168.

462 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.45.

463 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.41.

464 Στο ίδιο, σ.42.

465 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.46.

με διαφορετικά κριτήρια από τις υπόλοιπες, ενώ η Εκκλησία δεν πρέπει να καταδικασθεί στο σύνολό της, εξαιτίας της ύπαρξης διεφθαρμένων κληρικών σε αυτή⁴⁶⁶. Τόσο στις διάφορες θρησκείες όσο και στις ιδεολογίες, αυτό που έχει σημασία είναι ο ρόλος που διαδραματίζουν μέσα στην κοινωνία στην οποία εμφανίζονται και δραστηριοποιούνται. Σε όλες τις κοινωνίες και τις εποχές παρατηρείται η εμφάνιση επιτήδειων ατόμων που προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν κάθε είδους πίστη προκειμένου να ανέλθουν κοινωνικά και οικονομικά.

Συμπερασματικά, για τον Pareto η θρησκεία αποτελεί ένα κοινωνικό προϊόν, το οποίο όμως έχει την ικανότητα να ρυθμίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Αν και αναγνωρίζει την έμφυτη τάση του ανθρώπου να στρέφεται προς το θρησκευτικό φαινόμενο, υποστηρίζει πως μια κοινωνία που επιδιώκει την πρόοδό της, οφείλει να παραμένει ανεπηρέαστη από εκείνο. Τονίζει την ευρεία χρήση της θρησκείας για αιτιολόγηση διαφόρων μη θεμιτών πράξεων, ομολογεί όμως ότι εκείνη δύναται να είναι ωφέλιμη για την κοινωνία, εφόσον αποδεσμευθεί από τα συμφέροντα που τη χρησιμοποιούν ως κάλυψη. Τέλος, παρότι προβληματίζεται έντονα για την αδυναμία πειραματικής απόδειξης και έρευνας της θρησκείας, πιστεύει ότι εκείνη, σε περίπτωση που αξιοποιηθεί η δυναμική της και η ικανότητά της να εξωτερικεύει τα ανθρώπινα συναισθήματα, θα μπορούσε να συμβάλλει σημαντικά στην αναδιαμόρφωση μιας καλύτερης κοινωνικής πραγματικότητας.

466 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.873.

3.1.1.Θρησκεία και κοινωνική συμπεριφορά

Οι διάφορες θρησκείες και θεολογίες αποτελούν κατά τον Pareto δημιουργήματα της ανθρώπινης διάνοιας. Φυσικά δεν είναι τα μοναδικά⁴⁶⁷, αλλά είναι ιδιαίτερος ισχυρά και μπορούν να διαμορφώσουν τον ψυχισμό του ανθρώπου, καθώς και την κοινωνική του συμπεριφορά, επηρεάζοντας τις διαπροσωπικές του σχέσεις.

Ένας τρόπος με τον οποίο η θρησκεία μπορεί να ασκήσει σημαντική επιρροή στην κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου είναι μέσα από την ιδιότητά της ως ένα σημαντικότατο και αναντικατάστατο πολιτιστικό στοιχείο. Ο Pareto, έτσι, συγκαταλέγει το θρησκευτικό φαινόμενο στα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα ενός έθνους, μαζί με τη “φυλή”, τη “γλώσσα” και τις “ιστορικές παραδόσεις”⁴⁶⁸. Όλα αυτά μαζί δίνουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για μια κοινωνία, το πολιτισμικό υπόβαθρο που εκείνη φέρει και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων που την απαρτίζουν.

Πιο συγκεκριμένα, ο Pareto, αναφερόμενος στα συστατικά στοιχεία της ανθρώπινης κοινωνίας, δηλώνει χαρακτηριστικά ότι “ευκολότερα αλλάζει κανείς την κυβέρνηση ενός έθνους, παρά τη θρησκεία, τα ήθη, τα έθιμα και τη γλώσσα του”⁴⁶⁹. Τα εν λόγω στοιχεία, με το χρόνο καθίστανται οργανικά στοιχεία ενός πολιτισμού και δίχως αυτά ο ίδιος ο πολιτισμός παύει να υφίσταται. Οι διάφορες παραδόσεις και οι θρησκείες των εθνών έχουν την ικανότητα να δημιουργούν φρενίτιδα και προσκόλληση στα έθνη που χαρακτηρίζουν⁴⁷⁰ και τους ανθρώπους που τα απαρτίζουν.

Όπως τονίζει, ακόμη και μια επανάσταση δεν είναι διόλου εύκολο να επηρεάσει και να μεταβάλλει τα “ήθη”, τις “πίστεις” και τις “θρησκείες” της κοινωνίας, καθώς πηγάζουν άμεσα από τις εκφράσεις των πιο δυνατών ανθρώπινων συναισθημάτων⁴⁷¹. Ακόμη και όταν τα δομικά αυτά στοιχεία μιας κοινωνίας φαίνεται να αλλάζουν ή να αποβάλλονται μετά από το ξέσπασμα μιας επανάστασης, αργά ή γρήγορα επανέρχονται και επαναδιεκδικούν την πρότερη θέση που κατείχαν εντός της κοινωνικής ζωής.

Καταλήγει έτσι στο ότι η θρησκεία αποτελεί ένα από τα βασικά και δομικά εκείνα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια ομάδα ατόμων, διαχωρίζοντάς τη από τις άλλες ομάδες⁴⁷². Αυτό, διότι έχει την ικανότητα να προσδίδει μια συγκεκριμένη ταυτότητα στα μέλη της ομάδας, καθώς και να δημιουργεί έντονα συναιθήματα και ισχυρούς δεσμούς ανάμεσά τους⁴⁷³, φέρνοντάς τα πιο κοντά και κάνοντάς τα να νιώθουν ασφαλέστερα το ένα κοντά στο άλλο.

467 B.BERGER, *Vilfredo Pareto and the sociology of knowledge*, σ.267.

468 V.PARETO, *Fatti e Teorie*, σ.172.

469 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.2, σ.607.

470 Στο ίδιο, σ.649.

471 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.181.

472 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.141.

473 Στο ίδιο, σ.141.

Ο ίδιος αναφέρεται και στην ανάγκη της σύγχρονής του εποχής για πολυπολιτισμικότητα και ποικιλία του θρησκευτικού φαινομένου, αλλά και για αποστασιοποίηση της κοινωνίας από εκείνο, σε αντίθεση με τα αρχαία χρόνια όπου η επιρροή μιας συγκεκριμένης θρησκείας εντός της κοινωνικής πραγματικότητας υπήρξε αδιαμφισβήτητη και ισχυρότατη⁴⁷⁴. Θεωρεί, έτσι, πως στην εποχή του, η διδασκαλία μιας θρησκείας δεν πρέπει να γίνεται άκριτα δεκτή δίχως πρώτα να φιλτραρισθεί από τη λογική και την πείρα του ανθρώπου, καθώς από αυτή πηγάζει σημαντικός αριθμός κοινωνικών προτύπων και συμπεριφορών.

Για παράδειγμα, κάνει λόγο για τη “θρησκεία της αρετής”, την οποία συχνά συναντά κάποιος μέσα στην κοινωνία και η οποία συνιστά έμμονη υπεράσπιση των “πουριτανικών ηθών” από πλευράς ορισμένων κύκλων, ενώ τη σχετίζει κατά τρόπο σαφή με σεξουαλικού τύπου προκαταλήψεις και απωθημένα⁴⁷⁵. Κατά της ανθρώπινης “σεξουαλικότητας” στρέφεται και η διδασκαλία πολλών ακόμη θρησκειών, γεγονός που μπορεί εύκολα κάποιος να παρατηρήσει εντός της καθημερινής ζωής και πρακτικής⁴⁷⁶.

Ένα ακόμα παραδείγματα διαστρεβλωμένης υλοποίησης των θρησκευτικών διδασκαλιών θεωρεί τον Βουδισμό, ο οποίος συνέβαλε στην εγκαθίδρυση του θεοκρατικού καθεστώτος στο Θιβέτ. Παρόμοια θέση κρατά και απέναντι στον Χριστιανισμό, καθώς διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην παγίωση της “ρωμαϊκής θεοκρατίας”, την οποία καταπολέμησε στη συνέχεια η Μεταρρύθμιση δίχως όμως να κατορθώσει να την εξαλείψει⁴⁷⁷. Στόχος των παραπάνω παραδειγμάτων είναι να καταστήσουν σαφές ό,τι παρά τις διαφορές θρησκευτικού τύπου υποσχέσεις για την αλλαγή και τη βελτίωση του κόσμου, στην πράξη δεν άλλαξαν και ούτε πρόκειται να αλλάξουν πολλά πράγματα ως προς τη λειτουργία της ανθρώπινης κοινωνίας.

Αναφερόμενος, επίσης, στην πορεία της θρησκείας και το ρόλο που εκείνη έχει διαδραματίσει εντός του κοινωνικού γίνεσθαι έως την εποχή του, κάνει λόγο για δύο είδη θεολογίας⁴⁷⁸:

- α) Τη θεολογία που υποστηρίζει τη διατήρηση των κατεστημένων κοινωνικών δομών.
- β) Τη θεολογία που υπογραμμίζει την ανάγκη για εξέλιξη και αλλαγή.

Στο πρώτο είδος θεολογίας παρατηρεί μια έντονη προσπάθεια για διαίωνιση της ισχύουσας κοινωνικής πραγματικότητας, σε συνδυασμό με όλα τα ήθη και τα έθιμα που την εκφράζουν. Μαζί με εκείνα, βέβαια, διαιώνίζονται και τα αρνητικά στοιχεία μιας κοινωνίας, στερώντας της την

474 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.172-173.

475 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.183.

476 Στο ίδιο, σ.183.

477 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.106.

478 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1513.

προοπτική για βελτίωση. Στο δεύτερο είδος θεολογίας διακρίνεται μια προσπάθεια για δημιουργία νέων και καινοτόμων αντιλήψεων και πρακτικών που θα επιφέρουν σημαντικές αλλαγές εντός της κοινωνίας. Εάν τα νέα αυτά στοιχεία ευδοκιμήσουν εντός της μπορούν να τη βελτιώσουν και να διορθώσουν τα κακώς κείμενά της, εάν όχι, τότε θα επαναληφθεί η ιστορία και τα λάθη των προηγούμενων ετών θα επανεμφανισθούν, καθιστώντας ανούσια την αλλαγή που σημειώθηκε.

Στο δεύτερο και πιο προοδευτικό είδος θεολογίας θα μπορούσε κάποιος να εντάξει και τη σύγχρονή του θρησκευτικοκοινωνική τάση να συνδυάζεται η πίστη με τον ορθολογισμό, κάτι το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να παραθεωρείται το υπερφυσικό, θρησκευτικό στοιχείο, και να επανερμηνεύεται το θρησκευτικό αίσθημα με βάση την επιστήμη και τους διαφόρους νόμους της φύσης⁴⁷⁹.

Έτσι, ο Pareto υποστηρίζει πως στην περίπτωση αυτή οι διάφορες Νεωτερικές αντιλήψεις που επικράτησαν στην εποχή του θεώρησαν επιβλαβές το θρησκευτικό φαινόμενο και επιδίωξαν τόσο την απομάκρυνση του ανθρώπου από εκείνο, όσο και τη μεταστροφή του προς τον ορθολογιστικό τρόπο σκέψης και δράσης μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Υπονόμευσαν κατ' αυτόν τον τρόπο το αναφαίρετο δικαίωμα του ανθρώπου στην ελευθερία της θρησκευτικής έκφρασης, η οποία κατά την περίοδο εκείνη βρέθηκε υπό διωγμό.⁴⁸⁰

Στη συνέχεια, ο Pareto, διερευνώντας τη θέση που κατέχει το θρησκευτικό φαινόμενο στην κοινωνική πραγματικότητα, παρουσιάζει τη θρησκεία ως ένα ακόμη “παράγωγο”, μία δηλαδή από τις δικαιολογίες που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος προκειμένου να αιτιολογήσει τις ενέργειές του⁴⁸¹. Θεωρεί, έτσι, τη θρησκεία ως ένα παραπέτασμα καπνού πίσω από το οποίο πρέπει να κοιτάξει κάποιος προκειμένου να εντοπίσει τα πραγματικά κίνητρα των ανθρώπων, τα οποία υποκινούνται τόσο από το συναισθηματισμό, όσο και από τα διάφορα καλά κρυμμένα συμφέροντα.

Η θρησκεία, λοιπόν, εμπλέκεται και επηρεάζει σημαντικά τις ανθρώπινες συμπεριφορές, λειτουργώντας και ως άλλοθι για συγκεκριμένες συμπεριφορές. Την επιρροή αυτή ο Pareto τη θεωρεί αναμενόμενη, καθώς πιστεύει ότι η πλειοψηφία των ανθρώπων δε διαθέτει “ούτε το χαρακτήρα ούτε τη νοημοσύνη που είναι απαραίτητες για να είναι σε θέση να συνδέσει αυτές τις ενέργειες με τις πραγματικές τους αιτίες”⁴⁸². Έτσι, οι άνθρωποι συνηθίζουν να συγχέουν τα προσωπικά θρησκευτικά τους πιστεύω με γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην πραγματική ζωή⁴⁸³.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι άνθρωποι απόκτησαν με τα χρόνια την τάση να ορίζουν τα σημεία σταθμούς εντός της ανθρώπινης ιστορίας με βάση τα προσωπικά τους πιστεύω. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της ανθρώπινης αυτής συνήθειας αποτελούν οι χριστιανοί με την ενανθρώπιση και

479 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.111-112.

480 F.MORNATI, *Vilfredo Pareto: An Intellectual Biography Volume I*, σ.134.

481 V.PARETO, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.13.

482 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.126-127.

483 Στο ίδιο, σ.126.

τη γέννηση του Χριστού, καθώς και οι μουσουλμάνοι με τη μετάβαση του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα⁴⁸⁴.

Η απόδοση θρησκευτικού νοήματος και χαρακτήρα σε διάφορα ιστορικά γεγονότα έκανε μεν αποδεκτά τα εν λόγω γεγονότα από τους πιστούς, δεν ήταν όμως αρκετή για να προβλέψει τα επακόλουθα που εκείνα επέφεραν σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσαν οι Σταυροφορίες, οι οποίες έγιναν αποδεκτές από το χριστιανικό λαό, που πίστευε ότι πραγματοποιούνταν με στόχο την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων και οι οποίες εν τέλει συνέβαλαν στην επερχόμενη αποδυνάμωση και την πτώση της φεουδαρχίας⁴⁸⁵.

Έτσι, ο Pareto καταλήγει στο συμπέρασμα ότι σε πολλές περιπτώσεις τα δεινά του κόσμου ανά τους αιώνες τείνουν να νοηματοδοτούνται με βάση τις προσωπικές πεποιθήσεις των πιστών και να μεταφράζονται, για παράδειγμα, ως επακόλουθα των “αμαρτιών” του ανθρώπου και της απόκλισης του από το θέλημα του Θεού⁴⁸⁶. Αυτού του είδους το σκεπτικό, το συνδέει άμεσα με το πλήθος των προκαταλήψεων που συχνά δημιουργεί το θρησκευτικό φαινόμενο στους πιστούς, ιδιαίτερος όταν εκείνοι είναι ημιμαθείς και ακαλλιέργητοι.

Ένα ακόμα ζήτημα που εξετάζει ο Pareto είναι η σύγκλιση που παρατηρεί μεταξύ των διαφόρων ιδεολογιών και του υλισμού που διέπει τα κοινωνικά τεκταινόμενα. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι ο υλισμός παρουσιάζει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τις θεολογίες, ένα από τα οποία είναι και το γεγονός ότι στις πεποιθήσεις αυτές δε συμμετέχει όποιος ακολουθεί αποκλειστικά την εμπειρία⁴⁸⁷. Με τα λόγια του αυτά επιθυμεί να καταγγείλει την προσκόλληση των ανθρώπων σε ιδεολογίες που κλείνουν τους πνευματικούς τους ορίζοντες, αποκόβοντάς τους από την πραγματικότητα και από τις αυθεντικές κοινωνικές τους προοπτικές.

Η προσήλωση στο υλισμό, με τη σειρά της, έχει ως απόρροια την προσήλωση της κοινωνίας στην επιδίωξη των οικονομικών της συμφερόντων, τα οποία χρωματίζονται επιμελώς με θρησκευτική χροιά προκειμένου να γίνουν άμεσα αποδεκτά από το κοινωνικό σύνολο κι επομένως να πραγματοποιηθούν ταχύτερα και ευκολότερα. Ένα σύνηθες επακόλουθο των παραπάνω πρακτικών, καθώς και των πολιτικών και θρησκευτικών διαφορών που δημιουργούνται κατ' επέκταση ανάμεσα στους λαούς, είναι και οι επιβλαβείς για το κοινωνικό σύνολο προστριβές μεταξύ τους⁴⁸⁸.

Τέλος, ο Pareto στο έργο του μελετάει και τις θρησκευτικές συμπεριφορές που δύνανται να εμφανιστούν στα πλαίσια μιας δυσλειτουργικής κοινωνίας. Υποστηρίζει, έτσι, ότι η εκάστοτε ευημερία ή κρίση που παρατηρείται σε διάφορους τομείς μιας τέτοιας κοινωνίας διαδραματίζουν

484 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.129.

485 Στο ίδιο, σ.138-139.

486 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.381.

487 Στο ίδιο, σ.252.

488 Στο ίδιο, σ.41.

αποφασιστικό ρόλο στη δημιουργία ή την αποφυγή εμφάνισης συγκεκριμένων θρησκευτικών συμπεριφορών.

Τέτοιες συμπεριφορές αποτελούν τόσο ο θρησκευτικός φανατισμός, όσο και οι διάφορες άλλες ακραίες και επικίνδυνες μορφές που μπορεί να προσλάβει το θρησκευτικό αίσθημα⁴⁸⁹, όπως οι διάφορες ιδεολογίες περί φυλετικής ανωτερότητας ορισμένων λαών. Τις τελευταίες ο Pareto τις παρομοιάζει με την αρχαιοελληνική πεποιθήση σχετικά με τη “θεϊκή προέλευση” συγκεκριμένων ατόμων⁴⁹⁰. Τέτοιου τύπου θεολογικά και ιδεολογικά επιχειρήματα πιστεύει πως φέρουν εντός τους έντονα στοιχεία της ανθρώπινης “ματαιοδοξίας”⁴⁹¹, αποξενώνοντας τους ανθρώπους μεταξύ τους και καλλιεργώντας ανάμεσά τους το μίσος και το ρατσισμό.

Μάλιστα, συγκρίνοντας ιστορικά τη δύναμη της Ιταλίας με εκείνη της Γερμανίας πιθανολογεί ότι η γερμανική ισχύς προέρχεται από συναισθήματα που φέρουν περισσότερο θεολογικό και μεταφυσικό χαρακτήρα⁴⁹², δίχως όμως να προβαίνει σε περαιτέρω ανάλυση του εν λόγω ισχυρισμού του. Η αναφορά του αυτή στοχεύει στη υπογράμμιση των ιδεολογικών εκείνων στοιχείων εντός του γερμανικού τρόπου σκέψης τα οποία απολυτοποιούνται και παίρνουν τη θέση του θρησκευτικού αισθήματος, δημιουργώντας έντονη προσκόλληση των ανθρώπων σε εκείνα και προκαλώντας συχνά επεισόδια φανατισμού και μισαλλοδοξίας.

Τα παραπάνω επεισόδια ενισχύονται και από την ανάγκη της κοινωνίας να μεταδώσει στα μέλη της συγκεκριμένες πεποιθήσεις προκειμένου να διατηρήσει την ομοιομορφία και τη συνοχή της, κάτι το οποίο, όμως, έχει ως αποτέλεσμα το στιγματισμό και την εκδίωξη όλων όσων δε συμφωνούν με εκείνες⁴⁹³. Το ίδιο ισχύει και σε ό,τι αφορά την επικρατούσα θρησκευτική πίστη μιας κοινωνίας, καθώς όσοι δεν την ενστερνίζονται χαρακτηρίζονται ως αιρετικοί ή αλλόπιστοι και περιθωριοποιούνται.

Τονίζει, ακόμα, ότι η έλλειψη επαφής με τη επιστήμη επιδεινώνει σημαντικά την κατάσταση αυτή. Βασιζόμενος στο μεγάλο Γάλλο φιλόσοφο George Sorel επισημαίνει πως τα γερμανικά λαϊκά στρώματα, έχοντας τη “θρησκεία” βαθιά ριζωμένη εντός τους, επηρεάζονται από τη “μεταφυσική” περισσότερο από τα υψηλότερα και πιο καλλιεργημένα πνευματικά στρώματα ως προς τη σκέψη και τη συμπεριφορά τους⁴⁹⁴. Αυτό συμβαίνει διότι δεν είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν τον κόσμο μέσα από την επιστήμη και τα μέσα που εκείνη προσφέρει στον άνθρωπο.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Pareto θεωρεί ότι η θρησκεία είναι προϊόν της ανθρώπινης σκέψης και πως η επιρροή της στην ανθρώπινη συμπεριφορά έγκειται στην ικανότητά της να δημιουργεί

489 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανοδος και πτώση των ελίτ*, σ.115-116.

490 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.35.

491 Στο ίδιο, σ.35.

492 Στο ίδιο, σ.41.

493 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.185.

494 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.244.

στον άνθρωπο την αίσθηση του ανήκειν, καθώς και να τον ωθεί στη δράση και τη διαρκή προσπάθεια για έκφραση των πιο ισχυρών συναισθημάτων του. Η αέναη αυτή κίνηση για ικανοποίηση των πνευματικών του αναγκών, τον οδηγούν με τη σειρά τους σε μια εναγώνια προσπάθεια για αλλαγή του κόσμου και της κοινωνίας προς το καλύτερο, δημιουργώντας κατά τον τρόπο αυτό τον πολιτισμό. Από την άλλη πλευρά, όμως, η θρησκεία δύναται να αποτελέσει μια καλή “διακαιολογία” για πράξεις που επιδιώκουν τη χειραγώγηση των μαζών και το κέρδος. Τέλος, θεωρεί σημαντικό ο Pareto να διατηρηθεί απόσταση μεταξύ κοινωνίας και θρησκείας, καθώς η δεύτερη έχει την τάση να δημιουργεί συχνά πλήθος παρερμηνειών και προκαταλήψεων στους υποστηρικτές της, διαιωνίζοντας το φανατισμό, το ρατσισμό και την ξενοφοβία, προκαλώντας έτσι το στιγματισμό και την εκδίωξη όσων δε συμφωνούν με τη διδασκαλία και τις αρχές της.

3.2. Η θρησκεία ως εργαλείο εξυπηρέτησης συμφερόντων

Ο Pareto εντοπίζει την ύπαρξη διαφόρων κοινωνικών ομάδων εντός της ανθρώπινης ιστορίας και κοινωνίας, τις οποίες ονομάζει “ελίτ”. Εκείνες, ανταγωνίζονται αδιάκοπα η μία την άλλη με στόχο την ανέλιξή τους στην εξουσία και τη διατήρησή της, ενώ τείνουν να απολυτοποιούν τα πιστεύω τους. Παρόμοια περίπτωση πιστεύει πως αποτελεί και ο Χριστιανισμός, καθώς αν και η Βασιλεία των Ουρανών έτσι όπως την οραματίζονταν οι πρώτοι χριστιανοί, δεν πραγματοποιήθηκε και δεν υλοποιήθηκε ποτέ επί γης, ωστόσο, ο Χριστιανισμός επικράτησε στον κόσμο και ανέλαβε τα ηνία ως μία νέα “θρησκευτική ελίτ”⁴⁹⁵. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας ελίτ, η οποία ξέπεσε με το πέρασμα του χρόνου, βιώνοντας την αποδυνάμωση των ιδεωδών της και την επιλογή και ένταξη λάθος ατόμων στους κόλπους της, φέρνει εκείνο του “Καθολικού κλήρου”⁴⁹⁶.

Κατά την περίοδο κορύφωσης κοινωνικών κρίσεων και αναταραχών μεταξύ των διαφόρων ελίτ, με σκοπό την επικράτηση και την άνοδό τους στην εξουσία, το θρησκευτικό συναίσθημα εντείνεται⁴⁹⁷. Το θρησκευτικό αίσθημα, καθώς και η υφιστάμενη “θρησκευτική κρίση”, διαδραματίζουν σημαντικότατο ρόλο στην κοινωνική ανέλιξη μιας νέας ελίτ, η οποία χρησιμοποιεί μέσω της εκμετάλλευσης της θρησκευτικής πίστης, το εργατικό κοινωνικό στρώμα, που δημιουργήθηκε από τη νέα τάξη πραγμάτων, προκειμένου να διασφαλίσει και να αιτιολογήσει τη διαρκώς αυξανόμενη ισχύ και επιρροή της⁴⁹⁸.

Τόσο η θρησκεία όσο και η ηθική έχουν χρησιμοποιηθεί επανηλημμένως για την υποταγή των μαζών και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής που τόσο πολύ βολεύει την άρχουσα κοινωνική ελίτ⁴⁹⁹. Η εν λόγω “ελίτ” της κάθε κοινωνίας αποτελεί για εκείνον μία κλειστή ομάδα ατόμων που δεν φέρει εντός της κανενός είδους “βαθύ, μεταφυσικό ή ηθικό νόημα”⁵⁰⁰ και η οποία διακατέχεται από έντονες εξουσιαστικές τάσεις.

Ο Pareto πιστεύει πως μια ελίτ κυβερνάει διαφορετικά έναν τόπο με βάση το χώρο από τον οποίο προέρχεται και το πολιτισμικό υπόβαθρο που τη συνοδεύει. Για παράδειγμα, μια κυβέρνηση προερχόμενη από τον εκκλησιαστικό χώρο κυβερνούσε πολύ διαφορετικά μια κοινωνία απ' ό,τι μια στρατιωτική ελίτ⁵⁰¹.

Θεωρεί επίσης πως η επίκληση της ύπαρξης θείων οντοτήτων αποτελεί σε μεγάλο βαθμό συμπεριφορά συγκεκριμένων, υψηλών κοινωνικά ομάδων-ελίτ, που προβαίνουν σε αυτή με

495 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.33.

496 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.133.

497 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.37.

498 Στο ίδιο, σ.100.

499 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Sociological Writings*, σ.120.

500 Α.ΠΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.215.

501 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.78.

απώτερο στόχο να διασφαλίσουν τα διάφορα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά τους συμφέροντα⁵⁰². Έτσι, η θρησκεία, συχνά χρησιμοποιείται ως πρόφαση για να αποφευχθούν κοινωνικές εντάσεις και εξεγέρσεις⁵⁰³, και να διασφαλισθούν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης⁵⁰⁴ και των διαφόρων κυβερνήσεων⁵⁰⁵.

Από την άλλη όμως πλευρά, με την ορθή χρήση των θρησκευτικών παραδόσεων από πλευράς των ευσυνείδητων πιστών, θα μπορούσε να περιορισθεί η εξουσιαστική κυριαρχία της άρχουσας τάξης επάνω στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα, χωρίς βέβαια οι πιθανότητες επιτυχίας να είναι πολλές⁵⁰⁶. Την ίδια ορθή χρήση του θρησκευτικού φαινομένου, θα μπορούσαν να κάνουν και οι αιρετικοί, στους οποίους συχνά συναντάται ισχυρότερο το θρησκευτικό πνεύμα και συναίσθημα απ' ό,τι στους γνήσιους εκφραστές μιας θρησκείας⁵⁰⁷, αλλά διώκονται έντονα από τις εκάστοτε κυβερνήσεις που έχουν αποφασίσει να υποστηρίξουν μια συγκεκριμένη θρησκεία, η οποία εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους⁵⁰⁸.

Η θρησκευτική πίστη και ηθική έχουν χρησιμοποιηθεί ουκ ολίγες φορές από κράτη και κυβερνήσεις που θέλουν να οδηγήσουν τους πολίτες προς μια συγκεκριμένη ηθική στάση και συμπεριφορά⁵⁰⁹. Οι κυβερνήσεις που χρησιμοποιούν τη θρησκεία προκειμένου να κατευθύνουν τους πολίτες, βασίζονται στη μετάδοση συγκεκριμένων αρχών μέσα από τη λατρεία και για το λόγο αυτό η λατρεία είναι πιο χρήσιμη και λειτουργική κοινωνικά από ό,τι η θεολογία μιάς θρησκείας αυτή καθαυτή⁵¹⁰.

Η θρησκεία, όταν υποστηρίζεται από το Κράτος, καθίσταται όργανο επιδίωξης των κρατικών συμφερόντων μέσα από τους “μύθους” και τη “θεολογία” της⁵¹¹. Το “θρησκευτικό αίσθημα” δίνει τη δυνατότητα στην εκάστοτε εξουσία να χειραγωγήσει πλήρως το λαό και να του επιβληθεί, δίχως να χρειαστεί να μεταχειριστεί βία⁵¹² και δίχως να χρειαστεί να αντιμετωπίσει μια ενδεχόμενη λαϊκή εξέγερση και τη βία που εκείνη θα επιφέρει ως αντίδραση στην κοινωνική αδικία.

Η κάθε είδους “πίστη” εντός της κοινωνίας συμβάλλει στην υποταγή του λαού στην “κεντρική εξουσία” και στην πρόληψη των κοινωνικών αναταραχών, γεγονός που με τη σειρά του διασφαλίζει την κοινωνική σταθερότητα και δίνει ώθηση στην πραγματοποίηση επενδύσεων και

502 J.V.FEMIA/A.J.MARSHALL, *Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries*, σ.91.

503 V.PARETO, *The mind and society*, Vol.4, σ.1526-1527.

504 Στο ίδιο, σ.1527.

505 Στο ίδιο, σ.1622.

506 Στο ίδιο, σ.1528.

507 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1286.

508 Στο ίδιο, σ.1286-1287.

509 Στο ίδιο, σ.1285-1286.

510 Στο ίδιο, σ.1290.

511 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.51.

512 Στο ίδιο, σ.56.

στην ανάκαμψη της οικονομίας⁵¹³. Φυσικά, η εν λόγω εξουσία φροντίζει πάντοτε να χρησιμοποιεί τις θεωρίες και τα δόγματα κατά πώς τη βολεύουν και διατηρούν την κοινωνική της επιρροή⁵¹⁴. Παρόμοια λειτουργία έχει και ο ιερός χαρακτήρας που συχνά αποδίδει η άρχουσα τάξη στην εργατική τάξη, προσπαθώντας να τη χειραγωγήσει και να την πείσει να συνεχίσει να ασχολείται με τα καθημερινά ζητήματα, απορρίπτοντας κάθε πιθανή ιδέα για ενεργή διεκδίκηση της εξουσίας και επανάσταση⁵¹⁵.

Παρόλ' αυτά, πιστεύει ο Pareto ότι τόσο η θρησκεία, όσο και όλα τα υπόλοιπα μέσα που χρησιμοποιεί η άρχουσα κοινωνική τάξη προκειμένου να διατηρήσει αδρανείς και ακίνδυνες τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις, εν τέλει, δε θα έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα και δε θα αποτρέψουν την αντίδραση των καταπιεσμένων⁵¹⁶. Η ανθρώπινη ιστορία μέχρι σήμερα έχει δείξει πως πάντοτε αργά ή γρήγορα η καταπίεση που υφίστανται οι άνθρωποι ξεσπάει με τη μορφή βίαιων κοινωνικών αναταραχών.

Παράλληλα, υπογραμμίζει τις πολλαπλές πολιτικές σκοπιμότητες που κρύβονται πίσω από τις θεολογικές και δογματικές αντιπαραθέσεις που οδήγησαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία σε αιματοχυσίες⁵¹⁷. Το επίσημο θρησκευτικό δόγμα του Βυζαντίου και το βυζαντινό Κράτος θεωρεί πως βρίσκονταν πολύ κοντά μεταξύ τους και το ίδιο συνέβαινε και με τα συμφέροντά τους, τα οποία διασφάλιζαν από κοινού.

Τα στοιχεία εκείνα που διέπουν τη θρησκεία ως μοχλό εξυπηρέτησης συμφερόντων γίνονται εμφανή τόσο στα πλαίσια του εθνικισμού όσο και στους κόλπους του σοσιαλισμού και του Μαρξισμού⁵¹⁸. Ακόμη και ο θεσμός της βασιλείας βασίστηκε ιδιαίτερος στο θρησκευτικό φαινόμενο προκειμένου να παγιώσει και να ασκήσει την εξουσία του⁵¹⁹. Όσο λοιπόν η θρησκεία πετυχαίνει το στόχο της ως εξουσιαστικό εργαλείο, η σχέση της με την πολιτική είναι το ίδιο καλή, ανεξαρτήτως από τον ιδεολογικό χώρο που εκείνη προέρχεται και το κοινωνικό σχέδιο που έχει σκοπό να υλοποιήσει.

Με τη στροφή των πιστών προς την πολιτική και τις δημόσιες θέσεις εξουσίας παρατηρείται και η άμεση προσκόλλησή τους στα συμφέροντά τους, καθώς και η απομάκρυνσή τους από το αυθεντικό θρησκευτικό αίσθημα. Το εν λόγω γεγονός, επιβεβαιώνεται και από τα σχετικά λόγια τα Πάπα ως προς το ζήτημα της επικρατούσας πολιτικής κατάστασης στην Ιταλία⁵²⁰.

Παρά την πολύ μεγάλη επιρροή, που ασκεί το κράτος και η κυβέρνηση εντός της κοινωνίας,

513 Στο ίδιο, σ.21.

514 Στο ίδιο, σ.40.

515 Στο ίδιο, σ.47.

516 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.174.

517 Στο ίδιο, σ.117.

518 Στο ίδιο, σ.182.

519 Στο ίδιο, σ.183.

520 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Parliamentary Regime in Italy*, σ.683.

η θρησκεία και ο κλήρος εξακολουθούν να παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητοι και αυτοδύναμοι τομείς, ειδικά στην Ιταλία, και για το λόγο αυτό συναντά κάποιος έντονη την αποστροφή πολλών Ιταλών πολιτικών προς το θρησκευτικό φαινόμενο⁵²¹. Η εν λόγω αποστροφή δεν αποδίδεται τόσο στην έλλειψη πίστης και θρησκευτικού αισθήματος, όσο στην αδυναμία τους να υποτάξουν πλήρως τη θρησκεία ή έστω να την επηρεάσουν στο βαθμό που επιθυμούν, όπως κάνουν και με πλήθος άλλων θεσμών, χρησιμοποιώντας τη για την υλοποίηση των σχεδίων τους⁵²². Μέσα όμως από την πρόθεσή τους αυτή διαπιστώνεται και η βαθύτερή τους επιθυμία να αποκτήσουν εξουσία και έλεγχο επί της ίδιας της ανθρώπινης ψυχής⁵²³.

Σε αντίθεση με τη θρησκεία και την Εκκλησία, οι οποίες προέβαλαν μεγάλη αντίσταση στο κρατικό παρεμβατισμό, καθώς αποδείχτηκαν παράγοντες κοινωνικής επιρροής και άσκησης εξουσίας, η παιδεία και η εκπαίδευση γενικότερα σε ορισμένες χώρες, όπως για παράδειγμα στην Ιταλία και τη Γαλλία, δεν κατόρθωσαν είτε σε μικρότερο, είτε σε μεγαλύτερο βαθμό, να αποφύγουν τον κρατικό έλεγχο⁵²⁴. Το γεγονός αυτό, αποδεικνύει και την ευρύτερη ισχύ του κρατικού και κυβερνητικού μηχανισμού, καθώς και την ικανότητά του να επεμβαίνει αποτελεσματικά στη διαμόρφωση του τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς των ανθρώπων.

Βέβαια, τα συμφέροντα και ο παρεμβατισμός που γίνεται για την εξυπηρέτησή τους δεν είναι αποκλειστικά προνόμια της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ανθρώπινη ύπαρξη και τα συναντά κάποιος εξίσου έντονα στις πρωτόγονες κοινωνίες, στις πρωτοχριστιανικές κοινότητες και στη σύγχρονη εποχή, καθώς παραμένουν καλώς ή κακώς αναλλοίωτα στο πέρασμα του χρόνου, βρίσκοντας πάντοτε νέους υποστηρικτές⁵²⁵. Από τα ίδια αυτά συμφέροντα προέρχονται και οι “πόλεμοι της μεταφυσικής”⁵²⁶, η ατέρμονη δηλαδή διαμάχη μεταξύ των διαφόρων ιδεολογιών της σύγχρονης του εποχής για την επικράτησή τους. Η γνώση αυτού του γεγονότος οδηγεί τον Pareto στο να δηλώσει πως “κάθε θρησκεία έχει τα δικά της μυστήρια”⁵²⁷. Φυσικά, δεν αναφέρεται στη διδασκαλία των θρησκειών αυτή καθεαυτή, αλλά στις θεολογικές τους προτάσεις και ερμηνείες, οι οποίες είναι πάντοτε διατυπωμένες κατά τέτοιο τρόπο που να συμφέρουν την εκάστοτε θρησκεία που τις εκφράζει, την εξάπλωσή της, καθώς και την κυριαρχία της επί των υπολοίπων θρησκειών⁵²⁸.

Έτσι, με βάση τα όσα προειπώθηκαν, ο Pareto πιστεύει ότι οι διάφορες κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές ελίτ, που υπάρχουν και δρουν μέσα σε μια κοινωνία, έχουν την τάση είτε να

521 Στο ίδιο, σ.698.

522 Στο ίδιο, σ.698.

523 Στο ίδιο, σ.699.

524 Στο ίδιο, σ.699.

525 Στο ίδιο, σ.248.

526 Στο ίδιο, δ.384-385.

527 Στο ίδιο, σ.385.

528 Στο ίδιο, σ.386.

προσπαθούν να γίνουν οι ίδιες θρησκείες, απολυτοποιώντας τα πιστεύω τους, είτε να χρησιμοποιούν καθαρά χρησιμοθηρικά τις διάφορες ιδεολογίες, προσπαθώντας να επηρεάσουν ανθρώπους και καταστάσεις. Κατά τον τρόπο αυτό, ο ίδιος, θεωρεί τη σύνδεση της θρησκείας και των ελίτ στα πλαίσια της εκκοσμίκευσης και του ωφελιμισμού ως αδιαμφισβήτητη. Καθιστά, λοιπόν, σαφές ότι όπου τα διάφορα συμφέροντα εμπλέκονται με το θρησκευτικό αίσθημα, το διαστρεβλώνουν και το επανανοηματοδοτούν, φροντίζοντας να το καταστήσουν ευπροσάρμοστο σε κάθε κοινωνική συγκυρία, έτσι ώστε να ταιριάζει απόλυτα με κάθε είδους επιδίωξη και ιδεολογία, ακόμη και όταν από εκείνη απουσιάζει κάθε ίχνος ηθικής και ευπρέπειας. Έτσι, η θρησκεία καθίσταται μείζονος σημασίας εργαλείο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων και την καθυπόταξη των μαζών από πλευράς της άρχουσας κοινωνικής τάξης. Παρόλ' αυτά, συχνά σε περιόδους μεγάλων κοινωνικοοικονομικών κρίσεων και απελπισίας, δεν είναι πλέον ικανή να προλάβει το ξέσπασμα αντιδράσεων και αναταραχών, αδυνατώντας έτσι να εγγυηθεί τη διασφάλιση της υφιστάμενης κοινωνικής συνοχής και πραγματικότητας.

3.3. Θρησκεία και πολιτικές ιδεολογίες

Ο Pareto κάνει λόγο και για τη “θρησκεία του Σοσιαλισμού”, την οποία θεωρεί ικανότατη στη διασφάλιση της κοινωνικής πειθαρχίας μέσα από τη χρήση των ασκητικών της ιδεωδών, τα οποία όμως θεωρεί ότι είναι το ίδιο επιβλαβή κοινωνικά με τα διάφορα αμιγώς θρησκευτικά, ασκητικά ιδεώδη⁵²⁹. Προβλέπει, επίσης, ότι από τη στιγμή που ο σοσιαλισμός προσέλαβε θρησκευτικά χαρακτηριστικά (γεγονός αδιαμφισβήτητο για τον ίδιο), θα εξαπλωθεί και θα επικρατήσει μελλοντικά έναντι του θρησκευτικού φαινομένου, μη όντας όμως σίγουρος εάν εκείνο στη συνέχεια θα εξαλειφθεί σταδιακά ή εάν θα συνεχίσει να υπάρχει υπό τη σκιά του σοσιαλιστικού ιδεώδους, ενδεχόμενο που θεωρεί και ως πιο πιθανό⁵³⁰.

Ο ίδιος θεωρεί βέβαιο ότι ο σοσιαλισμός θα χρειαστεί να δανειστεί διάφορα επί μέρους στοιχεία των υπολοίπων θρησκευτικών δογμάτων-ρευμάτων προκειμένου να διατηρήσει την ισχύ του, ενώ παρομοιάζει την άνοδο και την επικράτησή του τόσο με εκείνη του Χριστιανισμού όσο και με εκείνη της Μεταρρύθμισης⁵³¹. Αναγνωρίζει, επιπλέον, μια κοινή πεποίθηση μεταξύ των σοσιαλιστών και των χριστιανών, σχετικά με την τελική κυριαρχία του δόγματός τους, το οποίο θα έρθει κατά τρόπο σωτήριο να διορθώσει όλα τα δεινά και τα κακώς κείμενα του κόσμου τούτου⁵³². Ως σχετικό παράδειγμα των κοινών στοιχείων του σοσιαλισμού και της θρησκείας αναφέρει την εξέλιξη του γερμανικού χριστιανικού σοσιαλισμού, ο οποίος, όπως λέει, “αποτελεί εξαιρετική μαθητεία για το λαϊκό σοσιαλισμό”⁵³³.

Οι πιο ρεαλιστές εκ των υποστηρικτών του σοσιαλισμού και του Χριστιανισμού έχουν διατηρήσει θεωρητικά μεν τα ιδανικά του δόγματος που πιστεύουν και υποστηρίζουν, πρακτικά όμως έχουν ενστερνισθεί έναν τρόπο ζωής και δράσης προσαρμοσμένο στα κοσμικά πρότυπα της κοινωνίας μέσα στην οποία ζούν⁵³⁴. Στη σύγχρονη αυτή κοινωνία, πιστεύει ότι ταιριάζουν περισσότερο τα σοσιαλιστικά ιδεώδη απ' ότι τα χριστιανικά, τα οποία συμβαδίζουν με μια προγενέστερη εποχή και κοινωνία, οι οποίες δεν υφίστανται τώρα πια⁵³⁵.

Ως παραδείγματα “παρωδίας” άσκησης και εφαρμογής της δικαιοσύνης εντός των κοινωνικών πλαισίων φέρνει τόσο τα εκκλησιαστικά όσο και τα εργατικά δικαστήρια, που πήραν τη σκυτάλη από τα πρώτα στις σύγχρονες του σοσιαλιστικές κοινωνίες⁵³⁶. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, θεωρεί ότι η δικαιοσύνη χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο της επικρατέστερης πίστης-

529 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1291-1292.

530 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.58.

531 Στο ίδιο, σ.58.

532 Στο ίδιο, σ.59.

533 Στο ίδιο, σ.122.

534 Στο ίδιο, σ.60.

535 Στο ίδιο, σ.65.

536 Στο ίδιο, σ.74.

ιδεολογίας, εξυπηρετώντας ιδιοτελείς σκοπούς, δίχως να απονέμει πραγματική δικαιοσύνη.

Επίσης, πιστεύει ότι τόσο στο σοσιαλισμό, όσο και στο Χριστιανισμό, εμφανίζεται πληθώρα αποκλίσεων-αιρέσεων, οι οποίες αν και καταπολεμήθηκαν αρχικά, στη συνέχεια, φαίνεται να πλήθυναν και να αναπτύχθηκαν⁵³⁷. Για το γεγονός αυτό, οφείλονται τα θρησκευτικά αισθήματα των ανθρώπων σε συνδυασμό με την απογοήτευση που συχνά τους δημιουργούσαν τα ευρέως διαδεδομένα και εκκοσμικευμένα θρησκευτικά-ιδεολογικά δόγματα, ωθώντας τους στην αναζήτηση νέων τρόπων έκφρασης των θρησκευτικών τους συναισθημάτων.

Ο σοσιαλισμός δεν είναι παρά μία κοινωνική θρησκεία⁵³⁸, ενώ όλες οι επί μέρους αιρέσεις, αναλόγως με το βαθμό αναζήτησης και αποδοχής του υπερφυσικού στοιχείου από πλευράς τους, θα καταλήξουν τελικώς να ενωθούν είτε με το Χριστιανισμό είτε με τον ίδιο το σοσιαλισμό⁵³⁹. Βέβαια, δεν έλειψαν και περιπτώσεις αστών που προσχώρησαν στο Χριστιανισμό προκειμένου να καταπολεμήσουν το σοσιαλισμό, ο οποίος στεκόταν εμπόδιο στα συμφέροντά τους⁵⁴⁰. Παρόλ' αυτά, αν και η άρχουσα τάξη προσπάθησε αρχικά πολλές φορές να υποτάξει το λαό μέσω της θρησκείας, εν τέλει, με τη σταδιακή απομάκρυνση των ανθρώπων από το θρησκευτικό φαινόμενο, το μόνο που κατάφερε ήταν να υποτάξει και να αποδυναμώσει τα δικά της μέλη⁵⁴¹.

Ο Pareto θεωρεί δεδομένη την προσκόλληση των σοσιαλιστών στο “Μαρξιστικό δόγμα” και την “ταξική πάλη” και την παρομοιάζει με την αντίστοιχη εμμονή με την “ευαγγελική πενία”, όπως εκείνη εκφράστηκε και υποστηρίχθηκε από την Καθολική Εκκλησία με τη συμβολή του τάγματος των Φραγκισκανών μοναχών⁵⁴². Σε αντίθεση όμως με τον Καθολικισμό, όπου οι Πάπες γνώριζαν πώς να χρησιμοποιούν κατά τρόπο ωφέλιμο και αποτελεσματικό τα συναισθήματα των Φραγκισκανών μοναχών, στο σοσιαλισμό απουσιάζει η ύπαρξη μιας τόσο ικανής ηγεσίας, αν και το γεγονός αυτό από μόνο του δεν φαίνεται ικανό να επηρεάσει αρνητικά το συνολικό αποτέλεσμα και τη δυναμική των σοσιαλιστικών συναισθημάτων⁵⁴³.

Όπως η “Καθολική πίστη” ενίσχυσε τη “βασιλική εξουσία” κατά τη μεσαιωνική περίοδο έτσι και η “ανθρωπιστική πίστη” συνέβαλε στην ενίσχυση του “σοσιαλισμού”⁵⁴⁴ κατά τη σύγχρονη του εποχή. Οι εποχές βέβαια μπορεί να άλλαξαν και οι “θρησκευτικές συγκρούσεις”, που προκαλούσαν πολλές και έντονες κοινωνικές αναταραχές κατά τη μεσαιωνική περίοδο να έπαυσαν, η κοινωνική ευταξία όμως δεν αποκαταστάθηκε ποτέ, καθώς τη θέση τους πήραν νέες “σοσιαλιστικές συγκρούσεις”⁵⁴⁵.

537 Στο ίδιο, σ.66.

538 Στο ίδιο, σ.111.

539 Στο ίδιο, σ.112.

540 Στο ίδιο, σ.112.

541 Στο ίδιο, σ.112-113.

542 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.45.

543 Στο ίδιο, σ.45.

544 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The transformation of democracy*, σ.51.

545 Α.ΡΑΪΜΟΝ, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Τόμ.Β', σ.221.

Οι σοσιαλιστικές πεποιθήσεις, υιοθετούνται και πρεσβεύονται κυρίως από τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα, τα οποία αντιτίθενται κατά τον τρόπο αυτό στην άρχουσα κοινωνική τάξη, ενώ όπως όλες οι “μη-λογικές πεποιθήσεις”, έχουν την τάση να παρακινούν τον άνθρωπο να μεταβεί από τη θεωρία στην πράξη⁵⁴⁶. Κατά τον τρόπο αυτό, ο σοσιαλισμός διαδίδεται ως μια μορφή αντίδρασης στις κατεστημένες δομές της κοινωνίας που ευνοούν τα υψηλά κοινωνικά στρώματα έναντι των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Ο Pareto θεωρεί αξιόσημειωτη τη σύγχρονή του υφιστάμενη αντικατάσταση των διαφόρων θρησκευτικών εννοιών και πίστευων, από πλήθος σοσιαλιστικών και εθνικών ιδεολογιών⁵⁴⁷, ενώ τονίζει τη διαρκή υποχώρηση της Εκκλησίας εντός της κοινωνίας, τη θέση της οποίας παίρνει ολοένα και περισσότερο η σύγχρονη μεταρρυθμιστική μορφή του σοσιαλισμού⁵⁴⁸. Ο ίδιος πιστεύει ότι υπάρχει κάποιος συσχετισμός μεταξύ των ανερχόμενων “σοσιαλιστών-δημοκρατών” και της θρησκείας και δηλώνει ότι “πράγματι τους βλέπουμε τώρα να αποδέχονται μερικές μεταφυσικές ή θεολογικές απόψεις των αστών”⁵⁴⁹. Το γεγονός αυτό, οφείλεται στο έντονο θρησκευτικό αίσθημα και τις ανάγκες των ανθρώπων, οι οποίοι ψάχνουν απεγνωσμένα μια απάντηση στα μεγάλα ερωτήματα της ζωής, καθώς και σε ενδόμυχες αντιλήψεις που έχουν διαμορφωθεί εντός τους μέσα από την παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα της κοινωνίας.

Αναφέρεται επίσης στην αδυναμία που διέπει την άρχουσα κοινωνική τάξη, η οποία είναι ιδιαίτερος εμφανής και αποτελεί έναν ακόμη λόγο στροφής των ανθρώπων προς το θρησκευτικό φαινόμενο⁵⁵⁰. Οι άνθρωποι που συγκροτούν μια κοινωνία, βλέποντας τους κυβερνώντες της να μην μπορούν να εγγυηθούν την κοινωνική ευημερία, δικαιοσύνη και σταθερότητα, εναποθέτουν τις ελπίδες τους στη θρησκεία για τη δημιουργία ενός καλύτερου και πιο πολλά υποσχόμενου κόσμου.

Επομένως, ο Pareto πιστεύει ότι ο σοσιαλισμός αποτελεί μια ευρέως διαδεδομένη ιδεολογία που φέρει εντός της πλήθος χαρακτηριστικών που προέρχονται τόσο από το θρησκευτικό φαινόμενο όσο και από κοινωνικές θεωρίες, όπως είναι ο Μαρξισμός. Κατά τον τρόπο αυτό και έχοντας ενσωματωθεί και προσαρμοσθεί πλήρως στα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά τεκτενώμενα, ο σοσιαλισμός τείνει να γίνει μια νέα “θρησκεία”, προσπαθώντας να αλλάξει τον κόσμο προς το καλύτερο, σύμφωνα πάντα με το δικό του τρόπο σκέψης και το δικό του κοσμικό πρότυπο. Παραταύτα και παρά τη μεγάλη ισχύ που απέκτησε δεν κατόρθωσε να επιτύχει το στόχο του αυτό, καθώς στην πράξη αντικατέστησε τις παλαιότερες κοινωνικές δομές με νέες, οι οποίες όμως διαιώνισαν απλώς την πρότερη υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα και ανισότητα.

Όσον αφορά τη Δημοκρατία, ο Pareto υποστηρίζει ότι, αν και προέρχεται από τα ίδια

546 V.PARETO, *Sociological Writings*, σ.21.

547 Στο ίδιο, σ.43-44.

548 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.165.

549 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.140.

550 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Άνοδος και πτώση των ελίτ*, σ.121-122.

συναισθήματα με τη θρησκεία, είναι ακόμη πιο συγκεχυμένη ως έννοια από εκείνη⁵⁵¹ και ενέχει περισσότερους κινδύνους. Εξαιτίας του αφηρημένου αυτού νοήματός της, ο ίδιος θεωρεί ότι η οποιαδήποτε προσπάθεια ορισμού της δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα⁵⁵².

Παρατηρεί επίσης την άνοδο της “θρησκείας της Δημοκρατίας” στη σύγχρονή του εποχή⁵⁵³. Δηλώνει ότι οι σύγχρονοί του δημοκρατικοί, καθώς και οι αντικληρικαλιστές και οι ελευθεροτέκτονες, στρέφουν όχι μόνο την προσοχή, αλλά και τις ελπίδες τους στην Αγγλία και τη Γαλλία ως χώρες που διαδραματίζουν το ρόλο του εκφραστή του σύγχρονου δημοκρατικού ιδεώδους⁵⁵⁴.

Ο Pareto αναφέρεται και στο “χριστιανικό μυστικισμό”, ο οποίος έχει αρκετές ομοιότητες με το “δημοκρατικό μυστικισμό”⁵⁵⁵ πιθανότατα ως προς τα δυνατά αισθήματα που τείνουν και οι δύο να δημιουργούν στον άνθρωπο και ως προς τα κοινά θρησκευτικά τους χαρακτηριστικά. Παρόλο που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούν για την υλοποίηση των στόχων τους, ο τελικός σκοπός τους είναι ο ίδιος, δηλαδή η βελτίωση της κοινωνικής πραγματικότητας και των συνθηκών ζωής των ανθρώπων, καλλιεργώντας τους ταυτόχρονα μια τυφλή υπακοή σε “ορισμένες δογματικές αρχές”⁵⁵⁶.

Οι δημοκρατικοί της εποχής έχουν την τάση να προσδίδουν ιερό χαρακτήρα στα ιδεώδη της “Δημοκρατίας” και της “Προόδου”⁵⁵⁷. Κατά τον ίδιο τρόπο απολυτοποιούν ένα “σύγχρονο δόγμα”, εκείνο της “καθολικής ψηφοφορίας”, το οποίο όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Pareto, “είναι τόσο ιερό, προφανές και μυστηριώδες όσο και αυτό της Αγίας Τριάδας” και αποτελεί σημαντικό δείκτη και μέσο κατανόησης του τρόπου σκέψης και λειτουργίας του κοινωνικού συνόλου⁵⁵⁸.

Ο ίδιος θεωρεί την “πίστη των δημοκρατικών” ως “λιγότερο ζωντανή” από τις υπόλοιπες εξαιτίας του σκεπτικισμού και των συμφερόντων που επικρατούν στην άρχουσα τάξη που την εκφράζει, η οποία, ακόμη και όταν επιβάλλει τη δύναμή της, το κάνει μέσω της οικονομίας και δίχως να χρησιμοποιεί βία⁵⁵⁹. Έτσι, η δημοκρατία συνδέεται κατά τρόπο άρρηκτο με την πολιτική και διαφθείρεται, ενώ το περιεχόμενό της αλλοιώνεται και καταλήγει εργαλείο στα χέρια των κοινωνικά ισχυρών ομάδων.

Με βάση τα παραπάνω, τα στοιχεία εκείνα που ενώνουν τη θρησκεία με το Σοσιαλισμό, αλλά και τη θρησκεία με τη Δημοκρατία, είναι περισσότερα από εκείνα που τις χωρίζουν. Ο Pareto αναγνωρίζει την ικανότητα και των δύο ιδεολογιών, όπως και της θρησκείας, να δημιουργούν

551 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.4, σ.1568.

552 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το σύστημα διακυβέρνησης*, σ.33

553 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The mind and society*, Vol.3, σ.1294.

554 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Fatti e Teorie*, σ.45.

555 Στο ίδιο, σ.181.

556 Στο ίδιο, σ.181.

557 Στο ίδιο, σ.48.

558 Στο ίδιο, σ.177.

559 Στο ίδιο, σ.49-50.

ένθερμους υποστηρικτές, οι οποίοι διακατέχονται από έντονα συναισθήματα, “θεοποιώντας” τα πιστεύω τους και χρησιμοποιώντας τα ως κατευθυντήριες γραμμές στον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και δρουν τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνικοπολιτική τους ζωή. Η σύνδεση των τριών αυτών πίστεων έγκειται στο ότι και οι τρεις υπόσχονται τη λύτρωση του ανθρώπου από τα βάσανά του, γεγονός που θα επέλθει ως αποτέλεσμα της τελικής τους επικράτησης. Βέβαια, ο ίδιος πιστεύει ότι ο Σοσιαλισμός και η Δημοκρατία συμβαδίζουν περισσότερο με τη σύγχρονη εποχή απ’ ότι η παλαιά, παραδοσιακή θρησκεία, την οποία οι δύο αυτές ιδεολογίες τείνουν να επισκιάσουν. Παρόλ’ αυτά, η πορεία και η κατάληξή τους είναι πολύ παρόμοια με εκείνη του παραδοσιακού θρησκευτικού φαινομένου, το οποίο ιστορικά ταυτίστηκε με την εκκοσμίκευση, τη διαφθορά και την εξυπηρέτηση των μεγάλων συμφερόντων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από όλα όσα προειπώθηκαν, καθίσταται έκδηλο ότι ο Pareto αναγνωρίζει και ομολογεί την πολύ μεγάλη κοινωνική επίδραση του θρησκευτικού φαινομένου από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονή του εποχή, καθώς και την ικανότητά του να επηρεάζει τη σκέψη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων, εμπλεκόμενο σε κάθε σημαντική πτυχή της καθημερινότητάς τους. Σε κάθε εποχή και κοινωνία, η θρησκεία διαδραμάτιζε αναμφίβολα σημαντικότερο ρόλο, καθώς αποτελούσε τον βασικότερο και αποτελεσματικότερο τρόπο έκφρασης των αισθημάτων του ανθρώπου καθώς και κάλυψης των πνευματικών του αναγκών. Άλλαξε βέβαια μορφή με το πέρασμα του χρόνου, η ουσία της όμως και οι λειτουργίες που επιτελούσε τόσο σε κοινωνικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο παρέμεναν πάντοτε ίδιες.

Η κάθε είδους πίστη (είτε θρησκευτική είτε κοινωνικοπολιτική) έχει την τάση να θρησκευοποιείται από τους ανθρώπους που την υποστηρίζουν. Απολυτοποιείται η διδασκαλία της και η αλήθεια της μετατρέπεται στη μία και μοναδική αλήθεια. Διεκδικεί έτσι την αυθεντία σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής και δράσης, καταδικάζει κάθε άλλη πίστη και διώκει όσους δεν ενστερνίζονται τα πιστεύω της, ενώ οι αρχές της ανάγονται σε ιδανικές λύσεις για τη βελτίωση του κόσμου και του ανθρώπου. Τόσο τα κοινωνικά τεκτονόμενα όσο και οι διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων ερμηνεύονται εκ νέου με βάση τις πεποιθήσεις και το υπόβαθρο που εκείνη φέρει εντός της.

Το γεγονός αυτό οφείλεται στα εντονότατα συναισθήματα που δημιουργεί στον άνθρωπο το θρησκευτικό φαινόμενο, τα οποία του δημιουργούν με τη σειρά τους την ανάγκη να αναζητήσει και να βρει απαντήσεις στα μεγάλα υπαρξιακά ερωτήματα που τον απασχολούν. Τα εν λόγω συναισθήματα βρίσκουν τον τέλειο εκφραστή τους στη θρησκεία, μέσα από την οποία δίνεται νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη και μέσα στην οποία το άτομο βρίσκει καταφύγιο από τις ανασφάλειές του, καθώς και ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο και μια δικαιότερη κοινωνία, που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις επιθυμίες του.

Για τον Pareto η θρησκεία αποτελεί όχι μόνο ένα κοινωνικό προϊόν, αλλά και ένα αποκύημα της ανθρώπινης φαντασίας, παρακινούμενης από τα βαθύτερα και πιο δυνατά αιθήματα του ανθρώπου, καθώς και από το φόβο του για το άγνωστο και την ανάγκη του να το κατανοήσει. Έτσι, λοιπόν, γεννιέται το εκάστοτε θρησκευτικό φαινόμενο, το οποίο χρησιμοποιεί συγκεκριμένη διδασκαλία προκειμένου να δημιουργήσει έναν κύκλο πιστών και να εξαπλωθεί όσο γίνεται περισσότερο ανά τον κόσμο.

Η θρησκευτική αυτή διδασκαλία χρησιμοποιείται συχνά προκειμένου να κατευθύνει την κοινή γνώμη και να δικαιολογήσει ιδιοτελείς πράξεις, που έχουν ως μόνο στόχο να εξυπηρετήσουν

διάφορα κοινωνικοπολιτικά συμφέροντα της άρχουσας κοινωνικής τάξης και να διασφαλίσουν ή να αυξήσουν την επιρροή που εκείνη ασκεί. Κατά τον τρόπο αυτό, η θρησκεία και τα επί μέρους στοιχεία της μετατρέπονται σε μοχλούς άσκησης εξουσίας και κοινωνικής επιβολής, ενώ χάνουν το πρωταρχικό τους περιεχόμενο και την αυθεντική κοινωνική τους προοπτική.

Η εκάστοτε θρησκευτική ηθική που προκύπτει από τη θρησκευτική διδασκαλία, σε πολλές περιπτώσεις καταλήγει σε τρόπο ζωής των πιστών και τους οδηγεί σε διάφορων ειδών προκαταλήψεις, πεποιθήσεις και συμπεριφορές που δεν απορρέουν από τη λογική, αλλά από διάφορων ειδών συναισθήματα τα οποία συχνά οδηγούν σε φανατισμό και σε φόβο για κάθε τί καινούργιο και διαφορετικό. Παράλληλα, ωθεί τους υποστηρικτές μιας θρησκείας σε διαρκή και έντονη προσπάθεια να αιτιολογήσουν επιστημονικά την πίστη τους, καθώς και την υπεροχή της έναντι των υπολοίπων θρησκειών.

Βέβαια, για τον Pareto η θρησκεία δεν μπορεί να αποτελέσει σε καμία περίπτωση αντικείμενο επιστημονικής έρευνας και παρατήρησης. Αυτό, διότι δεν μπορούν να αποδειχθούν κατά τρόπο πειραματικό και αντικειμενικό τα πιστεύω της, τα οποία βασίζονται καθαρά και μόνο στη θρησκευτική διδασκαλία και όχι σε απτά γεγονότα και αποδείξεις. Το μόνο που θεωρεί δυνατό είναι η παρατήρηση της πορείας του θρησκευτικού φαινομένου, των συναισθημάτων και των συμπεριφορών που εκείνο δημιουργεί στον άνθρωπο, επηρεάζοντας κατά συνέπεια την κοινωνική πραγματικότητα, τις επί μέρους πτυχές της και τις σχέσεις που τη διέπουν.

Το εγχείρημα αυτό θεωρεί πως είναι ιδιαίτερος εφικτό, καθώς η ανθρώπινη ιστορία βρίθεται από χαρακτηριστικά παραδείγματα επιρροής της θρησκείας στη σκέψη και τις ενέργειες του ανθρώπινου είδους. Υποστηρίζει επίσης ότι η διερεύνηση της θρησκευτικής πίστης και συμπεριφοράς από πλευράς της επιστήμης είναι μείζονος σημασίας για την εξέλιξη της επιστημονικής έρευνας και μεθοδολογίας. Αυτό, διότι θα δώσει τη δυνατότητα να ερευνηθούν εις βάθος οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται ο άνθρωπος, καθώς και τη δυνατότητα να παρατηρηθούν οι αντιδράσεις του σε θέματα που επιδρούν άμεσα στην ψυχολογία του.

Το θρησκευτικό φαινόμενο ενσωματώνει, επίσης, συχνά εντός του στοιχεία από άλλες θρησκείες και πολιτισμούς που προηγούνται χρονικά και τοπικά εκείνου, ενώ εξίσου συχνά καταλήγει να υιοθετεί συντηρητικές πεποιθήσεις και πρακτικές. Η ικανότητα αυτή της θρησκείας να υιοθετεί και να επανανοηματοδοτεί χαρακτηριστικά από προγενέστερες εκείνης και παντός είδους ιδεολογίες, της δίνει τη δυνατότητα να προσαρμόζεται γρηγορότερα στα κοινωνικά δεδομένα, ακόμη και αν κάτι τέτοιο έχει ως αποτέλεσμα την αλλοίωση της αρχικής της μορφής και διδασκαλίας. Έτσι, έχει τη δυνατότητα όχι μόνο να γίνεται ευκολότερα αποδεκτή από τους ανθρώπους, αλλά και να επιβιώνει και να διαδίδεται ακόμη και υπό αντίξοες κοινωνικές συνθήκες.

Αποτέλεσμα αυτής της αλλοίωσης-προσαρμογής είναι και το ασκητικό ιδεώδες που προβάλλουν οι θρησκείες, το οποίο ο Pareto κατακρίνει καθώς πιστεύει ότι δεν είναι κοινωνικά χρήσιμο. Αντιθέτως, θεωρεί ότι είναι επιβλαβές για την κοινωνικότητα του ανθρώπου. Ο ασκητισμός έχει την τάση να οδηγεί το άτομο σε ανούσιες και αχρείαστες κακουχίες και να το απομακρύνει από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και τις ανάγκες του. Έτσι, το άτομο παύει σταδιακά να αισθάνεται ότι ανήκει σε μία ομάδα ανθρώπων και κλείνεται στο “εγώ” του, ενώ σταματά να επιτελεί κοινωνικό έργο και να προσφέρει με οποιοδήποτε τρόπο στην κοινότητα.

Η θρησκεία για τον ίδιο έχει αρκετά κοινά στοιχεία και με διάφορες κοινωνικοπολιτικές ιδεολογίες. Τέτοιου είδους στοιχεία είναι η επιθυμία για διάδοση, η δημιουργία ένθερμων υποστηρικτών, καθώς και η απόδοση ιερού χαρακτήρα στις αρχές που προωθούν. Έχουν επίσης ως κοινό στόχο την τελική τους επικράτηση επί των υπολοίπων πίστεων-ιδεολογιών, δημιουργώντας έναν κόσμο ιδανικό, απαλλαγμένο από τα προβλήματα της ισχύουσας κοινωνικής πραγματικότητα. Παραταύτα, είναι ιδιαίτερος επιρρεπείς στην εργαλειοποίησή τους από τα υψηλά κοινωνικά στρώματα προκειμένου να διατηρηθεί η εξουσία τους και να πραγματοποιηθεί πλήθος ωφελμιστικών σκοπών τους.

Πάντοτε και σε κάθε κοινωνία, οι διάφορες κοινωνικές, πολιτικές, αλλά και θρησκευτικές ελίτ, καθοδηγούμενες τόσο από τα αισθήματα όσο και από τα συμφέροντά τους, απολυτοποιούν τα πιστεύω που εκφράζουν και προσλαμβάνουν ιερό περιεχόμενο, ανάγοντας τον εαυτό τους σε ένα είδος εκκοσμικευμένης θρησκείας. Γίνονται, έτσι, εκφραστές της απόλυτης αλήθειας και προωθούν συγκεκριμένες αρχές στους υποστηρικτές και τα μέλη τους, ρυθμίζοντας τον τρόπο σκέψης και δράσης τους.

Το θρησκευτικό φαινόμενο για τον Pareto, αν και έτεινε σε σταδιακή υποχώρηση κατά τη σύγχρονή του εποχή, ωστόσο, θα συνεχίσει να ασκεί μεγάλη επίδραση στην ψυχοσύνθεση μεγάλης μερίδας ανθρώπων. Θεωρεί ότι η μελλοντική ανάπτυξη της θρησκείας είναι αναπόφευκτη, καθώς ακόμη και χωρίς συγκεκριμένο Θεό, Εκκλησία και ιερατείο, εκείνη θα συνεχίσει να υπάρχει, καθώς θα συνδεθεί με κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες που θα θρησκευιοποιηθούν και θα αναδειχθούν σε νέες θρησκείες με δικά τους ξεχωριστά δόγματα, εκπροσώπους και πιστούς. Το ερώτημα, λοιπόν, που θέτει δεν είναι αν θα εξαφανιστεί το θρησκευτικό φαινόμενο, μιας και δεν πιστεύει ότι θα συμβεί κάτι τέτοιο, αλλά το εάν θα καταφέρει με τη νέα του μορφή να διαδραματίσει έναν ουσιαστικότερο κοινωνικό ρόλο.

Ο Pareto θεωρεί ότι οποιαδήποτε θρησκεία έχει ως στόχο να αποκτήσει μια ουσιαστική και ωφέλιμη κοινωνική δράση και προοπτική, θα πρέπει πρώτα να απογυμνωθεί απ' όλα εκείνα τα στοιχεία που τη συνδέουν με ωφελμιστικούς σκοπούς, καθιστώντας τη εργαλείο στα χέρια των δυνατών. Θα πρέπει να προωθήσει στους υποστηρικτές της την αγάπη προς το συνάνθρωπο, τον

υγιή διάλογο και τη σύνδεση μεταξύ θεωρίας και πράξης, που θα οδηγήσουν με τη σειρά τους στην αλληλεγγύη και τον αλληλοσεβασμό. Κατά τον τρόπο αυτό, θα τεθούν τα θεμέλια για την ανοικοδόμηση και τη μεταστοιχείωση της κοινωνίας με άξονα τον άνθρωπο, τις ανάγκες και τις δυνατότητές του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

A.Ελληνόγλωσσες Πηγές

PARETO V., Άνοδος και πτώση των ελίτ, μτφρ. Α. Δούκουρη/Γ. Μερτίκας, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 2017.

-, Το σύστημα διακυβέρνησης, μτφρ. Γ. Ν. Μερτίκας, Εκδ. Γεώργιος Ν. Μερτίκας, χ.τ. 1996.

B.Ξενόγλωσσες Πηγές

PARETO V., “The Parliamentary Regime in Italy”, Political Science Quarterly, Vol.8, Ginn & Company, Florence 1873, σ.677-721.

-, “The new theories of economics”, Journal of Political Economy, Vol.5, 1897, σ.485-502.

-, “Sunto di alcuni capitoli di un nuovo trattato di economia pura del Prof. Pareto”, Giornale degli Economisti, Serie Seconda, Vol.20, 1900, σ.216-235.

-, Manuale di Economia Politica, Societa Editrice, Milano 1906.

-, “Le riserve auree delle banche di emissione”, Estratto dalla Rivista di Scienza Bancaria, Roma 1915.

-, Fatti e Teorie, Vallecchi Editore, Firenze 1920.

-, The mind and society, Vol. 1, trnsl. A. Bongiorno/A. Livingston, Jonathan Cape Ltd., London 1935.

-, The mind and society, Vol. 2, trnsl. A. Bongiorno/A. Livingston, Jonathan Cape Ltd., London 1935.

-, The mind and society, Vol. 3, trnsl. A. Bongiorno/A. Livingston, Jonathan Cape Ltd., London 1935.

-, The mind and society, Vol. 4, trnsl. A. Bongiorno/A. Livingston, Jonathan Cape Ltd., London 1935.

-, Sociological Writings, trnsl. D. Mirfin, Frederick A. Praeger Publishing, USA 1966.

-, Compendio di sociologia generale, Einaudi Editore, Torino 1978.

-, The transformation of democracy, trnsl. R. Girola, Transaction Books, USA 1984.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A.Ελληνόγλωσση Δευτερογενής Βιβλιογραφία

ΜΠΕΓΖΟΣ Μ.Π., Σύγχρονη φυσική και φιλοσοφία της θρησκείας, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009.

-, Συγκριτική θρησκευολογία, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Α.Β., Κοινωνιολογία της θρησκείας, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2007.

-, Ευσύνοπτη κοινωνιολογία, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008.

ΡΑΪΜΟΝ Α., Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής, Τόμ. Β', μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1984.

B.Ξενογλωσση Δευτερογενής Βιβλιογραφία

BERGER B., Vilfredo Pareto and the sociology of knowledge, Social Research, Vol. 34, No 2, The Johns Hopkins University Press, 1967.

FEMIA J.V./MARSHALL J.V., Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries, Ashgate Publishing Limited, Surrey 2012.

MORNATI F., Vilfredo Pareto: An Intellectual Biography Volume I, trnsl. P. Wilson, Palgrave Macmillan, w.p. 2018.

PIETRI-TORNELLI de A./BOUSQUET G.H., Vilfredo Pareto: Neoclassical Synthesis of Economics and Sociology, trnsl J. Bamford/L. Rival/J. Steele, The Macmillan Press, London 1994.